

TAMPEREEN YLIOPISTO
Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

IKONEN, SATU: Kulutusjuhlista lamakouristukseen. Lamatodellisuuden rakentaminen
Mielenterveys -lehden asiantuntijahaastatteluissa 1991–1995
Pro gradu -tutkielma, 124 s., 2 liites.
Sosiaalipsykologia
Toukokuu 2004

Tutkielmassa tarkastellaan tekstianalyysin avulla asiantuntijoiden lamapuhetta Mielenterveys -lehdessä 1990 -luvun laman aikana. Tarkoitus on selvittää, millaista todellisuutta lehdessä haastatellut asiantuntijat rakentavat lamasta ja sen syistä ja seurauksista. Aineisto muodostuu kaikkiaan yhdeksästä talouden, sosiaalipolitiikan, filosofian, päihdehuollon, yrityskonsultoinnin, politiikan ja mielenterveystyön asiantuntijan haastattelusta.

Teoreettisena viitekehyksenä tutkielmassa on sosiaalisen konstruktionismin perinne, johon tutkimusotteellinen kehys, diskurssianalyysi, sisältyy ja pohjautuu. Tutkielmassa on sovellettu erityisesti Norman Faircloughin kriittisen diskurssianalyysin median tutkimuksen tapoja, joissa on keskeistä representaatioiden, suhteiden ja identiteettien analysointi teksteissä. Näistä tarkastelun kohteeksi on valittu lauseiden representaation tavat; millaisia tulkintaa ohjaavia kategorisia sanavalintoja on tehty, miten toiminta ja toimijuus on esitetty ja miten vastuullisuus käy lauseiden tasolla ilmi.

Haastattelutekstien sisältöjen kartoituksen tuloksena lamapuheesta oli erotettavissa kolmenlaista retoriikkaa. Selviytymisretoriikan sisältönä olivat näkemykset yksilöiden hyvinvoinnin vastuun asettumisesta joko yksilöille itselleen tai yhteiskunnan palvelujärjestelmälle. Syy- ja seurausretoriikassa laman syiksi tuotettiin valtion talouspoliittiset toimet (rahamarkkinoiden vapauttaminen, markan sitominen ecuun), yritysten ja rahalaitosten toiminta (ylivelkaantuminen ja löysä luotonanto) ja lopulta yksilöiden ylivelkaantuminen. Laman seuraukset rakennettiin yleisimmin pidemmän aikavälin uhkakuvinä, kuten pysyvänä suurtyöttömyytenä ja valtion velkaantumisenä. Välittömät laman seuraukset, työttömyys, toimeentulovaikeudet ja psyykkiset ongelmat, olivat läsnä vain muutaman asiantuntijan seurausretoriikassa. Kolmatta retoriikkatyyppiä, pitäisi -retoriikkaa, luonnehtivat velvoittavat ”pitäisi”, ”tulisi”, ”olisi syytä” jne. ilmaukset, joiden sisältönä olivat valtiollisten toimien kritiikki ja parempien menettelytapojen tarjoaminen. Tämä retoriikka toi esille solidaarisuuden, demokraattisuuden ja ihmisarvoisen kohtelun arvoja.

Analyysi osoitti, miten merkittävä rooli sanasto- ja kategoriavalinnoilla sekä muilla representaation keinoilla on tietynlaisen todellisuuden tuottamisessa. Käytetty kieli konstruoi maailmaa ja ohjaa siten toimintaa. Toimijuuden esittämisessä tavanomaisinta oli jättää toimija piiloon passiivirakennetta tai nominalisointia käyttämällä. Näin vastuullisuuden osoittaminen jäi eksplikoimatta. Yllättävä havainto analyysissä oli, että oletettua yhteyttä laman ja mielenterveyden välille ei tuotettu kuin kolmessa haastattelussa. Tämän yhteyden poissaololle ei kuitenkaan löytynyt selvää syytä; tutkielmassa spekuloidaan mahdollisuudella, että yhteys otetaan itsestään selvänä alkuoletuksena huomioon, tai että mielenterveysaihe koetaan edelleen vaikeaksi, eikä sitä mielellään käsitellä silloin, kun oma asiantuntijuus kohdistuu toisaalle. On myös mahdollista, ettei lamapuheeseen tyypillisimmillään yhdistetä mielenterveysnäkökulmaa, vaan nämä ilmiöt rakennetaan toisistaan erillisinä.

Sisällysluettelo

1. Johdanto	3
Tutkimustehtävä ja tutkielman rakenne	3
Mielenterveyden käsite	5
Hyvinvointiyhteiskunta ja taloudelliset kriisit	6
Teoreettiset ja metodiset lähtökohdat	9
Mielenterveys -lehti	12
Mielenterveys -lehden näkökulma mielenterveyteen	13
2. Teoria	17
Sosiaalinen konstruktionismi ja diskurssianalyysi kehyksenä	17
Teoreettinen viitekehys	17
Diskurssianalyysi tutkimusotteena	21
Diskurssi, puheavaruus ja retoriikka	25
Faircloughin kriittinen diskurssianalyysi ja merkitysten rakentaminen	28
Media ja kieli	29
Kielen ideologisuus	30
Representaatiot, identiteetit ja sosiaaliset suhteet mediateksteissä	33
Moraali ja arvot yhteiskunnan ja yksilön tasolla	41
Mitä moraalisuus on	41
Moraaliset ongelmat	44
Toiminta/toimijuus teksteissä arvojen ja moraalin tuottajana	47
Merkitysvälitteisen toiminnan ja toimijuuden tutkiminen	47
Toiminnan/toimijuuden ja arvojen ilmaiseminen lausetasolla	49

3. Empiirinen osa	52
Keskustelufoorumin kuvaus	52
Aineiston muotoutuminen	54
Ensimmäinen analyysivaihe	55
Toimijoiden ja laatujen tarkastelua	57
Analyysiesimerkki	58
Toinen analyysivaihe	63
Taloustutkijat, lamavuosi 1991	68
Yliopistolaiset, lamavuosi 1992	78
Hyvin/huonosti toimeentulevien edustajat, lamavuosi 1993	88
Sisäpiiriläiset (politiikan ja mielenterveystyön), lamavuodet 1991 ja 1995	96
4. Yhteenveto ja pohdinta	107
Lähteet	120
Liite	

1. Johdanto

Tässä työssä tarkastellaan tekstiaineiston valossa sitä, millaista lamapuhetta asiantuntijat tuottavat Mielenterveys -lehden foorumilla 1990 -luvun laman aikana. Tutkimusaineisto koostuu yhdeksästä lehdessä julkaistusta asiantuntijahaastattelusta. Teoreettisena viitekehystenä tutkimuksessa on sosiaalinen konstruktionismi ja menetelmänä diskurssianalyysi, jota soveltamalla etsin aineistostani lamaan liitettyjä merkityksiä, niiden tuottamisen tapoja sekä vastuun ja arvojen rakentamista.

Tutkimustehtävä ja tutkielman rakenne

Rajasin aineiston asiantuntijahaastatteluihin, koska pääsin siten käsiksi ”asiantunteviin” näkemyksiin lamasta, sen syistä ja seurauksista. Halusin myös tarkastella sitä, näkyykö asiantuntijoiden lamapuheessa haastattelufoorumi, ja jos näkyy, miten se ilmenee. Tämänkaltaisen tehtävänasettelun taustalla on vaikuttanut oletus, että poikkeuksellisen taloudellisen tilanteen (kriisin) vallitessa yhteiskunnan vaikutus yksilöiden elämässä väistämättä korostuu. Tutkimusaineiston valintaan vaikutti puolestaan se seikka, että Mielenterveys -lehdessä yhteiskunnalliset ja yksilön hyvinvointiin liittyvät aiheet ovat normaalistikin esillä. Oletin siten, että tällä foorumilla jos missä konkretisoituisi ja artikuloituisi tavallisten ihmisten henkinen(kin) hätä taloudellisten ehtojen kaventuessa; tuotettaisiin siis puhetta, jossa laman ja mielenterveyden yhteys tuotaisiin eksplisiittisesti julki. Halusin selvittää, pitääkö ennakko-oletukseni paikkansa, ja jos niin miten: millaista lama- ja mielenterveyspuhetta lehden haastattelemat asiantuntijat rakentavat ja millä keinoin. Tätä haluani taustoitti puolestaan vahva oletamus siitä, että yhteiskunnalla ja mielenterveydellä on muunkinlaisia yhteyksiä kuin pelkästään yhteiskunnalle mielenterveyshäiriöistä koituvia lakimääräisiä hoitovastuita ja taloudellisia kustannuksia. Tarkoitin, että yhteiskunta luo rakenteillaan, järjestelmillään ja pakoillaan tietynlaiset reunaehdot kansalaistensa fyysiselle ja psyykkiselle

hyvinvoinnille. Tämän voi kärjistää Yrjö Uurtimolta¹ lainatun muotoilun mukaisesti väitteeksi ”millainen yhteiskunta, sellainen mielenterveys”, joka on työni perimmäinen oletamus. Oletan siis, että yhteiskunnan organisoitumisen tavat ja muodot vaikuttavat ihmisten mielenterveyden ”laatuun”; toisin sanoen siihen, kuinka paljon tai vähän yhteiskunnan jäsenet kärsivät mielenterveyden häiriöistä ja ongelmista.

Se, missä määrin tämä tutkimus ”vastaa” taustalla oleviin oletuksiin (esimerkiksi nykyisenkaltaisen järjestelmän vaikutuksesta ihmisten mielenterveysongelmien määrään), on kuitenkin ongelmallinen asia. Teksteihin perustuvassa merkitysten tuottamisen analyysissä ei yleensä pyritäkään vastaamaan miksi -kysymyksiin (ks. esimerkiksi Jokinen ja Juhila 1999, 66–76 ja Hautamäki 2002, 224–227). Vaikka valittujen metodisten välineiden asettamat rajoitukset tutkimuskysymyksiin vastaamiselle ovat kiistattomia, katson silti esittäväni perustellun puheenvuoron tavasta, jolla aineistossani yhteiskunnan ja mielenterveyden yhteyttä rakennetaan tai jätetään rakentamatta. Jatkokysymyksille jää silti tilaa – en siis esitä tyhjentävää puheenvuoroa tai aseta keskustelulle pistettä.

Tutkielmani rakenne on seuraavanlainen. Tarkastelen johdannossa seuraavaksi lyhyesti tutkimustehtäväni kannalta keskeisiä käsitteitä, mielenterveyttä, hyvinvointivaltiota ja taloudellista kriisiä. Niiden jälkeen esittelen tutkielmani teoreettiset ja metodiset lähtökohdat ja kuvaan lyhyesti Mielenterveys -lehteä. Johdantoa seuraa kaksi sisältölukua: teoria ja empiirinen osa. Teorialuvussa käsittelen laajemmin tutkielman teoreettista ja metodologista viitekehystä sekä esittelen oman analyysini taustalla olevaa kriittistä diskurssianalyysiä ja sen representaatioihin keskittyvää tutkimusotetta. Teoriaosuuden loppupuolella tarkastelen vielä moraalia, arvoja ja toimijuutta yhteiskunnan ja tekstien tasolla. Empirialuvussa kuvaan ensin keskustelufoorumia, josta aineistoni on kerätty sekä aineiston muotoutumista. Analyysi on jaettu kahteen osaan: ensimmäinen analyysivaihe kartoittaa analyysin kehitysvaiheita sekä tarjoaa esimerkin ensivaiheen analyysitavastani. Toisessa vaiheessa esitän varsinaisen analyysini aineistoni haastatteluista. Tutkielman viimeisenä lukuna on yhdistetty yhteenveto ja

¹ Yrjö Uurtimo piti Mielekäs Elämä! -tapahtumassa 30.3.2000 alustuksen tällä otsikolla ja alustukseen pohjautuva Uurtimon kirjoitus julkaistiin Dialogi -lehdessä 3/2000.

pohdinta, jossa kokoan ensin analyysin tuloksia ja palaan lopulta johdannossa esittämiini kysymyksiin yhteiskunnan ja mielenterveyden suhteesta.

Mielenterveyden käsite

Mitä on mielenterveys? Mielenterveydelle ei ole olemassa kattavaa määritelmää; on helpompaa määritellä se negatioiden kautta kuin sisällyttämällä siihen kaikki tarpeelliset ulottuvuudet. Mielen terveyttä hahmotetaan yleisesti asettamalla se samalle jatkumolle mielen sairauksien kanssa, mistä kuitenkin seuraa käsitteellisiä ongelmia, kuten terveyden ja sairauden mittaaminen käänteisessä suhteessa toisiinsa (jolloin toisen lisääntyessä toinen vähenee saman verran). On myös ollut varsin yleistä määritellä mielenterveys mielisairauden puuttumiseksi, vaikka tämä käsitys alkaa olla historiaa. Nykyään on tavallisempaa liittää mielenterveyteen selviytymisen tai elämänlaadun käsitteet, mutta näitäkin määrittelyjä rasittavat samat jatkumo-ajattelun ongelmat kuin terveys-sairaus -jatkumolla (toisin sanoen se, kuka käsitteestä päättää ja missä kulkee ”selviytymisen” tai ”hyvän elämänlaadun” taitekohta). Dennis S. Trent on mielenterveyden määritelmiä tarkastellessaan päätenyt käsitykseen, että toiminnallisiin mielenterveyden häiriöihin liittyy häpeää, syyllisyyttä, pelkoa ja henkistä eristäytymistä. Hän uskoo, että näiden esiintymistä vähentämällä on mahdollista lisätä ihmisen voimavaroja ja terveyttä. Hyvään mielenterveyteen puolestaan kytkeytyvät Trentin mielestä yksilön luottamus ympäristöönsä, ihmissuhteisiinsa ja itseensä, elämän haasteellisuus, pätemisen tunne, saavutukset ja huumorintaju. (Trent 1995, 6-10.)

Kuten edellä kävi ilmi, psyykkisen terveyden ja mielen hyvinvoinnin mittaaminen on vaikeampaa kuin sairauden; onkin perusteltua luonnehtia mielenterveyttä sopimuksenvaraiseksi asiaksi, joka on riippuvainen diagnostiikasta ja siinä käytetyistä kriteereistä (Heikkinen 1999, 14). Joissakin tapauksissa ihminen on diagnostisesti ”terve”, mutta oman kokemuksensa mukaan huonovointinen (Kiikkala 1994, 40–42), mikä pätee sekä somaattisiin että psyykkisiin oireisiin. On myös näkemyksiä, joiden mukaan lähes kaikki sairaudet ovat pohjimmiltaan psykosomaattisia ja yksilöllisistä ominaisuuksista riippuen elämän stressi purkautuu joko psyykkisesti tai psykosomaattisesti (Achté 1995, 15). Jotkut asiantuntijat taas

lähtevät siitä, että muutokset aivojen välittäjäaineissa aiheuttavat persoonallisuuden häiriöitä, kuten paniikkikohtauksia ja ahdistusta, joita voidaan hoitaa vaikuttamalla välittäjäaineisiin kemiallisesti (lääkkeillä) (Puusaari 1995, 48).

Yhteiskunnan ja mielenterveyden suhde ei ole varsinaisissa mielenterveyden määrittelyissä keskeisessä roolissa, vaikka myös holistisempia luonnehdintoja mielenterveydestä on olemassa. Yksi tällainen on Mielenterveysseuran näkemys mielenterveyden viidestä kulmakivestä: siitä, että mielenterveys on arvo, mieli ja ruumis ovat tasapainossa ja voivat hyvin, sosiaaliset rakenteet, kulttuuri ja ympäristö tukevat yksilön mielenterveyttä, yksilön itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan ja ihmissuhteiden merkitys tunnustetaan sekä turvataan yhtäläinen oikeus mielenterveyspalveluihin (Pylkkänen 1998, 46). Vaikka nämä kulmakivet eivät mielenterveyttä sinänsä määrittelekään, niiden toteutuessa yhteiskunnan voidaan sanoa tukevan mielenterveyttä.

Hyvinvointiyhteiskunta ja taloudelliset kriisit

Yhteiskunnan arvot ohjaavat toimintaa, esimerkiksi resurssien jakoa (Juntunen 1995). Siksi on oleellista, millaiset arvot toimintaa määräävät: solidaarisuus ohjaa toimintaa toisin kuin vaikkapa individualismi. Toisaalta solidaarisuuteen voidaan rakentaa myös individualistinen ulottuvuus; tällöin on solidaarista (oikeudenmukaista) palkita yksilö hänen panoksistaan tuotannolle ja yhteiskunnalle. Samoin individualismi voidaan rakentaa humanismin pohjalta, jolloin individualismia luonnehtivat ihmisarvo, autonomia ja itsensäkehittäminen, jotka eivät ole ristiriidassa kollektiivisesti toteutettavien hyvinvointivaltion periaatteiden kanssa. (Riihinen 1993, 10.)

Riihisen mielestä hyvinvointivaltion perusarvoja ovat tasa-arvo, vapaus, demokratia, solidaarisuus, turvallisuus ja taloudellinen tehokkuus. *Tasa-arvoisuuteen* on pyritty koulutuksessa, tulonjaossa ja työllistymisessä. *Vapausarvo* liittyy tulonjakoon eli vähäosaisten voimavarojen lisäämiseen, vaikka hyvinvointivaltion arvostelijoiden mielestä juuri tämä piirre loukkaa yksilöiden vapausoikeuksia. Hyvinvointivaltiossa on mahdollistunut laajojen kansanosien

omistaminen, mutta myös pääoman kasautuminen. *Demokratia*-arvoon liittyy ongelmia hyvinvointivaltiossa; valtiolla on tällöin vastuu sekä pääoman muodostamisesta että yleisen tyytyväisyyden ylläpitämisestä. (Riihinen 1993, 5-9.) Palaan tähän problematiikkaan vähän myöhemmin. *Solidaarisuus* on Riihisen näkemyksen mukaan mutkikas arvo ja toteutettava: yhteiskunnallisena ihanteena se tunnustetaan laajalti, mutta käytännössä ihmisten erilaiset intressit vaikeuttavat sen toteuttamista. Myös markkinatalouden arvot (kuten menestyminen ja kilpailu) ovat ristiriidassa solidaarisuuden kanssa. Solidaarisuuteen liittyvät ongelmat ilmenevät etenkin sosiaalipolitiikan jakotapahtumassa, jossa antavien osapuolten motivaatio on usein heikko, sekä työllistetyn aktiiviväestön ja työttömän väestön välisissä suhteissa. Riihinen näki vuonna 1993 kehityksessä piirteitä solidaarisuuden ongelmallisuuden korostumisesta. (Riihinen 1993, 9-10.) *Turvallisuus* on sosiaalipoliittisena periaatteena kollektiivinen arvo, jolla pyritään turvaamaan perustoimeentulo koko väestölle. Laman myötä kritiikki tätä(kin) arvoa kohtaan voimistui ja korostettiin ihmisten omaa vastuuta itsestään sekä vapaaehtoisen huolenpidon merkitystä. (Sama, 10.) *Taloudellinen tehokkuus* on vastaväitteistä huolimatta yksi hyvinvointivaltion arvoista sillä perusteella, että hyvinvointivaltio ja sen sosiaalipoliittiset ohjelmat perustuvat jatkuvalla talouskasvulle, josta riittää jatkuvasti kaikille lisää jaettavaa. Jatkuva talouskasvu on mahdollista vain, jos taloutta hoidetaan tehokkaasti. Tässä alkaa kuitenkin tulla ongelmia, koska luonnonvarat vähenevät ja ympäristöongelmat kärjistyvät – sosiaalipolitiikassa on löydettävä ratkaisuja, jotka perustuvat vähäiselle talouskasvulle. (Sama, 10–11.)

Hyvinvointivaltiolla on sadan vuoden historia, jonka aikana sitä ja siihen perustuvaa sosiaalipolitiikkaa on arvosteltu lukuisat kerrat. Vahvan sosiaaliturvan on epäilty tuhoavan sekä talouden että kansalaisten moraalin. Taloudelliset häiriöt ja kriisit luonnollisesti vahvistavat kritiikkiä, joka näkee sosiaalipolitiikan taloudellisten ongelmien varsinaisena syynä. (Julkunen 1999, 16.) Suomen 1990 -luvun laman taustalla oli kuitenkin esimerkiksi Julkusen (sama, 16) ja Kianderin (1999, 8) mielestä rahapolitiikka. Kiander näkee laman ulkoisten tekijöiden (itäviennin supistumisen ja kansainvälisten korkojen nousun) merkityksen todellista vähäisempänä ja epäonnistuneen kotimaisen talouspolitiikan roolin keskeisenä poikkeuksellisen syvään lamaan (Kiander 1999, 8).

Julkunen jakaa Christopher Piersonin näkemyksen, jonka mukaan hyvinvointivaltion kriisin sijaan olisi osuvampaa puhua hyvinvointivaltioon kanavoiduista kriiseistä (Julkunen 1999, 16). Yksi tällainen kriisi on markkinatalouden ja hyvinvointivaltion välillä oleva jännite. Tämä jännite selittää sitä, miksi taloudelliset vaikeudet saavat hyvinvointivaltion kohdistuvan arvostelun voimistumaan. Sosiaalipolitiikan arviointikriteerit ovat 1990 -luvulla muuttuneet: tasa-arvon ja solidaarisuuden asemasta käytetään arvioinnin mittana tehokkuutta. Hyvinvointipolitiikka on siten muuttunut taloustieteellisempään suuntaan, se on sekoitus uusliberalistista ja sosiaalidemokraattista ajattelua. (Julkunen 1999, 16–17.)

Lama on ollut vaikuttamassa siihen, että sosiaalipolitiikassa on jouduttu säästö- ja uudistuspolitiikan tielle. Joidenkin arvioiden mukaan hyvinvointivaltio on tuhoutumassa ideaaliensa myötä ja jäljellä ovat vain rauniot, toiset taas näkevät hyvinvointivaltion säilyneen oleellisissa suhteissa ja osoittaneen peruuttamattomuutensa. Julkunen näkee tilanteen kompromissina: hyvinvointivaltio on edelleen elossa (julkinen koulu-, sairaala- ja sosiaalijärjestelmä ovat tallella), vaikkakin hyvinvointivaltion idea ja moraalinen perusta ovat uudelleenarvioinnin kohteena. Suomalaiseen hyvinvointivaltioon kohdistuvat odotukset ovat muuttuneet: enemmän hyvää ei uskota olevan tulevaisuudessa luvassa. (Julkunen 1999, 17.)

Demokratialla ja hyvinvointivaltiolla on erityislaatuinen suhde: hyvinvointivaltio voidaan nähdä parlamentaarisen demokratian tuotteena, koska jälkimmäinen johtaa perusluonteensa mukaisesti jatkuviin yhteiskunnallisiin pikkuparannuksiin (Janowitz 1976, ref. Riihinen 1993, 8). Toisaalta demokratiaa pidetään hyvinvointivaltion tuntomerkinä. Näiden kahden suhde tai liitto on kuitenkin ongelmallinen, kuten edellä kävi ilmi. Ongelmana on allianssin johtaminen (uusmarxilaisen kritiikin mukaan) legitimeettikriisiin – valtion riippuvuuteen talouselämän intresseistä. Tämä on seurausta siitä, että julkisen sektorin on otettava toiminnassaan huomioon yksityissektori siellä olevien resurssien vuoksi. Demokratia joutuu kriisiin; valtiollinen rakenne monimutkaistuu, taloudelliset intressit on otettava pitkälle huomioon hallinnollisessa päätöksenteossa ja kansalaisilla on vähäiset mahdollisuudet osallistua päätöksentekoon. Demokratian

ongelmat kytkeytyvät hyvinvointivaltioon ja hyvinvoinnin osatekijöihin, kuten juuri osallistumiseen. Suomessa on jo pidempään havaittu kansalaisten kokevan epäluottamusta politiikkaan ja poliitikkoihin. (Riihinen 1993, 8.)

Hyvinvointivaltiota ja sen sosiaalipolitiikkaa sääntelevät pitkälti taloudelliset suhdanteet. Niiden mukaan myös mielipiteet hyvinvointivaltion ylläpitämisen tarpeellisuudesta vaihtelevat. Sosiaaliturvan heikentäminen ei silti käy helposti. Suomessa etujen laajentamisesta siirryttiin nopeassa tahdissa niiden karsimiseen, ja kansalaisten mielipiteet olivat aluksi jyrkän kielteisiä säästöohjelmia kohtaan. Kansalaiset kuitenkin kohtuullistivat vaatimuksiaan ensireaktioiden jälkeen ja mukautuivat poliittisten eliittien välttämättömäksi määrittämään linjaan. Toisaalta kansalaisten näkemykset ovat jossain määrin laman aikana ja sen jälkeen polarisoituneet: hyvätuloiset ovat olleet menojen leikkausten kannalla ja haluttomia rahoittamaan huono-osaisten etuusia. (Julkunen 1999, 16–18.) Suomalaisten vastuuntunto valtion velkaantumisen suhteen on ollut yksi tekijä niukkuuden hyväksymisessä. Sen sijaan hyväosaisten erkaantuminen tulonjaon tasaisuudesta ei saa suuren enemmistön hyväksyntää, mikä voi ajan mittaan muuttaa asenteita kohtuullistettuja odotuksia kohtaan. (Sama, 18.) Näitä arvoja ja niihin liittyviä näkemyksiä löytyy myös omasta aineistostani; lamapuhe on väistämättä samalla puhetta hyvinvointivaltiosta ja hyvinvoinnista.

Teoreettiset ja metodiset lähtökohdat

Tutkielmani rakentuu sisäkkäisistä kehistä paikantuen ensin sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen, koska työssäni tarkastelen sosiaalisen todellisuuden rakentumista kielellisissä käytännöissä sen sijaan että näkisin todellisuuden jonakin, jota kieli vain peilaa tai kuvaa (ks. esimerkiksi Potter & Wetherell 1996, Potter 1996). Tämän konstruktionistisen teoriaperinteen sisään voidaan sijoittaa diskurssianalyttinen metodinen kehä, jota sovellan tarkastellessani tekstiaineiston pohjalta sitä, mitä merkityksiä teksteistä on tutkimustehtäväni rajoissa löydettävissä ja miten niitä on tekstissä tuotettu (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993 ja 1999; Fairclough 2002). Diskurssianalyysin sisältä löytyy vielä useita metodisia painotuksia, joista en ole kuitenkaan valinnut mitään tiettyä, vaan analyysitavassani

on piirteitä useammastakin painotuksesta, joita esittelen myöhemmin tarkemmin. Työssäni on vaikutteita kriittisestä, analyttisestä, retorisesta ja merkitysten tuottamisen diskurssianalyyseistä. Pääpaino analyysissä on nimenomaan lauseiden representaation sekä merkitysten tuottamisen tapojen tarkastelussa. Käytännössä olen analysoinut teksteistä esiin vastuullisia toimijoita sekä tulkintaa voimakkaasti ohjaavia representaation osia (kuten laadun tai modaalisuuden ilmaisuja).

Toiminnan tutkimus tuli sosiaalipsykologiassa käyttäytymisen tutkimuksen tilalle muutama vuosikymmen sitten. Tällöin tarkastelun kohteeksi nousivat yksilön/persoonallisuuden ja ympäristön/kulttuurin välinen vuorovaikutus; persoonallisuus nähtiin osana elämäntavan kontekstia eli sitä, miten yksilön toiminta saa mielen ja merkityksen (Eskola 1971; 1985; ref. Alasuutari 1994, 84–85). Käyttäytymistä selitetään siten sosiaalisessa merkitystulkintojen kontekstissa ja selittäminen koskee toiminnan rationaalista puolta (Alasuutari 1994, 85). Kieli kytkeytyy toimintaan ja sen tulkintaan ajattelun kautta: kieli ”ohjaa merkittäväällä tavalla ajatteluamme, keskinäistä yhteisymmärrystämme, ja vaikuttaa sitä kautta toimintaamme sekä siihen, miten se tulkitaan” (Alasuutari 1996, 99).

Merkitysten tutkimus sosiaalipsykologiassa alkoi diskursiivisen käänteen myötä (Nikander 1997, 404), jolloin kielenkäyttöön keskittyvät tutkimussuuntaukset yleistyivät 1990 -luvun loppupuolella Suomessa. Tällöin toiminnan teorian rinnalle tuli sosiaalisen konstruktionismin näkökulma, jossa peruskäsitteenä on toiminnan sijasta merkitys; analyysissä on siten tarkoitus saada käsitys toimijoiden tavasta konstruoida todellisuuttaan sen sijaan, että huomion kohteena olisi yksilön toiminnan mielen löytäminen. Todellisuuden jäsentämisen tavat vaikuttavat yksilöiden toimintaan ja identiteetteihin, koska todellisuuden kuvaamiseen käytetyt käsitteet ja luokittelut määrittävät toimijan vastassa olevaa todellisuutta ja konstruoivat toimijan. (Alasuutari 1994, 86, 89.) Omassa tutkimuksessani toiminta ja merkitykset nähdään samalla tavoin yhteenkietoutuneina; merkitykset, joita todellisuuden erilaisille representaatioille tai konstruktioille annetaan, vaikuttavat ihmisten toimintaan, ja toiminta ja toimijat myös tuottavat näitä merkityksiä ”tässä ja nyt”. Toisin sanoen käynnissä ovat uusintamisen ja luomisen jatkuvat prosessit.

Merkitysten ja niiden tuottamisen tapoihin keskittyvän diskurssianalyttisen tutkimusotteen kohteeksi voidaan valita vuorovaikutusprosessit, diskurssit ja tulkintarepertuaarit, toiminnalliset identiteetit tai representaatiot, joista viimeksi mainitut ovat tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena. Representaatioita on tutkinut esimerkiksi Norman Fairclough (esim. 2002), jonka kriittistä diskurssianalyysiä olen soveltanut valikoiden omassa analyysissäni. Esittelen Faircloughin tutkimusorientaatiota metodologia -osuudessa laajemmin ja tuon seuraavaksi esille muutamia huomioita median kielestä yleensä.

Käyttämäni aineisto on lehtiaineistona osa mediaa, vaikka sen tuotannon ehdot poikkeavatkin esimerkiksi päivälehtien ja viikkolehtien vastaavista. Tarkoitan tällä sitä, että Mielenterveyslehti on luokiteltavissa ammatti- ja asialehdeksi, jota kaupallisuus ja viihteellisyys eivät leimaa samalla tavoin kuin mainostuloilla operoivia medioita. Median kieli on kuitenkin oma lajinsa, kuten Norman Fairclough osoittaa kirjassaan *Miten media puhuu* (2002). Medialla on kyky vaikuttaa ihmisten tietoon, uskomuksiin ja arvoihin merkityksellistämällä asiat tietyllä tavalla. Vaikutusvalta on luonteeltaan kielellistä ja diskursiivista (tietyntaista sosiaalista käytäntöä). Media ja sen kieli vaikuttavat myös yhteiskunnan valtasuhteisiin (kuten valtasuhteet vaikuttavat mediaan) toimien samalla ideologisesti. Mediakielen ideologisuuteen liittyy tiettyjä representoinnin (maailman esittämisen), sosiaalisten identiteettien ja suhteiden rakentamisen tapoja, joita analysoimalla kielen analyysi on yhdistettävissä yhteiskunnallisen analyysin peruskysymyksiin tiedosta, uskomuksista ja ideologiasta (representaatiot), sosiaalisista suhteista ja vallasta sekä identiteetistä (suhteet ja identiteetit). (Fairclough 2002, 10, 23, 29.) Median sosiaalinen vaikutus ei rajoitu vain sen valikoivaan maailman representointiin, vaan se ulottuu myös erilaisten ”itsen” versioiden projisointiin ja tietynlaisten kulttuuristen arvojen välittämiseen (sama, 30). Faircloughin mielestä on tärkeää nähdä tekstit vaihtoehtojen kokoelmana. Valintoja tehdään ensinnäkin kielen tasolla (millaisia sanastollisia ja kieliopillisia muotoja valitaan), jolloin valitaan tietty merkitys ja representoinnin tapa asialle. Valintoja tehdään myös tekstin tuottamisen ja tulkinnan yhteiskunnallisen prosessin tasolla. Faircloughista poiketen omassa työssäni tarkastelun keskiössä ei ole kuitenkaan median kieli sinänsä vaan oikeastaan ”lamakieli” erikoismedian

välittämässä asiantuntijapuheessa¹ ja siihen liittyvät kielitason valinnat. Tekstin tuottamisen ja tulkinnan yhteiskunnallisten prosessien kuvaus jää tässä työssä tarkastelun ulkopuolelle.

Mielenterveys -lehti

Esittelen seuraavaksi lyhyesti lehteä, josta olen aineistoni koonnut. Esittely perustuu Mielenterveysseuran 1998 julkaisemaan, Marjut Helmisen ja Kyllikki Kautun kirjoittamaan historialliseen katsaukseen *Ajankuvia mielenterveydestä. Mielenterveys-lehti aikansa tulkkina 1928–1995*. Laajempi esittely lehden tarkastelemista aiheista ja teemoista on analyysiosan alussa. Mielenterveys -lehti on Suomen Mielenterveysseuran julkaisema asiantuntija- ja ammattilehti, joka on ilmestynyt tämän nimisenä vuodesta 1961². Se käsittelee yleistajuisesti mielenterveyden alaan liittyviä asioita sekä alan omasta että yleisestä yhteiskunnallisesta näkökulmasta tavoitteenaan välittää tietoa, poistaa mielenterveysongelmiin liittyviä pelon ja häpeän tunteita sekä syrjintää. Sitä lukevat mielenterveystyön ammattilaiset ja asiantuntijat sekä muut psyykkisestä hyvinvoinnista kiinnostuneet. 1980 -luvun puolivälistä lähtien lehteä on suunnattu entistä enemmän varsinaisen mielenterveystyön ulkopuolelle ehkäisevään toimintaan ottamalla käsittelyyn elämään ja selviytymiseen yleisesti liittyviä asioita sekä laajempia yhteiskuntapoliittisia teemoja. Vaikka tiedotusvälineissä nykyisin käsitelläänkin mielenterveyskysymyksiä paljon entistä useammin, Mielenterveysseura pitää tarpeellisenä toimittaa edelleen myös omaa lehteä voidakseen olla ihmisen puolella - yleisten tiedotusvälineiden tärkeysjärjestys kun on usein toisenlainen. (Helminen ja Kauttu 1998.)

Mielenterveys on siis lehden toiminnan keskiössä; lehti haluaa olla poistamassa (tai lieventämässä) mielenterveyden häiriöihin ja sairauksiin liittyvää pelkoa ja häpeää. Se, missä määrin tässä on yhteiskunnan tasolla onnistuttu, on kaksitahoinen asia:

¹ Asian voi ilmaista myös toisin: analyysini polttopisteeseen nousee myös ”asiantuntijoiden kieli” lamapuheessa.

² Sen edeltäjiä olivat vuodesta 1928 lähtien parikymmentä vuotta ilmestynyt Sielunterveysseuran Aikakauslehti, jonka nimi muuttui 1935 Sielunterveydeksi, vuosina 1938–40 lehden nimi oli Yhteiskunnallis-psykiatrisen Aikakauslehti, ja 1941–45 lehden nimenä oli Yhteiskunnallis-

nykyään on jo tavallista, että julkisuuden henkilöt kertovat omista mielenterveysongelmistaan mediassa (varsinkin silloin, kun ongelmat ovat vielä lieviä, kuten masennusta), mutta toisaalta taas vakavammat häiriöt (kuten psykoosit) nähdään edelleen enemmän mielen sairauksina (Särkelä 1995, 5), joista ei julkisuuteen tulla puhumaan, ja jos tullaan, niin anonyymisti ja ahdistuneena yhteisön reaktioista. Tämä on hyvä esimerkki sanasto- ja kategoriavalintojen merkityksellisyydestä: mielenterveyden *häiriö* rakentuu helpommin tilapäisenä, ohimenevänä vaikeutena kuin *mielisairaus*, jonka konnotaatiot kytkeytyvät pysyvään, parantumattomaan tilaan. Mielisairaudet kuuluvat osin ehkä lääketieteellisistä mutta myös sairauden representaatioon liittyvistä syistä parantumattomien sairauksien alaryhmään toisin kuin monet somaattiset sairaudet. Asenteet ja niiden myötä eritasoisten mielenterveyshäiriöiden hyväksyminen vaihtelevat sen mukaan, onko kyseessä mielenterveyden ongelma vai mielisairaus (Särkelä 1995, 5).

Mielenterveys -lehden näkökulma mielenterveyteen

Mielenterveyslehdessä mielenterveyttä on lähestytty kahdelta suunnalta: psyykkistä hyvinvointia tukevin jutuun sekä psyykkisiin sairauksiin liittyvin kirjoituksin, joissa on käsitelty sekä sairaala- että avohoitoa, psykoterapiaa ja kuntoutusta. Näkemykset yhteiskunnan ja mielenterveyden yhteydestä ovat olleet jollakin tavalla läsnä Mielenterveys -lehden alkuvuosista asti. Yhteiskunnan kehityksen ja elämänolojen nähtiin 1960 -luvulla olevan yhteydessä etenkin lieviin psyykkisiin häiriöihin, ja 1970 -luvulla taas todettiin, ettei hyvinvointi sinänsä ainakaan lisännyt mielenterveyttä. Elämiseen ja olemassaoloon liittyvien ongelmien rakentaminen psyykkisiksi sairauksiksi todettiin 1980 -luvulla kyseenalaiseksi merkityksellistämiseksi; niihin oli suhtauduttava elämisen ja olemassaolon ongelmina. (Kauttu 1998, 56–60.) Nykyisessä mielenterveyden ja yhteiskunnan suhteen rakentamisessa korostuu yhteiskunnan rooli jäsentensä henkisen hyvinvoinnin edellytysten tarjoajana; näitä ovat mahdollisuudet koulutukseen, asumiseen, työhön, ympäristöön, kulttuuriin ja tarvittaessa hoitoon. Kaikki

psykiatrinen vuosikirja. Taaja nimenvaihto kuvasti tyydyttävän käsitteistön puutetta. (Kauttu 1998, 10–22.)

yhteiskunnassa tehtävät päätökset nähdään mielenterveyteen liittyvinä arvopäätöksinä, joilla joko luodaan psyykkiselle hyvinvoinnille edellytyksiä tai vahingoitetaan niitä. (Kristina Salonen, ref. Helminen 1998, 146–147.) Siten lehden kantana näyttää olevan, että hyvä yhteiskunta tarjoaa sekä hyvät rakenteet mielenterveydelle että hyvät hoitopalvelut, kun niitä tarvitaan. Tämä on näkynyt vuosien kuluessa lehden käsittelemissä aiheissa siten, että hyvien hoitopalveluiden osuus korostui alkuvuosikymmeninä ja ”hyvän yhteiskuntarakenteen” merkitystä on alettu tiedostaa paremmin 1980 -luvun lopulta lähtien, kun mielenterveyteen vaikuttaviin asioihin ja päätöksiin on etsitty sekä yksilöllistä että yhteisöllistä näkökulmaa (Helminen 1998, 146).

Mielenterveyden tukemista eli mielenterveyshäiriöiden ennaltaehkäisevää toimintaa Mielenterveys -lehdessä on toteutettu käsittelemällä tavallisten ihmisten arjessa jaksamista, selviytymistä ja elämänhallintaa. Mielenterveyden käsitteen sisällöllistä kartoitusta on ollut käynnissä lehden ensimmäisestä numerosta alkaen v. 1961 (Helminen 1998, 109–111), mutta 1990 -luvun laman aikana mielenterveyttä koskevia määrittelyjä ei juuri lehdessä julkaistu. Tämä voidaan tulkita myös siten, että kriisin aikana voimavarat kohdistetaan selviytymiseen eikä käsitteelliseen pohdiskeluun. 1996 (talouden laman jo väistyttyä) mielenterveyteen liitettiin kyky arvostaa itseään ja tulla toimeen muiden kanssa sekä selviytyä elämän monenlaisista myötä- ja vastoinkäymisistä (sama, 112), esimerkiksi talouslamasta, jonka puhkeaminen ja yhteiskunnalliset vaikutukset ovat yksilön hallintakeinojen ulottumattomissa. Lamavuosina lehden numeroissa käsiteltiin nimenomaan selviytymisen eri tapoja ja sosiaalisen tuen merkitystä kriiseissä, mutta myös elämänhallintaa koskevat kirjoitukset saivat tuolloin korostuneen aseman. Laman aikana eräänlaisiksi iskusanoiksi nähtiin muodostuneen ilmaukset kuten jatkuva muutos, määräaikaiset työsuhteet ja joustavuus. (Sama, 122, 124.) Niillä rakennettiin yhteiskuntaa, jossa kansalaisten sopeutuminen vaihtuviin vaatimuksiin tuotettiin välttämättömänä.

Mielenterveys -käsitteenä on edelleenkin varsin ladattu merkityksillä. Siihen kytkeytyy jopa lehden nimenä sivumerkityksiä, jotka liittyvät hulluuteen, synkkiin, häpeiltäviin ja loukkaaviin asioihin (Helminen 1998, 143–144). Esimerkiksi Aikakauslehtien Liiton arvioinnissa 1990 -luvulla pidettiin Mielenterveys -lehteä

”nimestään huolimatta” valoisan oloisena lehtenä (Kristina Salonen, ref. Helminen 1998, 145). Vaikka sanassa ”mielenterveys” mikään ei sinänsä viittaa ”hulluuteen”, käytännössä se rakentaa todellisuutta, jossa leimaavalla psyyken sairaudella on vahva asema. Omassa aineistossani mielenterveys ei tule suoraan puheeksi kuin kolmessa haastattelussa. Analyysini ei kuitenkaan pysty vastaamaan kysymykseen, miksi näin on; voin vain spekuloida erilaisilla vaihtoehdoilla – kuten sillä, onko mielenterveys haastateltavienkin mielestä sanana niin merkityksillä varustettu, että he tästä syystä välttävät termin käyttöä? Ollaanko termin käytössä ylivarovaisia, koska ei itsekään olla varmoja sen sisällöstä? Edellä mainituista syistä ei olekaan outoa, että lehden tavoitteena on ollut normalisoida mielenterveyden käsitettä ja sisältöä. Pyrkimystä on toteutettu haastatteleamalla toisaalta kulttuurielämän vaikuttajia ja toisaalta tavallisia ihmisiä. Näillä haastatteluilla on haluttu osoittaa mielenterveyden olevan mahdollinen puheenaihe jokaiselle. (Helminen 1998, 146.)

Kuten edellä jo totesin, Mielenterveys -lehden agendassa näkyy pyrkimys psyykkiseen hyvinvointiin liittyvien edellytysten turvaamiseen sekä yhteiskunnan että yksilön tasolla. Millaisia näkemyksiä tutkimuksissa on tuotettu yhteiskunnan ja mielenterveyden suhteesta? Tein mielenterveys- ja yhteiskunta -aiheisia hakuja Tampereen yliopiston TAMCAT -tietokannasta ja niiden perusteella yleisin tapa tarkastella yhteiskunnan ja mielenterveyden suhdetta näyttää olevan sen lähestyminen mielenterveyden hoitokäytäntöjen ja -palvelujen perspektiivistä; millaisia hoitomuotoja ja palveluja yhteiskunnassa on saatavilla (Kostamo-Pääkkö 2001; Luomahaara 2000), miten mielenterveystyön ammattilaiset kuvaavat työtään ja sen eri puolia (Punkanen 2001), miten mielenterveyshäiriöitä diagnosoidaan (Poutanen 1996) ja miten mielenterveyspotilaat käyttävät palveluita ja selviytyvät hoidon jälkeen yhteiskunnan jäsenenä (Karila 1994). Selvityksiä on tehty myös erilaisten ryhmien mielenterveydestä, esimerkiksi lasten ja nuorten (Cederblad 1992) ja vanhusten (Saarenheimo 2003) mielenterveydestä. Jonkin verran on tutkittu työn ja mielenterveyden (Sihvonen 1996) sekä työttömyyden ja mielenterveyden suhdetta (Pojjula 2003) ja masentuneiden omia kokemuksia palveluista ja hoidosta (Savolainen & Sillanpää 1999). Hyvin vähän on tarkasteltu talouselämän ja mielenterveyden yhteyttä; ainoa löytämäni tätä aihepiiriä sivuava teos oli Juha Panulan (1999) tutkimus *Moraalin ja talouden risteyksessä*, jossa mielenterveys ei kuitenkaan ole analyysin keskiössä. Yhteiskunnan ja

mielenterveyden suhteen makrotasoista tarkastelua on niin ikään tehty varsin vähän: vuonna 1971 Erich Fromm kirjoitti teoksen *Terve yhteiskunta*, jossa mielenterveyden ja kapitalismin kysymykset ovat esillä. Myöhemmin John F. Schumaker (2001) on käsitellyt yhteiskuntakriittisesti moderniteettia kirjassaan *The age of insanity: modernity and mental health*. Nämä olisivat olleet mielenkiintoisia lähtökohtia tutkielmalleni, mutta löysin ne vasta prosessin loppuvaiheessa, minkä vuoksi ne jäävät nyt vain maininnoiksi. Mielestäni aihepiirin vähäinen tutkiminen kertoo siitä, että mielenterveyteen liittyvät häiriöt nähdään ensisijaisesti yksilötason ongelmina, joihin yhteiskunta tarjoaa hoitopalveluja kulloistenkin arvo-, resurssi- ja hoitonäkemyksen pohjalta. Palaan tähän kysymykseen pohdintaosassa.

2. Teoria

Sosiaalinen konstruktionismi ja diskurssianalyysi kehystenä

Tässä työssä tarkastellaan kielen käyttöä (tekstejä) todellisuuden rakentamisen näkökulmasta sen sijaan että kieli nähtäisiin todellisuuden kuvana. Jälkimmäinen, realistinen, näkökulma olettaa kielen käytön toimivan olemassa olevien faktojen tiedonhankintavälineenä. Ensimmäinen, konstruktionistinen, näkökulma näkee kielen osana todellisuutta eikä siltana todellisuuteen. Diskurssianalyttinen tutkimus pohjautuu konstruktionistiseen näkökulmaan. (Jokinen, Juhila, Suoninen 1993, 9.) Tutkielman laajempi (teoreettis-metodologinen) kehys liittyy siis sosiaaliseen konstruktionismiin ja suppeampi (tutkimusotteellinen) kehys diskurssianalyysiin. Esittelen seuraavaksi konstruktionismia yleisellä tasolla.

Teoreettinen viitekehys

Sosiaalisen konstruktionismin idea on peräisin Bergeriltä ja Luckmannilta, jotka esittelivät sen teoksessaan *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen* (1994)¹. Konstruktionismi lähtee ajatuksesta että tieto todellisuudesta välittyy ja muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa; että kaikki tosiseikat ovat sosiaalisesti rakentuneita (Aittola ja Raiskila 1994, 226). Tiivistäen voi sanoa, että tiedon ja todellisuuden välinen yhteys nähdään tällöin tuotannon tyyppisenä jäljentämisen sijaan² eli tiedon katsotaan konstruoivan, rakentavan, olemassa olevaa todellisuutta eikä jäljentävän sitä. Konstruktionistisen tutkimusotteen laaja käyttöönotto yhteiskuntatieteissä on merkinnyt tiedonsosiologisen eli tiedon sosiaalisten ja yhteiskunnallisten kytkentöjen tarkastelun huomattavaa laajenemista tiedonsosiologian kentän ulkopuolelle (sama, 227). Tämä laajeneminen tarkoittaa myös sitä, että konstruktionismi -käsitteen alla tehdään paljon sellaista tutkimusta, jota Berger ja

¹ Alkuteos *The Social Construction of Reality* ilmestyi 1966.

² Alkuperäisen ajatuksen on esittänyt Wolfgang Iser teoksessa *Ästhetisches Denken* (1990), jota Aittola ja Raiskila referoivat edellä mainitussa Bergerin ja Luckmannin kirjan jälkisanoinaan (226–227).

Luckmann eivät tunnista omassa tarkoituksessaan konstruktionistiseksi¹. Käsitteellä on kuitenkin vakiintunut asema tarkoitettaessa inhimillisen todellisuuden sosiaalista rakentumista – vaikkakin sovelluksia on useita erilaisia: painotusten perusteella voidaan puhua esimerkiksi sosiaalisten ongelmien konstruktionismista sekä sosiaalisesta, sosiologisesta ja sosiaalipsykologisesta konstruktionismista².

Mitä on se ”todellisuus”, jonka sosiaalista rakentumista konstruktionistit tutkivat? Onko se ”vain” tekstien tuottamaa todellisuutta vai jotain tekstien ulkopuolella olevaa ”olevaista”? Konstruoidun todellisuuden ja materiaalsen tai fyysisen/ontologisen todellisuuden välinen suhde voidaankin nähdä ”vedenjakajana” erilaisille konstruktionistisille tutkimusotteille. Jako voidaan rakentaa erotteluna ontologiseksi ja episteemiseksi konstruktionismiksi: edellinen katsoo tekstien/puheen ulkopuolella olevan ei-diskursiivisia maailmoja (eli materiaalsen/fyysisen todellisuuden), kun taas jälkimmäinen ei ota kysymykseen kielen ulkopuolisesta todellisuudesta kantaa, vaan keskittyy kieleen ja sen analysoimiseen. Ontologisessa konstruktionismissa tutkimustehtäväksi asettuu siten se, miten maailmoja (materiaalista todellisuutta) rakennetaan kielellisissä käytännöissä sekä ei-diskursiivisten maailmojen ja diskursiivisten käytäntöjen välisen vastaavuuden pohtiminen. Episteemisessä konstruktionismissa puolestaan fokusoidaan analyysin kohteeksi se, miten kielelliset käytännöt tekevät maailmasta toden. (Juhila 1999, 162–163). Sosiaalisen konstruktionismin perusongelmana pysyy kuitenkin esimerkiksi Burrin mielestä diskurssien ja todellisuuden suhde, koska tämä teoreettinen viitekehys perustuu näkemykselle, jonka mukaan lopullista totuutta ei ole olemassa. Siten sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä on vaikeaa määritellä ajattelutavat joko oikeiksi tai vääriksi. Sama vaikeus kohdistuu diskurssin ja todellisuuden suhteen käsitteellistämiseen. (Burr 1995, 85–86.)

¹ Bergerin ja Luckmannin näkemys yhteiskunnallisen todellisuuden luonteesta on, että intentionaalisten tajuntojen yhteispeli tuottaa todellisuuden sosiaalisena konstruktiona ja että subjektiivisen ja objektiivisen todellisuuden välillä on dialektinen suhde. Subjektiivinen merkityksenanto on siten lähtö- ja paluukohta heidän ajattelussaan. (Heiskala 1994, 167.)

² Sosiaalisen konstruktionismin erilaisia suuntauksia voi eritellä seuraavasti: 1) Sosiaalisten ongelmien (yhdysvaltalainen) konstruktionistinen tutkimusperinne (Spector, Kitsuse); 2) Bergerin ja Luckmannin edustama sosiologinen konstruktionismi; 3) Poststruktuurilinen (ranskalainen) sosiaalinen konstruktionismi (Foucault) ja 4) sosiaalipsykologinen sosiaalinen konstruktionismi (Gergen, Shotter). (Jokinen 1999, 51.)

Bergerin ja Luckmannin tiedonsosiologia näkee inhimillisen todellisuuden yhteiskunnallisesti rakennettuna todellisuutena (Berger ja Luckmann 1994, 211). Yhteiskunnallinen todellisuus osana inhimillistä todellisuutta rakentuu sosiaalisissa käytännöissä, toiminnassa ja kielessä. Kieli ohjaa ajattelua, ajattelu toimintaa ja toiminnasta rakentuu käytäntöjä. Alasuutarin mielestä yhteiskunnalliselle todellisuudelle on kuitenkin ominaista, että se voidaan nähdä myös sellaisten käsitteiden ja käsite-erottelujen rakentamana, joilla ei ole vastinetta/tarkoitetta ”fyysisessä” todellisuudessa. Esimerkiksi demokratian käsite on tällainen ei-luontoperäinen käsite, joka monien muiden sosiaalista todellisuutta organisoivien käsitteiden tapaan on samalla tämän sosiaalisen todellisuuden konkreettinen elementti. Sosiaalista todellisuutta hahmotetaan ja toimintaa ymmärretään mielekkäiden ja merkityksellisten käsitteiden avulla. Käsitteet puolestaan nojaavat erotteluiden ja rinnastusten systeemiseen kokonaisuuteen eivätkä fyysisen todellisuuden ”todelliseen” luonteeseen. (Alasuutari 1996, 99–101.) Ian Parker muotoilee saman asian puhumalla ontologisen ja epistemologisen todellisuuden suhteesta ja siitä, miten epistemologisen (Alasuutarin ”sosiaalisen todellisuuden”) alueella on moraalisia ja poliittisia käsitteitä, joita kohdellaan ikään kuin niillä olisi yhteys ontologiseen (Alasuutarin ”fyysiseen todellisuuteen”), vaikka sitä ei välttämättä olekaan (Juhila 1999, 164).

Berger ja Luckmann näkevät asian niin, että yhteiskunta ilmenee sekä objektiivisena että subjektiivisena todellisuutena¹, jotka molemmat on otettava huomioon, jotta niiden teoreettinen ymmärtäminen olisi mahdollista. Objektiivinen todellisuus ilmenee esineellisyytenä ja subjektiivinen todellisuus rakentuu toiminnasta, joka ilmaisee subjektiivisiä merkityksiä. Nämä molemmat ilmenevät yhtä aikaa ja muodostavat yhteiskunnan kaksoisluonteesta ainutlaatuisen todellisuuden. (Berger ja Luckmann 1994, 28, 147.) Samalla ”todellisuus” kuitenkin nähdään tiettyyn yhteiskuntaan (ja tietynlaisiin yhteiskunnallisiin aseisiin) kytkettynä; esimerkiksi tiibetiläisen munkin todellisuus eroaa amerikkalaisen liikemiehen todellisuudesta. Yhteiskunnissa pidetään itsestään selvänä erilaista tietoa, minkä seurauksena tietokokonaisuuksista muodostuu sosiaalisesti hyväksyttyä ”todellisuutta”. Tällöin (konstruktionismin kannalta) ei ole olennaista,

¹ ”Todellisuudella” Berger ja Luckmann tarkoittavat ilmiömaailmaa, joka on ihmisen tahdosta riippumaton ja jota ihminen ei voi pelkillä toiveillaan muuttaa (Berger ja Luckmann 1994, 11).

onko tämä tieto (ja todellisuus) paikkansapitävää vai ei, vaan keskeiseksi kysymykseksi nousee se, millaisten mekanismien kautta itsestään selvä ”todellisuus” vakiintuu yksilöiden tajunnassa. Toisin muotoiltuna keskeinen kysymys kuuluu, miten subjektiiviset merkitykset muuttuvat objektiivisiksi tosiasioiksi. (Berger ja Luckmann 1994, 13, 28.) Tällainen olennaisen kysymyksen rakentaminen kahdensuuntaisesti tuottaa yhteiskunnallisen todellisuuden kaksoisluonteen todella sellaisena dialektisena prosessina, josta Berger ja Luckmann konstruktionismin perusteoksessaan puhuvat.

Konstruktionismi on yhteiskunnallisesti kriittinen tutkimusote tehdessään näkyväksi todellisuuden rakentumisen tapoja ja niihin liittyviä valintoja – sehän tarkoittaa sitä, että todellisuus olisi mahdollista rakentaa toisinkin. Tällöin tutkimuksen tehtäväksi asettuu juuri näiden vallitsevien rakentamistapojen paljastaminen ja vaihtoehtoisten ”rakenneratkaisujen” muotoilu. (Aittola ja Raiskila 1994, 229–230.) Omassa työssäni olen pyrkinyt tekemään näkyväksi juuri sitä, miten todellisuutta on rakennettu tehdyillä valinnoilla tietynlaiseksi, ja esittämään omin esimerkein sitä, miten sanavalintoja muuttamalla tuotetaan toisenlaista todellisuutta. Tutkimusotteeni on siten lähellä ns. ontologista konstruktionismia, vaikka en sen kysymyksenasetteluja täysin noudatakaan; en ole katsonut tarpeelliseksi lähteä selvittämään sitä, vastaavatko diskursiiviset käytännöt ja ei-diskursiiviset maailmat toisiaan. Lähtökohtanani ovat olleet episteemisen konstruktionismin tapaan tekstit, vaikka joissakin tapauksissa olen joutunut täydentämään tekstin ”aukkoja” kulttuurisella esitiedolla, josta tekstianalyysissä voi olla sekä hyötyä että haittaa¹. Tarkastelen seuraavaksi tutkielmani suppeampaa kehystä, konstruktionistisen kehyksen sisään asettuvaa tekstianalyysin diskurssianalyttistä tutkimusotetta.

¹ Wetherell ja Potter nimittävät tutkittavan kulttuurin tuntemiseen pohjautuvaa tutkijan erityistietämystä ”etnografiseksi tiedoksi”, jonka käyttö on ongelmallista siksi, että sen hyödyntämistä on hankalaa eritellä. He ovat ratkaisseet ongelman dokumentoimalla tulkintoihin johtaneet päättelyketjut aineisto-otteiden avulla aina kun mahdollista. (Wetherell ja Potter 1992, ref. Jokinen ja Juhila 1999, 95.)

Diskurssianalyysi tutkimusotteena

Samalla tavoin kuin konstruktionismi on teoreettis-metodologinen kattokäsite monenlaisille sovelluksille, löytyy diskurssianalyysi -käsitteen alta lukuisia erilaisia painotuksia käyttäviä tutkimuksia. Yhteistä niille kaikille on sosiaalisen todellisuuden tuottamisen analysointi sosiaalisissa käytännöissä (ks. Jokinen, Juhila ja Suoninen 1993, 10). Perehtymistä diskurssianalyttiseen tutkimuskenttään helpottavat esimerkiksi Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen kirjoittamat diskurssianalyysin yleisteokset¹. Kentältä löytyviä erilaisia (vaikkakin osin limittäisiä) orientaatioita ovat esimerkiksi analyttinen, kriittinen, etnometodologinen, poststrukturalistinen, feministinen, realistinen ja relativistinen diskurssianalyysi. Kriittinen diskurssianalyysi lähtee liikkeelle alistussuhteiden ylläpitämisen ja oikeuttamisen käytäntöjen tarkastelusta ja se käyttää poststrukturalistisen suuntauksen peruja olevia käsitteitä (kuten ideologia, valta, hegemonia). Analyttinen diskurssianalyysi on tiukemmin aineistolähtöinen; se ei lähde ennako-oletuksista vaan ottaa kantaa vasta sosiaalisen todellisuuden yksityiskohtaisen analyysin jälkeen. Selvin erottava tekijä on siten poleemisuus, jota kriittisessä tutkimusotteessa käytetään tietoisesti vallitsevan sosiaalisen järjestyksen muuttamiseksi, mutta joka analyttisestä orientaatiosta puuttuu. Kriittistä diskurssianalyysiä on luonnehdittu myös poststrukturalistiseksi ja analyttistä analyysiä etnometodologiseksi diskurssianalyysiksi². Feministiseen orientaatioon liittyy analyysin käyttö poliittisena muutoksen välineenä. (Jokinen ja Juhila 1999, 86–87, 96). Realistisen ja relativistisen orientaation erot selittyvät suhteessa ei-diskursiiviseen todellisuuteen: realistinen suunta edustaa ontologista konstruktionismia (diskursiivisten käytäntöjen ohella on olemassa ei-diskursiivisia maailmoja) ja relativistinen episteemistä konstruktionismia (ei-diskursiiviset ulottuvuudet jätetään analyysin ulkopuolelle) (Juhila 1999, 162–164).

¹ Esimerkiksi *Diskurssianalyysin aakkoset* (1993) ja *Diskurssianalyysi liikkeessä* (1999).

² Jokinen ja Juhila esittelevät etnometodologiseksi diskurssianalyysiksi tutkimuksen, joka on tutkijan omasta mielestä etnometodologista etnografiaa, mutta joka tulkinnallisen ja vuorovaikutuksellisen korostuksensa ansiosta on ainakin läheistä sukua diskurssianalyysille (Jokinen ja Juhila 1999, 96).

Diskurssianalyttisen tutkimuksen kohteeksi valitaan usein valta, instituutiot tai vuorovaikutus. Olipa kohde mikä tahansa, analyysin ytimeen kuuluvat Jokisen ja Juhilan mielestä aina merkitykset, kommunikatiivisuus ja kulttuurisuus siten, että kiinnostuksen kohteena ovat kulttuuriset merkitykset ihmisten välisessä toiminnassa (Jokinen ja Juhila 1999, 54). Diskurssianalyttisen tutkimuksen kenttää voi jäsentää heidän tapansa neljän ulottuvuusparin avulla, jotka viittaavat diskurssianalyysin sisäisiin metodisiin painotuksiin: 1) tilanteisuuden ja kulttuurisen jatkumon välinen suhde 2) merkitysten ja merkitysten rakentamisen tapojen välinen suhde 3) retorisen ja responsiivisen analyysin välinen suhde sekä 4) kriittisen ja analyttisen diskurssianalyysin välinen suhde. Kunkin suhteen Jokinen ja Juhila näkevät janana, jonka molemmat päät ovat yleensä tutkimuksissa näkyvillä, mutta painopisteet janalla vaihtelevat. (Jokinen ja Juhila 1999, 55.) Näitä janoja voi käyttää kartan tapaan ”suunnistaessaan” diskurssianalyttisellä kentällä, joka on muuttunut alaan liittyvän kirjallisuuden lisääntyessä yhä vaikeakulkuisemmaksi ja aikaavievämmäksi. Kenttää jäsentävien neljän ulottuvuuden keskinäisestä ”paremmuudesta” on jo ehditty käydä väittelyitä ja perustaa koulukuntia, mutta en näe tarpeelliseksi osallistua Jokisen ja Juhilan sanoin ”tähän argumentaatiokamppailuun” (sama, 56), vaan esittelen lyhyesti kutakin neljää metodista painotusta. Lopuksi pohdin oman tutkimukseni paikkaa näillä jatkumoilla.

1) *Tilanteisuuden ja kulttuurisen jatkumon välinen suhde.* Diskurssianalyysissä merkitykset ja niiden käyttöyhteyksiinsä sidottu rakentuminen ovat olennaisia. Kulttuurissa on koko ajan meneillään merkityksellistäminen sekä paikallisissa merkitysten tuottamisen prosesseissa että laajemmissa kulttuurisissa prosesseissa. Tilanteisuus ja kulttuurinen jatkumo ovat samanaikaisesti läsnä, ja tämä läsnäolo on jollakin tavalla otettava tutkimuksessa huomioon, esimerkiksi sulkeistamalla kulttuuri analyttisesti (jolloin analyysi on mahdollisimman aineistosidonnaista; ks. esim. Silverman: *Discourses of counselling. HIV counselling as social interaction*, 1997)) tai kehystämällä analyysi kulttuurilla (jolloin analyysi sidotaan laajempaan kontekstiin, esimerkiksi historiaan; ks. esim. Wetherell ja Potter: *Mapping the language of racism. Discourse and the legitimation of exploitation*, 1992). Kolmas vaihtoehto on sijoittaa analyysi tilanteisuuden ja kulttuurisen jatkumon puoliväliin ja ottaa tutkimuskohteeksi kulttuurin muotoutuminen (jolloin kohde on myös

analyysin tulos; ks. esim. Jokinen ja Juhila: *Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta*, 1996). (Jokinen ja Juhila 1999, 57–66.)

2) *Merkitysten ja merkitysten rakentamisen tapojen välinen suhde*. Kielellisissä käytännöissä merkityksiä ei voi erottaa niiden tuottamisen tavoista; siksi useimmiten molemmat ulottuvuudet ovat tutkimuksessa esillä ja kysymykset ovat sekä ”mitä” että ”miten” -muodossa. Tällöin pyritään analyttisesti erottelemaan merkitykset ja niiden tuottamistavat, mutta sekä tutkijan että tutkimuksen lukijan on tärkeää muistaa, että tutkimuksessakin on tehty valintoja analyysin kohteeksi nostettavista kielellisistä käytännöistä. Kun tutkimuksellinen painotus on merkitysten puolella, analysoitavasta aineistosta pyritään tunnistamaan diskursseja ja tulkintarepertuaareja¹ (ks. esim. Wetherell ja Potter: *Mapping the language of racism*, 1992). Jos taas kohdistetaan huomio ensisijaisesti merkitysten tuottamisen tapoihin, eritellään esimerkiksi vuorovaikutusprosesseja (ks. esim. Holstein: *Court-ordered insanity: interpretative practice and involuntary commitment*, 1993). Kun sekä merkitykset että niiden tuottaminen ovat tutkimuskohteena, keskitytään tapaan, jolla ihmiset käyttävät kieltä tehdäkseen tiettyjä asioita (esimerkiksi toiminnallisten identiteettien¹ identifioimiseen, kuten Widdicombe ja Wooffitt tutkimuksessaan *The language of youth subcultures: social identity in action*, 1995). (Jokinen ja Juhila 1999, 66–76.)

3) *Retorisen ja responsiivisen analyysin suhde*. Tässä ulottuvuudessa on kysymys merkitysten tuottamisen tapojen täsmäntämisestä, eli edellä kuvatun suhteen jälkimmäisestä osasta. Se liittyy myös ensimmäiseen suhteeseen kiinnittyessään tilanteisiin merkityksenannon prosesseihin. Sekä retorisuudessa että responsiivisuudessa tarkastellaan kielenkäytön vuorovaikutuksellisia ominaisuuksia, vaikkakin eri tavoin: retorinen vuorovaikutuksellisuus on kielellistä vakuuttelua tai suostuttelua, joka on suunnattu tietyille yleisölle, kun taas responsiivisuus on vastavuoroista reagointia osapuolten välillä ja yhteisen sosiaalisen todellisuuden rakentamista. Kun retorisuus on keskiössä, keskitytään

¹ Tulkintarepertuaari voidaan määritellä Wetherellin ja Potterin tapaan diskurssin sisältöä ja sen organisoitumisen tapaa kuvaavana käsitteenä (Jokinen ja Juhila 1999, 71).

faktan konstruoimisen retoriikkaan (esim. Kirsi Juhila: *Miten tarinasta tulee tosi?* 1993), eli siihen, miten puhuja argumentoi oman versionsa faktuaaliseksi¹). Responsiivisuuteen painottuva tutkimus voi tarkastella esimerkiksi Holsteinin tavoin (ks. edellä mainittu tutkimus) normaaliuden ja poikkeavuuden responsiivista tuottamista; sitä miten oikeussalikeskustelujen osapuolet rakentavat tietynlaisia sosiaalisen todellisuuden versioita reagoidessaan toistensa puheenvuoroihin. (Jokinen ja Juhila 1999, 77–85.)

4) *Kriittisen ja analyttisen diskurssianalyysin välinen suhde.* Kuvailin edellä alustavasti kriittistä ja analyttistä diskurssianalyysiä ja niiden välisiä eroja. Kriittiselle analyysille ovat siis ominaisia ennakko-oletukset ja toisinaan jopa jotkin (poliittiset) muutokseen tähtäävät tavoitteet analyttisen orientaation pyrkiessä tiukkaan aineistolähtöisyyteen ilman etu- tai jälkikäteisiä tavoitteita. Eroa voi kuvata myös siten, että analyttinen diskurssianalyysi tarkastelee sitä, kuinka sosiaalinen järjestyksemme rakentuu kielellisissä käytännöissä ja kriittinen puolestaan sitä, millaisin kielellisin käytännöin sosiaaliseen järjestykseen sisältyviä alistussuhteita ylläpidetään ja oikeutetaan. Silloin kun tutkimus on otteeltaan kriittistä diskurssianalyysiä, siinä voidaan esimerkiksi uutisjutun tuottamisen tapoja tarkastelemalla tehdä näkyväksi kyseisen käytännön yhteiskunnallisia funktioita ja seurauksia (esim. Fairclough: *Discourse representation in media discourse*, 1988). Analyttinen diskurssianalyysi voi tutkia esimerkiksi tulkintojen ja kulttuuristen jäsenysten rakentumista eksplisiittisesti ja implisiittisesti (esim. Jokinen: *Asunnottomat miehet ja kodittomat naiset: Asunnottomuuden sukupuolisidonnaiset tulkinnat*, 1996) ja pyrkiä myös vastaamaan jäsenysten mahdollisiin seurauksiin sekä yksilöiden että yhteiskunnan kannalta. (Jokinen ja Juhila 1999, 85–93.)

Näihin metodisiin painotuksiin liittyvä olennainen huomio on, että diskurssianalyysiä voi tehdä monella tavalla, sekä myös se, että painotukset eivät ole toisiansa poissulkevia vaan osittain päällekkäisiä tai sisäkkäisiä. Orientaatiovalintaa ohjaavat luonnollisesti tutkijan kiinnostuksen kohteet; kysymykset, joihin hän haluaa vastauksia sekä vastausten etsimisen tapa. Myös

¹ Identiteetin nähdään tällöin olevan sidoksissa arkiseen kielenkäyttöön jossa se myös tuotetaan (Widdicombe ja Wooffitt 1995, ref. Jokinen ja Juhila 1999, 75).

aineistot saattavat toimia valinnan perustana – jotkut aineistot sopivat paremmin johonkin analyysitapaan ja huonommin toiseen (esimerkiksi sanomalehtikirjoitukset soveltuvat retoriseen analyysiin paremmin kuin responsiiviseen ja kokouskeskustelut puolestaan paremmin responsiiviseen kuin retoriseen analyysiin) (Jokinen ja Juhila 1999, 78). Omassa analyysissäni on vaikutteita sekä kriittisestä että analyttisestä orientaatiosta: olen lähtenyt liikkeelle kriittisen diskurssianalyysiin tavoin etukäteisoletuksesta (yhteiskunnalla on vaikutussuhde mielenterveyteen) ja käyttänyt valtaan ja vastuuseen liittyviä käsitteitä, mutta olen oletuksestani huolimatta halunnut antaa tilaa myös muunlaisille tuloksille tulla esiin aineistossa. Lisäksi aineistoni pienehkö koko ja pyrkimykseni sanoa paljon vähästä kertovat analyysini kiinnittymisestä tilanteisuuteen, vaikka kulttuurinen jatkumo onkin yhteiskunnan lamatodellisuutena läsnä. Eniten olen kuitenkin keskittynyt nimenomaan merkityksiin sekä merkitysten tuottamisen tapoihin ja etsinyt retorisen painotuksen mukaisesti teksteistä niitä tapoja, joilla Jokisen ja Juhilan sanoin (1999, 77) ”tiettyjä merkityksiä tai sosiaalisen todellisuuden versioita ´ajetaan””. Metodisesta ”puhdasoppisuudesta” ei siis voida puhua, vaan pikemminkin analyysissäni on piirteitä useista painotuksista.

Diskurssi, puheavaruus ja retoriikka

Diskurssianalyysin sisällä ja sen sukulaistraditioissa (sosiaalisessa konstruktionismissa¹, etnografiassa, keskusteluanalyysissä ja retoriikassa) on käytössä monenlaisia diskurssin määritelmiä. Yksi selkeä ja tähän työhön soveltuva määritelmä on diskurssin ymmärtäminen todellisuutta rakentavaksi merkityssuhteiden kokonaisuudeksi (Suoninen 1999, 21). Foucault´n diskurssin määritelmä sanoo saman hieman mutkikkaammin: diskurssi on aikaan sidottu, toisiinsa suhteessa olevien lausumien säännönmukainen kokonaisuus, joka itsessään rakentaa ja muokkaa sitä lausumien kenttää, johon se kuuluu (Foucault 1982, ref. Valkonen 2003, 32). Diskurssit rakentuvat, uusiutuvat ja muotoutuvat sosiaalista todellisuutta merkityksellistävissä sosiaalisissa käytännöissä. Tietyn diskurssin sisältämät lausumat esittävät ja järjestävät todellisuuden tietyllä tavalla jättäen

¹ Juhila viittaa faktuaalisella ehdottoman varmaan puheeseen, joka pyrkii vakuuttamaan kuulijat asiantilän todenperäisyydestä (Juhila 1993, ref. Jokinen ja Juhila 1999, 79).

ulkupuolelleen muita mahdollisia todellisuuden tulkinnan tapoja, mistä seuraa, että diskursseilla on myös käytännöllisiä vaikutuksia. Toisin sanoen diskurssit muodostavat osan sosiaalista ja kulttuurista todellisuutta järjestävistä käytännöistä. (Valkonen 2003, 32–33.) Alasuutari on kehitellyt Foucaultin diskurssimääritelmän pohjalta diskurssin vastineeksi termin ”puheavaruus”, jonka ideana on muistuttaa diskurssin kyvystä sekä muodostaa että muuttaa tilallista rakennetta puhujan ja toimijan asemien kautta. Puheavaruus nähdään siten ajallisesti ja paikallisesti ainutkertaisena merkitysten, käytäntöjen ja toimijoiden asemien muodostumana. Kun tällainen puheavaruus on jatkunut riittävän pitkään tietynlaisina näkökohtina, asemina ja osapuolina, sille kehittyy myös vastaavat institutionaaliset muodot (esimerkiksi järjestöstruktuurit tai neuvottelumekanismit). (Alasuutari 1996, 18–21.)

Uuden retoriikan¹ ansiosta retoriikasta on tullut suosittu vuorovaikutuksen ja vallankäytön analyysin väline, jonka avulla on mahdollista tarkastella argumentaatiota, eli niitä keinoja ja tapoja, joilla ”väitteitä, ajatuksia ja vaatimuksia tehdään uskottaviksi ja saadaan kuulijat sitoutumaan niihin” (Leiwo & Pietikäinen 1996, 95). Argumentaatiota tutkittaessa on erityisen tärkeää selvittää yleisö, johon argumentin esittäjä haluaa vaikuttaa ja jäljittää ne yhteisesti hyväksytyt premissit, joista vakuuttamisessa lähdetään liikkeelle, ja joihin kohdistuva hyväksyntä on tarkoitus siirtää koskemaan myös esitettäviä argumentteja (Perelman 1996, 28; Jokinen 1999, 46). Retorisuus on kaikenlaisen kielenkäytön välttämätön ja järjellinen ominaisuus; se ei siis ole esimerkiksi vain poliittisen puheen tyypillinen ominaisuus, vaan retorisuutta löytyy niin tieteellisistä teksteistä (Luostarinen & Väliaverron 1991) kuin arkipuheestakin (Jokinen 1999, 47).

Retorinen analyysi sopii diskurssianalyttisiin tutkimuksiin, vaikka lähestymistavoissa onkin painotuseroja: kun retoriikassa keskitytään pääasiassa lausumien muotoiluun ja yleisösuhteen tarkasteluun, diskurssianalyysissä näitä kielellisiä muotoja tutkitaan osana kulttuuristen merkitysten tuottamista ja tulkinnan vuorovaikutuksellisuutta (Jokinen 1999, 47). Retorisessa diskurssianalyysissä argumentointi nähdään sosiaalisena toimintana, jolla tuotetaan todellisuudesta

¹ Sosiaalinen konstruktionismi on paitsi sukulaistraditio myös diskurssianalyysin teoreettinen koti (Jokinen 1999, 37–50).

vakuuttavia versioita. Todellisuuden tuottamiseen liittyy leimallisesti kategorisointi eli esineen, henkilön tai tapahtuman/toiminnon muotoilu tietynlaiseksi (esimerkiksi hyväksi/pahaksi, vakavasti otettavaksi/vähäpätöiseksi, tai normaaliksi/epänormaaliksi). (Sama, 126–130.) Kategoriat palvelevat siten erilaisten funktioiden toteutumista; niillä esimerkiksi oikeutetaan tai kritisoidaan asioita ja tapahtumia (Billig 1987, ref. Jokinen 1999, 142). Olennaista analyysissä on tutkia, mitä erilaisilla tilanteisilla retorisisilla keinoilla saadaan aikaan; mitä toimintaa ja millaisin seurauksin. (Jokinen 1999, 131–132.)

Esittelen seuraavassa lyhyesti retorisia vakuuttamisen keinoja, koska ne helpottavat analyysiosan seuraamista siitä huolimatta, että en ole siinä käyttänyt samoja muotoiluja. Retoriset keinot voidaan jakaa karkeasti kahteen luokkaan: väitteen esittäjään keskittyviin keinoihin ja esitettyyn argumenttiin kohdistuviin keinoihin. *Esittäjään keskittyviin keinoihin* kuuluvat omista intresseistä etäännyttäminen (yleisö on helpompi vakuuttaa, jos se ei usko argumentin esittäjän ajavan omia etujaan); puhujakategorioilla oikeuttaminen (yleisö uskoo arvostetusta kategoriasta lausutun puheen helpommin – esimerkkinä yleisesti hyväksytyistä ”tietäjän kategorioista” professorin tai lääkärin kategoria); liittoutumisasteen säätely (missä määrin puhuja sitoutuu väitteeseen) sekä konsensuksella tai asiantuntijan lausunnolla vahvistaminen (väitteen ”kannatuspohjaa” kasvatetaan, jotta väite ei näyttäydy vain henkilökohtaisena mielipiteenä). (Jokinen 1999, 135–139.) *Argumenttiin kohdistuvia keinoja* ovat puolestaan tosiasioiden ”puhuminen omasta puolestaan” (asiat näyttävät tosiasioilta, jotka ovat riippumattomia puhujista tai tulkinnoista); kategorioiden käyttö vakuuttamisen keinona (asioita on mahdollista kuvata vaihtoehtoisilla kategorioilla, joten kategoriat ovat valittavissa); yksityiskohdilla ja narratiiveilla vakuuttaminen (niiden avulla tuotetaan tapahtumat autenttisina ja totuudenmukaisina); numeerinen ja ei-numeerinen määrällistäminen (numeroilla tai sanoilla tapahtuva kvantifiointi); metaforat (tehdään uusi asia ymmärrettäväksi liittämällä siihen merkityksiä tutusta asiasta kielikuvan avulla) ja ääri-ilmaisujen käyttäminen (joilla korostetaan kuvauksen kohteen piirteitä – näitä ovat esimerkiksi joka kerta, ei koskaan, täysin, ei mitään). (Sama, 140–152.)

¹ Uuden retoriikan edeltäjä on klassinen retoriikka (aristoteelinen vakuuttavan puhetaidon ”oppi”), ks. esim. Perelman 1996, 7-11.

Edellä mainittujen lisäksi omassa aineistossani tuli ilmi myös sellainen retorisen vakuuttamisen keino, jota Jokinen kuvaa kontrastiparien käyttönä (Atkinson 1984; Wooffit 1992; ref. Jokinen 1999, 153–154). Pariasetelmassa se, jota itse kannatetaan, varustetaan tavoiteltavilla merkityksillä (esimerkiksi vapaa, itsenäinen, vapaaehtoinen) ja sen vaihtoehto puolestaan tuotetaan negatiivin merkityksin varustettuna (esimerkiksi holhottu, yksinäinen, syrjäytynyt) (Jokinen 1999, 153). Argumentaation rakentumisesta lauseissa on hyvä muistaa se, että retoriset keinot voivat kietoutua toisiinsa ja olla myös hankalasti tunnistettavissa lauseista. Argumentaatioon saattaa sisältyä sekä oman argumentin suojaamista että hyökkäys kilpailevaa näkemystä vastaan. Retoristen keinojen analysoinnin ”lopullinen” tavoite on kuitenkin tarkastella sitä, miten asioita ja tapahtumia normalisoidaan ja oikeutetaan tai vastaavasti rakennetaan niistä epänormaaleja tai epäsuotavia, mikä liittyy läheisesti myös valtasuhteiden analyysiin – hegemonisten diskurssien rakentamiseen ja purkamiseen. (Sama, 156–157.)

Faircloughin kriittinen diskurssianalyysi ja merkitysten rakentaminen

Olen saanut vaikutteita omaan analyysiini (erityisesti representaation analysointiin) diskurssianalyysin pioneerina pidetyn Norman Faircloughin teoksesta *Miten media puhuu* (2002)¹, joka edustaa niin sanottua kriittistä diskurssianalyysiä². Kriittiseksi sen tekee pyrkimys huomata kielenkäytön tapojen ja sosiaalisten käytäntöjen olevan kytköksissä sellaisiin syy- ja seuraussuhteisiin, joita ei normaalisti panna merkille (Bourdieu 1977, ref. Fairclough 2002, 74). Erityisesti yhteys kielenkäytön ja vallankäytön välillä jää usein epäselväksi, vaikka kieli on vallan käyttämisen olennainen elementti sisältäessään itsestään selvinä pidettyjä oletuksia oikeuksista, suhteista, tiedosta ja identiteeteistä. Kriittinen diskurssianalyysi tarkastelee kieltä sekä yhteiskunnallisena tuotoksena että yhteiskunnallisena vaikuttajana;

¹ Alkuteos *Media Discourse* ilmestyi 1995.

² Norman Fairclough on kehittänyt teoriaa kriittisestä diskurssianalyysistä useissa julkaisuissaan (*Language and power*, 1989; *Discourse and social change*, 1992; *Critical discourse analysis and the marketisation of public discourse: the universities*, 1993 ja *Media discourse*, 1995). Faircloughin diskurssianalyysi voidaan määritellä myös ns. realistiseksi diskurssianalyysiksi, koska hän pyrkii yhdistämään kielen tutkimisen ja sosiaalisen teorian kolmiulotteiseksi diskurssianalyysiksi, jossa diskursiiviset teot ovat samalla tekstejä, diskursiivisia ja sosiaalisia käytäntöjä. (Juhila 1999, 196.)

kielenkäytön suhde yhteiskuntaan on siten dialektinen ja varsinainen tarkastelun fokus kielen kaksoisluonteen synnyttämä jännite. (Fairclough 2002, 75–76.)

Faircloughin kriittisen analyysin olennaisia käsitteitä ovat diskurssijärjestys, diskurssikäytäntö ja sosiokulttuurinen käytäntö. *Diskurssijärjestyksellä* hän viittaa kunkin yhteisön diskursiivisten käytäntöjen (tavanomaisten kielenkäyttötapojen) ”verkostoihin”. Diskurssijärjestys rakentuu kaikista kyseisen yhteisön käyttämistä diskurssityypeistä¹. *Diskurssikäytäntö* koostuu tekstin tuottamisen ja kuluttamisen prosesseista ja toimii välittäjänä tekstuaalisen ja sosiaalisen välillä (eli tekstin ja sosiokulttuurisen käytännön välillä). *Sosiokulttuurisella käytännöllä* Fairclough tarkoittaa viestintätapahtuman sosiaalista ja kulttuurista yhteyttä. (Fairclough 2002, 77–81.) Diskursiiviset käytännöt voivat artikuloitua diskurssijärjestyksessä siten, että ne pitävät yllä valtasuhteita. Tällöin valtaa leimaa pakon sijaan suostumus (Gramsci 1982; ref. Fairclough 2002, 92).

Kriittisessä diskurssianalyysissä on kaksi näkökulmaa, viestintätilanteiden analyysi ja diskurssijärjestyksen analyysi. Edellinen ottaa tarkastelun kohteeksi jonkun erityistapauksen (esimerkiksi sanomalehden pääkirjoitus tai televisiodokumentti) ja analysoi viestintätilanteeseen kytkeytyvää jatkuvuutta ja muutosta (viestintätilanteen normatiivisuus vs. uutta luovuus). Jälkimmäiseen liittyy kokonaisrakenteen (diskurssijärjestyksen) kehityksen tarkastelu sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten kontekstissa. Näkökulmat täydentävät toisiaan ja niitä molempia on mahdollista käyttää samassa aineistossa. (Fairclough 2002, 78.) Olen omassa analyysissäni ottanut kohteeksi tietyt viestintätilanteet (Mielenterveyslehden asiantuntijahaastattelut tietyllä ajanjaksolla), vaikka en analysoikaan viestintätilanteiden jatkuvuutta ja muutosta. Analyysini ei ole siten Faircloughin tapaan kriittistä diskurssianalyysiä, vaan olen hakenut hänen mediatutkimuksestaan vinkkejä representoinnin analyysiin.

Media ja kieli

¹ Diskurssityypiksi Fairclough nimittää diskurssijärjestyksessä vakiintuneita genrejen ja diskurssien (diskurssi on tässä ymmärretty sosiaalista käytäntöä representoivana kielenä) muodostelmia (Fairclough 2002, 77, 91).

Fairclough osoittaa tiedotusvälineiden olevan tärkeä vaikuttaja aikamme kulttuurisissa muutoksissa ja tiedotusvälineiden tekstien olevan yhteiskunnallisten muutosten herkkiä mittareita. Vaikka oma tutkielmani ei painotukaan tiedotusvälineiden tutkimuksen suuntaan, löytyy Faircloughin teksteistä perusteluja tarkastella lehtiaineiston pohjalta esimerkiksi mielenterveyden ja yhteiskunnan välistä yhteyttä, joka on oman työni ennako-oletuksena. Faircloughin (2002, 10) näkemys on, että joukkotiedotusvälineet vaikuttavat tietoon, uskomuksiin, arvoihin, sosiaalisiin suhteisiin ja sosiaalisiin identiteetteihin - toisin sanoen ne tekevät asioista merkityksellisiä esittämällä ne tietyllä tavalla. Tekstit, ovatpa ne sitten tiedotusvälineistä tai muualta, toimivat samanaikaisesti kolmella tavalla: ne representoivat maailmaa, rakentavat identiteettejä ja muodostavat suhteita (sama, 14). Tästä näkökulmasta katsottuna valitsemani tekstit omalta osaltaan representoivat mielenterveyttä, ympäröivää yhteiskuntaa ja sen tilaa (esimerkiksi talouslamaa) sekä niiden välisiä yhteyksiä, rakentavat identiteettejä (esim. ”ylivelkaantuneen” ja ”huono-osaisen” identiteettejä) sekä muodostavat suhteita osallistujien välille (esim. haastateltavan ja toimittajan, asiantuntijan ja lukijakunnan välille). Omassa analyysissäni keskityn pääasiassa representointiin; identiteettien ja suhteiden konstruointi jää tarkastelun ulkopuolella. Tästä syystä esittelen painokkaammin Faircloughin representaatioihin liittyvää tutkimusotetta ja jätän identiteettien ja suhteiden rakentamisen vähemmälle huomiolle.

Faircloughin tavoin näen mediatekstien tutkimisen perusteltuna, kun halutaan tarkastella tiedotusvälineiden vaikutusvallan kielellistä ja diskursiivista luonnetta eli median valtaa vaikuttaa asioiden merkityksellistämisen tapoihin. Faircloughin mielestä (2002, 11) mediakielen tutkimisen kautta voidaan lähestyä myös käynnissä olevien sosiaalisten ja kulttuuristen muutosprosessien tutkimusta, koska medialla on keskeinen asema yhteiskunnallisissa järjestelmissä. Käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastellaan erikoislehden asiantuntijahaastatteluissa käytetyn kielen pohjalta, miten ja millaisia representaatioita niissä tuotetaan hyvinvointiyhteiskunnasta ja sen palvelurakenteesta, laman syistä ja seurauksista ja ihmisten selviytymisen edellytyksistä laman aikana ja sen jälkeen. Lisäksi olen halunnut ottaa analyysiin mukaan arvojen ja moraalien tuottamisen tavat teksteissä.

Kielen ideologisuus

Fairclough näkee tiedotusvälineiden diskurssin erilaisten monimutkaisten prosessien kenttänä, johon myös ideologiset prosessit sisältyvät. Tiedotusvälineiden tekstit muodostavat osan yhteiskunnallisesta valvonnasta ja uusintamisen ideologiasta, mutta ovat tämän lisäksi viihdeteollisuuden osa kilpailumarkkinoilla. Teksteissä nämä puolet limittyvät ja tulevat esiin eri tavoin. (Fairclough 2002, 67–68.) Tiedotusvälineiden kielen ideologisuutta voi tarkastella Faircloughin tapaan representaatioiden, identiteettien ja suhteiden kautta: ideologisuuteen sisältyy tietynlaisia maailman esittämisen tapoja (esimerkiksi talouselämä voidaan representoida omalakisiksi prosessiksi, jonka vaatimuksiin on vain sopeuduttava), sosiaalisten identiteettien rakentamisen tapoja (esimerkiksi asiantuntijoiden konstruointi viisauden ja ymmärryksen jakajina) ja sosiaalisten suhteiden tuottamisen tapoja (esimerkiksi poliitikkojen ja kansan suhteen konstruointi ikään kuin nämä jakaisivat saman elämissä maailman). Edellä mainitut mediakielen jännitteet ja suuntaukset toimivat niin ikään ideologisesti kohdellessaan yleisöjä kuluttajina ja ahdistessaan tuottajia (lehtikustantamoita ja tv- ja radioasemia) kasvavalla viihdyttämisen pakolla. Nämä ilmiöt puolestaan liittyvät kaupallistumiseen ja kulutuskulttuurin normalisointiin ja luonnollistamiseen. Kaupallistumisen myötä huomio kääntyy poliittisista ja yhteiskunnallisista aiheista toisaalle, mikä osaltaan vaikuttaa vallitsevien valtasuhteiden kyseenalaistamattomuuteen. Myös yleisöjen konstruointi tapahtumia seuraaviksi katsojiksi osallistuvien kansalaisten sijaan voidaan tulkita ihmisten yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi manipuloimiseksi. (Fairclough 2002, 23–24, 60–62.) Kaupallistumisen ohessa lisääntynyt juttelunomaistaminen voidaan nähdä myös tavallista kansaa hyödyttävänä valtasuhteiden muutoksena ja kulttuurisen demokratisoitumisen representaationa. Juttelunomaisuutta kuitenkin usein hyödynnetään ideologisin tarkoituksin, minkä vuoksi ”viattomatkin” keskustelut voidaan kokea epäuskottavina, ja kääntäen ideologisesta tarkoituksesta huolimatta jutustelunomaistaminen nostaa julkiseen keskusteluun jaettuina kokemuksia ja tasa-arvon kysymyksiä. (Sama, 24–25.)

Siinä missä yleisöjen konstruointi kuluttajina ja tuottajien viihdyttäjinä pyrkii luonnollistamaan kulutuskulttuuria, jutustelunomaisuuden pyrkimyksenä on luonnollistaa todellisuuden esittämisen tavat. Luonnollistaminen sinänsä viittaa ideologiaan eli vallan palveluksessa olevaan merkitykseen¹. Tällaiset valta- ja hallintasuhteita ylläpitävät ja muotoilevat merkitykset ovat väittämiä, jotka ilmenevät tekstissä epäsuorasti ja esiintyvät sen alkuoletuksissa. (Fairclough 2002, 23–25.) Fairclough jakaa ranskalaisten diskurssianalyttikkojen Pêcheux’in ja Williamsin käsityksen oletuksista ja ymmärtää ne tekstin ”esirakentuneiksi”, toisaalla konstruoiduiksi elementeiksi (ks. Fairclough 2002, 26). Näin ideologisuus liittyy tekstissä olevien toisten tekstien läsnäoloon. Esimerkiksi tiedotusvälineiden käyttämän diskurssin alkuoletukset ottavat nykyisen kapitalistisen yhteiskunnan periaatteet annettuina ja luonnollistavat sen konsumeristiset arvot (Sama, 66). Merkitysten ideologisuuden osoittaminen edellyttää, että voidaan osoittaa merkitysten palvelevan toisinaan¹ valtasuhteita. Metodologiseksi periaatteeksi Fairclough tarjoaa kysymyssarjaa, johon vastaamalla analysoijan on mahdollista tarkastella minkä tahansa tekstin representaatioiden tai identiteettien ja suhteiden konstruoinnin pohjalta, toimiiko teksti ideologisesti ja jos, niin millä tavoin. Kysymykset ovat a) mikä on esitetyn vaihtoehdon yhteiskunnallinen alkuperä, mistä se tulee ja kuka sen esittää? b) mikä voisi motivoida tällaisen valinnan? ja c) mitä seurauksia valinnalla on, miten se vaikuttaa asianomaisten pyrkimyksiin? (Sama, 26.) Omassa analyysissäni pyrin vastaamaan näihin kysymyksiin, vaikka kohdan a) osalta olen rajannut esitetyn vaihtoehdon yhteiskunnallisen alkuperän selvittelyn analyysini ulkopuolelle.

Tekstien ja niissä esiintyvien itsestään selvien väitteiden kyky tuottaa ja uusintaa valtasuhteita on mahdollista pitää erillään näiden väitteiden totuudellisuuden tai valheellisuuden arvioinnista, vaikka ideologiaan jo käsitteenä liittyy tietty vääristelyn ja manipulaation sävy. Kriittinen analyysi ei voi kuitenkaan olla välinpitämätön valheellisia tai vääristeleviä ideologisia oletuksia kohtaan, vaan sen tärkeänä tehtävänä on osoittaa tällaiset oletukset vääriksi (esimerkiksi jos tekstissä oletetaan miesten olevan naisia älykkäämpiä). Representaatioiden luonteenomainen

¹ Määritelmä on peräisin J.B. Thompsonilta, jota Fairclough tässä yhteydessä siteeraa (Fairclough 2002, 25).

piirre on, että niihin aina sisältyy tiettyjä näkökulmia, arvoja ja tavoitteita. Tiedotustutkimuksessa puolestaan on aina kysymys näiden representaatioiden arvioimisesta ja vertailemisesta; niiden puolueellisuuden, kattavuuden ja vaikuttimien tarkastelusta. Tällöin on mahdollista tehdä päätelmiä myös representaatioiden suhteellisesta totuudellisuudesta – absoluuttinen totuus on ongelmallisempi aihe. (Fairclough 2002, 26, 66–67.) Vallitsevien valta- ja riistosuhteiden ylläpitämistä voidaan toteuttaa teksteissä esimerkiksi häivyttämällä vastuu yhteiskunnallisesta toiminnasta ja kuvaamalla yksilön mahdollisuudet vaikuttaa tapahtumiin mahdottomaksi, millä on fatalismia edistävä vaikutus ihmisiin. Toisaalta voidaan uusintaa ja legitimoida valtasuhteita hämärtämällä enemmistön ja päättäjien välistä rajaa, jolloin rakennetaan ”perusteeton” arvoja ja käytäntöjä koskeva konsensus. (Sama 162, 143.)

Representaatiot, identiteetit ja sosiaaliset suhteet mediateksteissä

Esittelen seuraavaksi tapaa, jolla Fairclough tarkastelee representaatioita, identiteettejä ja sosiaalisia suhteita mediateksteissä. Omassa analyysissäni keskityn kuitenkin vain ensin mainittuihin, vaikka tarkkaa rajaa näille tekstin erilaisille funktioille² on käytännössä vaikea vetää, koska ne toimivat teksteissä samanaikaisesti.

Mediatekstit – kuten muutkaan tekstit – eivät heijasta todellisuutta ”sellaisenaan” vaan tuottavat siitä omia muunnelmiaan, joihin vaikuttavat tekstien tuottajien yhteiskunnallinen asema, edut ja päämäärät. Muunnelmat puolestaan syntyvät tehdyistä valinnoista tekstien tuottamisen eri vaiheissa. Representoinnin analysoimisen tavoitteena on selostaa ensinnäkin sitä, mitä teksteihin sisältyy, mitä on jätetty pois, mikä on ilmaistu suoraan ja mikä epäsuorasti, mitkä asiat ovat ensisijaisia ja mitkä toissijaisia jne. eli tutkitaan, kuinka lauseet rakentuvat elementeistä, jotka ilmaisevat prosesseja, osallistujia ja olosuhteita. Toiseksi

¹ Tekstit eivät ole koskaan pelkkää ideologiaa vaan niiden ideologisuuden ”aste” vaihtelee (ks. Fairclough 2002, 67, 26).

² Fairclough rinnastaa tekstin representaatiot, suhteet ja identiteetit Hallidayn (1978, ref. Fairclough 2002, 29) systeemisen kieliteorian ideationaalisiin, interpersoonallisiin ja tekstuaalisiin funktioihin, siten että kielen ideationaalinen funktio vastaa representaatioiden tuottamista ja interpersoonallinen funktio puolestaan vastaa kielen suhteita ja identiteettejä luovaa funktiota. Tekstuaalinen funktio jää tämän jaottelun ulkopuolelle; se liittyy tekstin koostumiseen yksittäisistä lauseista. (Fairclough 2002, 29.)

tavoitteena on kuvata valintamahdollisuuksien verkosto; millaisia valintoja on tehty kaikkien mahdollisten prosessien, osallistujien ja olosuhteiden tyyppien joukosta. Tällöin tarkasteltavaksi tulevat myös valintojen yhteiskunnalliset vaikuttimet, ideologiat ja valtasuhteet. (Fairclough 2002, 136–138.)

Representaation pääaspekteiksi voidaan nimetä lauseiden rakentuminen ja niiden yhdistely ja jaksottelu. Lauseiden rakentumiseen sisältyy tapahtumien, suhteiden ja tilanteiden representoinnin tapa. Tapahtumat/prosessit näkyvät yleensä lauseen verbistä, suhteet/osallistajat puolestaan lauseen nomineissa ja nominaalimuodoissa ja tilanteet/olosuhteet taas adverbiaaleissa. Sama asia on ilmaistavissa esimerkiksi relationaalisen prosessin ilman toimijaa (”elämä käy vaikeammaksi”¹) tai kausaalisen prosessin, jossa toimija näkyy (”sosiaaliturvan leikkauksia vaativat poliitikot tekevät elämän vaikeammaksi”). Lauseiden yhdistelyä ja jaksottelua voidaan tarkastella virkkeiden ja tekstin kokonaisrakenteen tasoilla; molemmilla tasoilla on keskeisintä jaksottelu – mikä edeltää ja seuraa mitäkin, ja mitä lauseet tällä tavoin yhdistettyinä saavat aikaan. (Fairclough 2002, 137–138.)

Kuten edellä todettiin, representaation analyysissä kiinnitetään huomiota siihen, mitä tekstiin on valittu, mutta myös niihin seikkoihin, jotka siinä voisivat olla valittuina, mutta eivät ole. Omassa aineistossani tällaisia seikkoja/valintoja ovat esimerkiksi monessa tapauksessa pois jätetyt varsinaisten toimijoiden nimeämiset. Fairclough (2002, 139) käyttääkin ilmaisua ”merkityksellinen poissaolo” kuvaamaan tämäntyyppisiä tilanteita. Analyysissä on siis yhtä lailla tärkeää huomata, mitä representaatioista ”puuttuu”. Merkityksellisen poissaolon havaitseminen edellyttää kriittistä luentaa, koska tekstit on Hallin termein suunnattu ”ideaalitulkitsijalle”, joka soveltaa tarpeellisia implisiittisiä merkityksiä, jotta teksteille muodostuisi niiden ”suositeltu lukutapa”² (Hall et al., ref. Fairclough 2002, 160–161).

¹ Esimerkit ovat omiani ja pohjautuvat aineistooni; lauseet eivät ole siis puhtaita lainauksia aineistostani.

² Ideaalitulkitsijan ja suositellun lukutavan käsitteet liittyvät Faircloughilla ennen muuta lauseiden yhdistelyn ja jaksottelun tarkasteluun, eli siihen, miten tekstin kokonaisrakenteen tasolla eri aiheet/teemat on sijoitettu suhteessa toisiinsa ja toisaalta virkkeiden väliseen koherenssiin virkkeiden painoarvon muodostajana. Tekstit rakentuvat siten, että tulkitsija johdatetaan tulkitsemaan tietyllä tavalla. (Fairclough 2002, 154–161.)

Tekstien voidaan sanoa muodostuvan eksplisiittisistä ja implisiittisistä merkityksistä. Edelliset viittaavat siihen, mitä tekstissä ”lukee” tai ”sanotaan” ja jälkimmäiset siihen, mitä annetaan ymmärtää suoraan sitä sanomatta. Fairclough nimittää implisiittisiä merkityksiä alkuoletuksiksi, jotka ovat osa tekstin intertekstuaalisuutta: on olemassa muita tekstejä tai ”prekonstruoituja elementtejä”, eli toisissa teksteissä konstruoituja elementtejä. Eksplisiittistenkin merkitysten näkyvyyden aste on valittavissa; tällöin puhutaan ensisijaiseksi tai toissijaiseksi sijoittelusta. Representoinnin tärkeä osa on yhteiskunnallisten käytäntöjen eri ulottuvuuksien asettaminen ensisijaisiksi tai toissijaisiksi; tutkijan on ymmärrettävä myös se, millainen painoarvo representaation eri osille on annettu ja millaisia vaikutuksia sillä on. (Fairclough 2002, 139–140, 159.)

Representaatio toteutuu siis tekstissä lauseissa sekä niiden yhdistelyssä ja jaksottelussa. Lauseiden tasoa tarkasteltaessa analyysi kohdistuu niihin moniin kielellisiin valintoihin, joita sanasto, sanaston sisältämät kategoriat jne. tarjoavat. Esimerkiksi muiden aiheuttama väkivaltainen kuolema voidaan sijoittaa vaihtoehtoisesti ”tapon”, ”murhan” tai ”teurastuksen” kategoriaan¹. Toisaalta voidaan valita, esitetäänkö tapahtuminen tekona vai tapahtumana, toisin sanoen tuodaanko tekijä (ja vastuu teosta) esille vai hämärretäänkö se kielellisin keinoin. (Fairclough 2002, 143.) Esimerkiksi käy edellä esitetty relationaalisen (elämä käy vaikeammaksi) ja kausaalisen prosessin (sosiaaliturvan leikkauksia vaativat poliitikot tekevät elämän vaikeammaksi) kuvaus. Yksi tekijyyden häivyttämisen keino on toiminnan muuttaminen nominaalimuotoon, jolloin teksti muuttuu abstraktimmaksi ja etäännyttyä konkreettisista tilanteista (esim. elämän vaikeus). Myös aktiivi- tai passiivirakenteen käyttö vaikuttaa toiminnan tekijyyden ilmenemiseen. Yhteiskunnallisia käytäntöjä on siis mahdollista ilmaista sanallisesti monin eri tavoin. (Sama, 147, 149–150.) Fairclough huomauttaa diskurssien² välisestä suuresta erosta taloudellisten ja yhteiskunnallisten ongelmien representoinnissa; toiset diskurssit tuovat esiin (vaikkakin usein peiteltysti) syysuhteita ja

¹ Omassa aineistossani vastaavantyyppisiä kategorioita ovat esimerkiksi pohjoismaisen hyvinvointivaltion luonnehdinta ”hyvinvointiyhteiskunnaksi” tai ”holhousyhteiskunnaksi”.

² Fairclough käyttää diskurssin käsitettä varsin laajassa merkityksessä: yhtäältä hän viittaa sillä sekä puhuttuun että kirjoitettuun kieleen, mutta myös muuhun merkityksen tuottamiseen (kuvat) ja sanattomaan viestintään (esim. eleet); toisaalta hän tarkoittaa diskurssilla sosiaalisen käytännön (toiminnan) muotoa. (Fairclough 2002, 75.)

vastuullisuutta toisten diskurssien representoidessa vastaavat asiat kohtalonomaisina tapahtumina, joille ihmiset eivät voi mitään (sama, 144).

Tarkastelen analyysiosassa sitä, miten representaatiot rakentuvat omassa aineistossani. Esittelen seuraavaksi lauseiden yhdistelyn ja jaksottelun tärkeimpiä piirteitä niin kuin Fairclough niitä kuvaa. Tekstin kokonaisrakenteen tasolla on Faircloughin mielestä tärkeää tutkia, miten eri aiheet on sijoitettu tekstissä suhteessa toisiinsa. Esimerkiksi uutisteksteissä (niin televisiossa kuin lehdissäkin) otsikoihin on sijoitettu informatiivisin aines ja päälauseiden informaatio on ensisijaista, sivulauseiden toissijaista. Virkkeen lopettava lauseen loppuosa on sekin painoarvoltaan merkittävä, samoin kappaleiden alut. Myös virkkeiden välinen koherenssi¹ on osa lauseiden synnyttämää painoarvoa. (Fairclough 2002, 157–159.) Lauseiden ja virkkeiden välillä olevat koherenssisuhteet ovat joko eksplisiittisiä tai implisiittisiä ja ne vaativat tulkintaa; tulkitsijan on pääteltävä, mihin pronomini viittaa tai mitkä sanat viittaavat toisiinsa. Erityisesti tulkintaa edellyttävät implisiittiset koherenssisuhteet, joissa teksti ei sisällä eksplisiittisiä vihjeitä siitä, kuinka yksittäinen virke liittyy edellä oleviin. Implisiittistä koherenssia luodaan esimerkiksi silloin, kun teksti suunnataan ideaalitulkitsijalle, jonka oletetaan tuntevan tekstin skeeman tai ”käsikirjoituksen” (Montgomery et al. 1989, ref. Fairclough 2002, 161), joka sisältää stereotyyppisiä tapoja representoida jotain tiettyä ilmiötä ja saattaa sisältää myös ideologisia aineksia. Tämäntapaiset skeemat asemoivat yleisönsä/lukijansa tulkitsemaan tekstin tietyllä tavalla, jotta teksti olisi ymmärrettävä. (Fairclough 2002, 160–162.) Toisaalta asemointi voi tapahtua lukijan sitä tiedostamatta; Fairclough viittaa Althusserin käsitteeseen ”ideologinen kutsu” jolla tarkoitetaan tekstin rakentamista johdattamaan yleisö ”omaksumaan arkijärkeen vetoava ideologinen malli”, joka toistuessaan vaikuttaa yleisön tietoihin, uskomuksiin ja arvoihin (Althusser 1971, ref. Fairclough 2002, 162). Koherenssisuhteet antavat siten lukijoille subjektiasemia ja muotoilevat identiteettejä, minkä avulla teksti voi välittää ideologiaa (Fairclough 2002, 161).

¹ Koherenssia voidaan luoda lauseiden ja virkkeiden välille kolmella tavalla, jotka Halliday (1985, ref. Fairclough 2002, 159) on nimennyt täsmentämiseksi, lisäämiseksi ja tehostamiseksi. Täsmäntäminen tarkoittaa lauseen tarkentamista toisin sanoin, esimerkein tai selventämällä. Lisääminen viittaa lauseen merkityksen laajentamiseen jotain uutta lisäämällä, jolloin lausetta jatketaan konjunktiolla tai adverbiaaleilla (ja, lisäksi, mutta, kuitenkin, tai jne.). Tehostaminen liittyy lauseet toisiinsa laadullisella määreellä, joka voi olla ajallinen (esim. A sitten B, A:n jälkeen

Siirryn seuraavaksi käsittelemään identiteettien ja suhteiden rakentumista mediateksteissä. Kuten edellä totesin, omassa analyysissäni paino ei ole identiteettien ja suhteiden rakentumisen tarkastelussa, mutta pidän niiden esittelemistä tarpeellisena, koska ne käytännössä ovat kietoutuneet yhteen representaatioiden kanssa. Niiden erottaminen analyysiä varten on tietynlaisen näkökulman ja painotuksen valitsemista. Faircloughin oman tarkastelun pohjana ovat tiedotusvälineiden diskurssin kolme erilaista osallistujaryhmää: toimittajat, yleisöt ja ”muut tahot” sekä näiden välille rakentuvat suhteet ja identiteetit. Media siis rakentaa osallistujille yhteiskunnallisia ja yksilöllisiä identiteettejä. Toisaalta toimittajien ja yleisön, ”muiden” ja yleisön sekä toimittajien ja ”muiden” välille rakentuu suhteita, joiden erottaminen identiteeteistä on käytännössä mahdotonta. Esimerkiksi toimittajan identiteetin rakentuminen muodostaa osan toimittajan ja yleisön suhteesta. (Fairclough 2002, 165–166.)

Kuten Fairclough (2002, 166) toteaa, tiedotusvälineiden merkittävästä asemasta nyky-yhteiskunnassa seuraa, että identiteettien ja suhteiden rakentumiseen sisältyy tärkeitä yhteiskunnallisia kysymyksiä: esimerkiksi voidaan kysyä, miten talouselämän, politiikan ja kulttuurin vaikuttajien suhteet yleisöön rakentuvat tiedotusvälineissä; ovatko ne demokraattisia vai olemassa olevia valtasuhteita ylläpitäviä? Toinen tärkeä kysymys liittyy Faircloughin (sama, 166) mielestä suhteiden välittämiin ajallemme tyypillisiin arvoihin, kuten individualismiin, yrittäjyyteen ja konsumerismiin, ja niiden alkuperään (toisin sanoen kenen arvoja ne ovat ja miten suhteet yleisön ja toimittajien välillä niitä välittävät).

Faircloughin näkemys on, että yhteiskunnassa vakiintuneet ja luonnollistuneet identiteettien ja suhteiden konstruoinnin tavat ovat mahdollisesti ideologisesti merkittävämpiä kuin perinteisesti ideologian kantajina pidetyt representaatiot. Hän perustelee näkemystään sillä, että tiedotusvälineissä vakiintuneet lajiytyypit (uutiset, makasiiniohjelmat, saippuaopperat), jotka konstruoivat yhteiskunnallisia ja yksilöllisiä identiteettejä ja suhteita, välittävät ihmisistä ja ihmisten välisistä suhteista epäsuoria (ideologisia) viestejä. (Fairclough 2002, 167.)

B, A:n aikana B), paikallinen (A siellä missä B), kausaalinen (A koska B, A joten B) tai ehdollinen (jos A niin B) – tällöin A ja B ovat lauseita tai virkkeitä. (Fairclough 2002, 159.)

Joka tapauksessa tiedotusvälineiden esittämät suhteet ja identiteetit ovat monenlaisia ja muutoksille alttiita. Näin on sekä eri ohjelmatyyppeiden välillä että sisällä. Esimerkiksi tv- tai radio-ohjelman juontajalla saattaa olla samanaikaisesti useita rooleja tai identiteettejä (kuten informaation hankkija/jakaja ja viihdyttäjä, jopa ns. tavallinen ihminen), mikä käy ilmi Faircloughin omassa aineistossa. Tämän lisäksi muutoksia tapahtuu myös ajan myötä. Fairclough viittaa Kumarin tutkimukseen (1977, ref. Fairclough 2002, 168) jossa pantiin merkille BBC:n toimittajien esiintymistavan muuttuminen populistisemmaksi ja pyrkimys jakaa yleisön kanssa sama identiteetti. BBC:n ”ääni” oli aiemmin kollektiivisesti ja institutionaalisesti painottunut, mutta nykyään painopiste on siirtynyt persoonalliseen identiteettiin – persoonallisuus on tullut kiinnostuksen kohteeksi. (Fairclough 2002, 168.)

Identiteetit ja suhteet tulevat julki esimerkiksi kategoristen toteamusten (ei sisälly ehdollisuutta) muodossa, mutta tällaiset toteamukset eivät kuitenkaan selitä kokonaan sitä, millaisia suhteita ja identiteettejä tekstissä rakentuu. Myös retoriset yksityiskohdat antavat viitteitä usein varsin monimutkaisista osallistujien välisistä suhteista. (Fairclough 2002, 12–13) Suhteiden ja identiteettien rakentumista analysoitaessa huomio kiinnitetään kielen interpersoonalliseen funktioon¹ ja siihen liittyviin piirteisiin. Tällöin tutkitaan lauseissa ilmeneviä tapaluokkia eli moduksia (valintoja väite-, kysymys- ja käskylauseiden välillä) ja myös modaliteetteja eli puhujan/kirjoittajan suhdetta viestiin. Omassa aineistossani tarkastelen modaalisuutta osana representaatiota keskittymällä tekstin modaalisiin (voida, täytyä, pitää jne.) ilmaisuihin ja niiden merkitykseen tekstikontekstissa. Lingvistisessä analyysissä tarkastellaan myös vuorovaikutuksen hallintaa (esimerkiksi vuoronottoa, vaihtoja, aiheista päättämistä, niiden vaihtamista ja muotoilua sekä kohteliaisuuden ilmenemistä tekstissä²). (Fairclough 2002, 168–169.)

¹ Hallidayn monifunktion kieliteorian yksi funktio (muita ovat ideationaalinen ja tekstuaalinen funktio) (Fairclough 2002, 29–30).

² Vuoronotto liittyy esimerkiksi puheenvuorojen jakoon haastattelussa, vaihdoilla tarkoitetaan mm. kysymys- ja vastauslauseiden järjestymistä haastattelussa, ja aiheista päättäminen, niiden vaihtaminen ja muotoilu ovat tapoja, joilla kerrotaan aiemmasta tekstistä tai vuorovaikutuksesta. Kohteliaisuus voi ilmetä esimerkiksi haastavan kysymyksen lieventämisellä haastattelussa. (Fairclough 2002, 168–169.)

Omaa aineistoaan käsitellessään Fairclough (2002, 173) toteaa, että esimerkiksi juontajan monitehtäväinen rooli tai identiteetti on omiaan hämärtämään käsitystä puheen väitteiden esittäjästä. Juontajan ja haastateltavien suhteet puolestaan on mahdollista konstruoida esimerkiksi vertaisten tai toisiinsa nähden epätasavaroisten henkilöiden keskusteluksi (sama, 175–176). Toisaalta haastateltavien asiantuntijoiden ”demystifiointi” on yleistynyt tietäntyyppisten keskusteluohjelmien (esimerkiksi Ricki Lake Show, Oprah Winfrey Show) sisällöissä eli asiantuntijuuden arvovaltaa on vähennetty ohjelmaan osallistuvien rivikansalaisten eduksi (sama, 181, 183). Faircloughin käyttämässä aineistossa samankin ohjelmatyypin sisällä löytyy eroja siinä, miten roolit ja suhteet konstruoidaan; onko juontaja virallisen jäykkä asiantuntijuuden puoltaja vai persoonallisuudellaan valloittava viihdyttäjä ja ”tavallinen jätkä” (sama, 180–182).

Faircloughin tutkimien tv- ja radio-ohjelmien juontajien identiteetin ja suhteiden konstruointiin liittyy myös näiden puheen jutustelunomaisuus, joka ilmenee puhekielisissä ilmauksissa (esimerkiksi ”käydä kimppuun”, tosiaan haluta”, ”hirveän moni ihminen”), johon jo edellä viitattiin. Tämä kuvastaa identiteettien konstruoinnissa tapahtunutta muutosta: puhekielisyydellä rakennetaan persoonallisuutta korostavaa, elämismaailmaa jäljittelevää ja yleisöä viihdyttävää identiteettiä ja yleisösuhdetta. (Fairclough 2002, 182, 190.) Nämä juontajien ja asiantuntijoiden identiteettien konstruoinnissa tapahtuneet muutokset vaikuttavat samalla myös yleisöjen konstruointiin. Yleisöt voidaan nähdä yhtäältä älykkäinä ajan tasalla pysyttelevinä kansalaisina tai toisaalta (tai lisäksi) viihdettä haluavina kuluttajina. (Sama, 191–192.)

Joukkotiedotuksessa osallistujien, esimerkiksi toimittajan, asiantuntijan tai poliitikon ja yleisön välisten suhteiden erittely onkin mielekästä, vaikka suuri(n) osa joukkotiedotuksesta Faircloughin sanoin (2002, 18, 70) vastaanotetaan ja kulutetaan yksityisellä alueella, eli kotona. Erityisesti sähköisen median eli television ja radion toimintaan kytkeytyy ajatus vastaanottajayleisöstä, jolle ohjelmatarjonta kohdennetaan, vaikka nykyään myös painetulle medialle luodaan erityisiä kohderyhmiä (esimerkiksi harraste-, elämäntapa- ja järjestöjen lehdet).

Konstruointiin liittyy aina valintaa ja siten valinnan mahdollisuuksia. Toisaalta Fairclough (2002, 192) muistuttaa valintapuheen voivan myös johdattaa harhaan, koska ”valinnan mahdollisuuksia rajoittavat ennen kaikkea kaupalliset arvot ja ideologiat”, kuten esimerkiksi yleisömäärän maksimoinnin vaatimus. Uusissa mediakäytännöissä yleistyneet piirteet (viihteellisyys, persoonallisuudet, ”terve järki” ja jutustelunomaisuus) ovat valintoja, jotka eivät kuitenkaan merkitse yksilöllistä valinnan mahdollisuutta edellä mainituista syistä. Sen sijaan Fairclough tuo esiin ajatuksen, että ajanvieteteollisuuden tuotekuvana persoonallisuus voikin ”depersonalisoitua” ja yksilöllisyys palvella individualistisen ideologian etuja (sama, 193). Juontajien persoonallisuuden korostaminen kytkeytyy aikamme keskeiseen arvoon, individualismiin, jota tapahtunut muutos edelleen edistää. Yksilöllisyyden todellista lisääntymistä kehitys ei kuitenkaan itsestään selvästi tarkoita. Fairclough uskoo, että ”tiedotusvälineiden teksteihin ja niissä ilmeneviin identiteetteihin liittyvät seikat muodostavat monimutkaisen neuvottelun ja kiistelyn kentän, jossa monimutkaiset, erilaiset ja keskenään ristiriitaisetkin kulttuuriset pyrintöt törmäävät toisiinsa ja saavat muotonsa” (sama, 195). Tämä demokratisoituminen kulttuurissa ei kuitenkaan muuta sitä seikkaa, että ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtuu hallintaa ja riistoa sekä myös näiden hallinta- ja riistosuhteiden jatkuvaa uusintamista ja legitimointia. Lisäksi markkinatalous ja kuluttaminen laajentavat vaikutuspiiriään yhä useammalle elämäntilanteelle. Siten median viestintätyyli syntyy ”demokratisoinnin, legitimoinnin ja kaupallistumisen ristipaineessa”, mikä vuoksi viestintä on monisyistä ja -selitteistä (sama, 195).

Omassa Faircloughin käyttämistä teksti- ja kuvamateriaaleista (dokumentti- ja uutisohjelmat/-tekstit) poikkeavassa aineistossani persoonallisuuden korostaminen liittyi lähinnä joihinkin haastateltaviin, jotka käyttivät Mielenterveys -lehden foorumia henkilökohtaisten viestiensä välittämiseen. Viestinnän monisyisyys ja -selitteisyys sen sijaan on nähtävillä muuallakin kuin ajanvietemediassa. Media ei toimi pelkästään erilaisten yhteiskunnallisten voimien ”ristipaineessa”, vaan se itse osallistuu hallinta- ja riistosuhteiden uusintamiseen ja legitimointiin, kuten Faircloughkin korostaa. Näiden usein taitavasti peiteltyjen ja esimerkiksi ”demokratiaksi” tai ”individualismiksi” naamioitujen hallinta- ja riistosuhteiden näkyväksi tekemisessä riittää niin media- kuin muullakin tutkimuksella haastetta.

Omalle analyysilleni en ole ottanut näin suurta tavoitetta, vaikka pyrkimystä siihen suuntaan onkin havaittavissa.

Moraali ja arvot yhteiskunnan ja yksilön tasolla

Mitä moraalisuus on

Sanakirjoissa moraalii määritellään opiksi oikeasta ja väärästä tai oikeata ja väärää koskevien käsitysten kokonaisuudeksi. Sosiaaliset normit puolestaan luokittelevat käyttäytymissääntöinä tekoja pakollisiksi, kielletyiksi tai sallituiksi. Sosiaaliset arvot määrittelevät, mitkä päämäärät ovat tavoiteltavia. Normit ja arvot ovat perinteisesti olleet sosiologian tutkimuskohde ja jopa sen peruskäsitteitä kulttuurin ja moraalii tutkimuksessa. Norminäkökulma on edelleen Mäkelän mielestä tärkeä tuodessaan esiin sosiaalisen elämän perustana olevan pakon ja vallan, joskin siihen liittyy ongelmiakin.¹ (Mäkelä 1997, 250.) Leena Krohn liittää ihmisen tahtoon ja tahdon toteuttamiseen liittyvät valinnat moraaliiin: ”Ihmisten maailmassa on vain vähän valintoja, jotka eivät pohjimmiltaan ole moraalisia. Näin on, koska useimmat valinnoistamme koskevat myös muita kuin itseämme.”¹ Joudumme siis tekemisiin moraalisten kysymysten kanssa, koska olemme periaatteessa vapaita tahtomaan, mutta kuitenkin pakotettuja ottamaan toiminnassamme muut huomioon.

Seuraavassa tarkastelen muutamia näkemyksiä yhteiskunnan ja moraalii suhteesta. Yhteiskunnan ja moraalii välisestä suhteesta on esitetty jälkimodernilla aikakaudella toisenlaisia näkemyksiä kuin modernisaation ja modernin yhteiskunnan kaudella. Esimerkiksi Emile Durkheimin ja Talcott Parsonsien mielestä moraalii oli tärkein yhteiskunnallista järjestystä tuottava tekijä (Bergmann 1997, 232). Myöhemmin monet tutkijat ovat suhtautuneet Max Weberin ja Theodor Geigerin tavoin epäilevästi moraalii kykyyn tuottaa integraatiota modernissa

¹ Mäkelä viittaa norminäkökulman lähtökohtana olevaan oletukseen, että kaikki moraaliiesti relevantit ilmiöt voidaan muotoilla säännöiksi, jotka voidaan esittää normilauseen muodossa. Mäkelä mainitsee tutkimuksia ja tutkijoita (Harold Garfinkel (1989), John Heritage (1996) ja Anita Pomerantz (1980)), jotka ovat todenneet olevan muitakin moraaliiesti relevantteja sääntöjä kuin normeja (kuten suosituksia, periaatteita, tulkintasääntöjä, standardeja, ohjeita, neuvoja, elämänohjeita). (Mäkelä 1997, 251.)

yhteiskunnassa (sama, 232). Itsestään selvänä pidetty oletus yhteisistä normeista ja arvoista yhteiskunnallisen järjestyksen perustana on joutunut jossain määrin väistymään ”monikulttuurisessa, yksilöllistyvässä sekä tyylien ja uskon monimuotoisuutta sisältävässä yhteiskunnassa” (sama, 233). Yhtenäiskulttuurin aika on ohi, onko siis moraalinkin?

Jörg Bergmannin vastaus on, että moraalit on muuttunut nyky-yhteiskunnassa luonteeltaan paikalliseksi: itse moraalisuus ei ole hävinnyt, se on marginalisoitunut ja moninaistunut – menettänyt itsestään selvän asemansa. Samalla siitä on kuitenkin tullut myös vaarallinen ase, jota on syytä käyttää varovasti, ellei halua joutua itse moraalisen arvioinnin kohteeksi. Siksi moraalinen viestintä on Bergmannin mielestä siirtynyt intiimeihin yhteyksiin, joissa osallistujat jakavat samat moraaliset mielipiteet, ja käyttävät moralisoidessaan erilaisia neutralisoivia ja etäännyttäviä keinoja ”peittääkseen” ja ”muuntaakseen” moraaliset viestit. (Bergmann 1997, 239–241.)

Pekka Sulkunen lähestyy postmodernia moraalista tilaa moraalin kahden ulottuvuuden kautta: on erotettava se, mikä on hyvää siitä, mikä on oikein. Moraali on Sulkusen mielestä hajonnut juuri siinä mielessä, että se mitä yhteiskunnassa pidetään hyvänä (millaista elämää, työtä, rakkautta, nautintoa) on muuttunut moraalisesti yhdentekeväksi; toisin sanoen hyvä on saanut monia muotoja, eikä se (hyvä) ole enää lainkaan moraalinen asia. Sen sijaan se, mitä pidetään oikeana (tasa-arvoisuus lain edessä, tasa-arvoisuus koulutuksen, julkisten palvelujen jne. suhteen) on vielä voimissaan ja näkyy esimerkiksi moraalisenä raivona väärinkäytösten paljastuessa yhteiskunnan ylätasolla. (Sulkunen 1997, 243–244.)

Nykyiselle jälkimodernille ajalle on Kaj Ilmosen (1998) mielestä luonteenomaista vanhojen moraalisääntöjen (tai -koodien) himmeneminen. Yhteiskuntaan on pesiytynyt ”sairauksia”, jotka johtuvat ihmisten välinpitämättömyydestä toisiaan kohtaan. Ja kun välinpitämättömyys yleistyy, moraalikoodille ei löydy yhteiskunnasta enää tukea. Syylliseksi on esimerkiksi Britanniassa tuotettu talouden liberalisointi, joka on kurjistanut yhteiskunnan moraalista ydintä eli keskiluokkaa.

¹ Leena Krohnin puhe tulevaisuusvaliokunnan Studia Parliamentaria -tilaisuudessa 12.11.1998
<http://www.eduskunta.fi/fakta/vk/tuv/stuparla/krohn.htm>

Toisten näkemysten mukaan syyllinen on valtio, joka on holhonnut ihmiset vastuuttomiksi. Ilmonen näkee tilanteen taustalla moraalisen hämmennyksen, joka vallitsee muuallakin länsimaissa, Suomi mukaan lukien. Hämmennystä aiheuttaa rajanveto yksilön vapauden ja julkisen kontrollin välillä sekä useat rinnakkaiset moraalikoodit, jotka ovat kiertyneet toisiinsa. Lisäksi ihmisten luottamus moderniteetin perusinstituutioihin, kuten valtioon, (työ)markkinoihin, pankkeihin ja poliittiseen järjestelmään on heikentynyt. (Ilmonen 1998, 5-7.)

Ilmosen mielestä meidän on elettävä laajenevan hyvävalikoiman kanssa, koska vanhat superhyvät (yleisesti hyväksytyt moraaliset hyveet) ovat kärsineet inflaation eikä uusia ole tullut tilalle. Syntyneessä tilanteessa ihmisillä on suurempi valinnanvapaus (joidenkin mielestä jopa valinnan pakko), mikä on mahdollistanut yhteiskunnan vahvojen ryhmien oman edun tavoittelun kaikkia mahdollisia ja puolilaittomia keinoja käyttäen sekä vaurastumisen muiden kustannuksella tämän seurauksena. Ihmiset tuntuvat silti olevan hukassa; he etsivät epätoivoisesti elämälleen uusia kiintopisteitä mistä tahansa entistä moraalikoodistoa korvaavasta ajatussuunnasta (kuten new age, skientologia, filosofia). (Ilmonen 1998, 18–19.) Hukassa oleminen johtuu siitä, että ihminen perustaa identiteettinsä arvojen varaan – ja jos ne puuttuvat (tai ne ovat kyvyttömiä kantamaan identiteettiä, kuten nykyään vallalla oleva liberalistinen seurausetiikka/yksilöetiikka), perustaa ei ole. Identiteetin avulla ihminen tunnistaa itsensä ja paikkansa yhteiskunnassa. Ilman identiteettiä ihminen keskittyy rituaalinomaisesti utilitaristiseen omien etujen tavoitteluun. (Sama, 12–14, 18.) Tämän voi nähdä sekä yhteiskunnan mikro- että makrotasolla – sekä yksilöiden että instituutioiden tasolla.

Kuten edellä on käynyt ilmi, moraalit ja arvot kytkeytyvät kiinteästi toisiinsa. Jotkut tutkijat käyttävät ilmaisua ”moraaliset arvot” (esim. Sulkunen 1997), toiset puhuvat ”moraalisista hyveistä” (esim. Ilmonen 1998) viitatessaan yleisesti hyväksytyihin arvoihin. Sulkunen jakaa moraaliset arvot vielä hyvää eli arvokasta määrittäviin ja oikeaa ja oikeudenmukaista määrittäviin arvoihin (Sulkunen 1997, 243). Arvoilla voidaan nähdä monia ulottuvuuksia. Modernistisessa yhteiskuntateoriassa¹ on korostettu oikeaa (eli hyväksyttävää) sosiaalisen integraation kulmakivenä ja

¹ Talcott Parsonsista John Rawlsiin (ks. Sulkunen 1997, 243.)

normeja yhteiskuntaa koossapitävänä voimana. Tähän arvojen deonttiseen ulottuvuuteen liittyy, että tiedetään mikä on sallittua, kiellettyä, pakollista tai yhdentekevää. On myös muita arvoulottuvuuksia, kuten osaaminen, tahtominen, usko ja tieto, joiden varassa on mahdollista arvottaa kaikenlaista käyttäytymistä ja käytäntöjä, joihin moraalinen hyvä on liitettävissä. Elämässä on nykyään monia sisältöjä, jotka koetaan arvokkaiksi juuri näillä jälkimmäisillä arvoulottuvuuksilla; esimerkiksi työn arvostuksessa velvollisuuden täyttämisen on korvannut osaaminen ja tahtominen. (Sulkunen 1997, 243.)

Nykyisessä jälkimodernissa kilpailuyhteiskunnassa taloudellisilla arvoilla on laaja vaikutusalue; niillä on taipumus hallitsevassa asemassa ollessaan tunkeutua muillekin elämänalueille (Uusitalo 1994; ref. Panula 1999, 24) ja muodostaa elämäntavasta manipulatiivista. Ihmiset pyrkivät ohjailemaan toisiaan omien päämääriensä palvelemiseksi (Pursiainen 1994; ref. Panula 1999, 23). Tällainen elämäntapa, jota leimaa kaiken kattava hyötyajattelu, aiheuttaa kuitenkin ihmisille ahdistusta ihanteiden ollessa ristiriidassa yhteiskunnan todellisuuden kanssa. Ihmiset voivat henkisesti yhä huonommin, vaikka aineellisten mittareiden perusteella heillä olisi syytä olla tyytyväisiä. Arvojen ja rahan rautaisten lakien välillä on kuilu. (Panula 1999, 24–25.) Talous ja moraalit ovat eriytyneet, minkä vuoksi moraalinen oikea ja taloudellinen hyvä tarkoittavat harvoin yhtä ja samaa (Hosmer ja Masten 1995; ref. Panula 1999, 42). Siksi pulmatilanteet on ratkaistava tekemällä valintoja joko taloudellisten tai moraalisien periaatteiden mukaan. Sosiaalinen vastuu valinnoista rakentuu kaksijakoisena, taloudellis-laillisena tai moraalisena, jolloin myös toiminnan ehdot määräytyvät eri tavoin. Tämä tarkoittaa sitä, että kun korostetaan esimerkiksi taloudellista vastuuta, toimintaa ohjaa tilannekohtainen rationaalisuus, eivät jäykät moraalisäännöt. (Panula 1999, 42–43, 184–185, 189.)

Moraaliset ongelmat

Sulkunen väittää nyky-yhteiskunnan kiperien moraalisien ongelmien olevan seurausta siitä, että hyvää määrittelevät moraaliset arvot ovat tulleet

riippumattomiksi oikeaa määrittelevistä arvoista. Modernissa teollisessa yhteiskunnassa hyvä ja oikea olivat keskenään sopuinnassa. Moraalikulttuurin yhdenmukaisuus (hyvä elämä tarkoitti perinteistä vapautunutta, rationaalista, yksilöllistä, turvallista, perhekeskeistä, kulutukseen suuntautuvaa, hygieenistä, hyvätapaista, kurinalaista ja tervettä elämää, joka oli hyvä kaikille) aiheutti sen, että hyvän ja oikean arvot joutuivat harvoin ristiriitaan. Nyky-yhteiskunnassa sen sijaan jokaisen on tultava omalla tavallaan onnelliseksi, eikä parhaan hyvän arvioimiseksi ole yhteisiä mittoja. (Sulkunen 1997, 243–244.)

Nyky-yhteiskunnassa moraalisia dilemmoja syntyy, kun moraalisen oikeuden piiriin kuulumisen rajat ovat epäselviä tai muuttumassa (esimerkiksi suhteessa kansalaisuuteen tai luontoon¹) tai kun yhden hyvä polkee toisten oikeutta. Yhden hyvä ja toisen oikeus joutuvat vastakkain eri tavoin: jo ennen syntymää sikiön moraalinen oikeus elämään voi joutua vastakkain äidin oikeuden kanssa päättämään itse omasta kehostaan. Homoseksuaalien oikeus perheinstituutioon on toisen tason moraalinen ongelma kuin homoseksuaalisuus, jota sinänsä on pidetty yhteisen hyvän nimessä kiellettyinä². Persoonallinen ruumis on kolmas moraaliongelmiin alue, jolla yhden hyvä ja toisen oikeus joutuvat vastakkain. Yhtäältä tämän alueen ongelmia ovat esimerkiksi seksuaalinen häirintä, pornografia ja kaupallinen seksi, jotka voivat loukata paitsi toisen osapuolen persoonaa myös ulkopuolisten seksuaalisia tunteita. Toisaalta persoonallisen ruumiin moraaliongelmiin kuuluvat myös kulutusriskit, eli onko epäterveellisesti elävillä oikeus vaatia samanlaisia terveyspalveluita kuin muilla, ja toisaalta epäterveellisesti elävien oikeudet tehdä vapaita kulutusvalintoja (Sulkunen 1997, 243–244.)

Tämäntyyppisille moraalille ongelmille on yhteistä se, että niihin on vaikea löytää yksiselitteistä ratkaisua, eikä ratkaisu myöskään löydy sopimalla rajoista ja säännöistä. Bergmannia myötäillen Sulkunen esittää, että ”hyvän sisältöä koskevan arvovapauden maailmassa moraaliset ongelmat ovat vuorovaikutuksen ongelmia”

¹ Rajanveto kansalaisuudesta on lisääntynyt pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien myötä: maahanmuuttoviranomaiset, poliisi, tavalliset ihmiset ja skinheadit pyrkivät syventämään kuilua kansalaisten ja ei-kansalaisten välille. Moraalisia keskusteluja käydään myös rajanvedosta moraalipiiriin ulkopuolisen luonnon ja moraaliseen kohteluun oikeutettujen olioiden välillä. (Sulkunen 1997, 244.)

² Suomessa tuli vasta 1971 voimaan laki, joka ei enää pitänyt homoseksuaalisia tekoja rikoksina (Juvonen 2002).

(Sulkunen 1997, 244), eivätkä liity enää yksilön itsensä omaksumiin periaatteisiin itsestään selvänä yhteiskunnallisten arvioiden esittämisen pohjana ja voimavarana, jollaisena moraalit ennen nähtiin (Bergmann 1997, 240). Bergmannin mielestä moraalit on siis paikallistunut, vuorovaikutuksellistunut ja ”refleksiivistynyt”. Sulkunen ei pidä hyvää elämää koskevia valintoja ja moraaliseen kohteluun oikeuttamisen rajoja yksityisasioina etenkin silloin, kun toisten valinnat loukkaavat omia oikeuksia. Hyvän ja oikean väliset ristiriidat ovat kuitenkin nykyään enemmän tilannesidonnaisia ja vuorovaikutuksellisia kuin ennen. (Sulkunen 1997, 245.)

Omassa aineistossani (moraalistenkin) ongelmien synnyttäjäksi rakentuu yhteiskunnan lama, joka puolestaan sai aikaan suuren joukon työttömiä, joiden vaikeudet alkoivat pian kasautua, kun yksilöiden ja perheiden talous ja jopa terveys romahtivat. Tilannetta voi luonnehtia Sulkusen tavoin sellaiseksi, jossa yhden hyvä ja toisen oikeus joutuvat vastakkain, nimittäin yritysten joukkoirtisanomiset esimerkiksi tähtäsivät yritysten toimintakyvyn turvaamiseen muuttuneessa taloudellisessa tilanteessa eli yritysten toiminta oli heidän hyvänsä, mutta samalla työntekijöiden oikeus pitää työpaikkansa joutui tallatuksi. Vuorovaikutuksen ongelmiksi tämän tason ongelmia ei yleensä mielletä, vaan tyypillisemmin tilannetta ajatellaan taloudellisten suhdanteiden vaikutuksena yhteiskunnan rakenteisiin ja jäseniin¹.

Talouden moraaliset ongelmat ovat Juha Panulan mielestä seurausta kuilusta talouden ja moraalit välillä: talouden ja moraalit välillä vallitsee rakenteellinen yhteismitattomuus – ”raha ja rakkaus luovat kaksi eri merkity maailmaa” (Panula 1999, 12). Toisaalta koko yhteiskuntaa leimaa moraalit perustan rapautuminen, minkä seurauksena korostuu taloudellinen hyötyajattelu, syntyy luottamus pulaa politiikkaan ja muihin yhteiskunnan instituutioihin sekä yleistä vieraantuneisuutta. Kuitenkin jopa markkinat tarvitsevat moraalit, esimerkiksi luottamusta taloussuhteen osapuoliin; markkinat suorastaan edellyttävät ainakin ohutta moraalit strukturia (Pursiainen 1994, ref. Panula 1999, 21). Panula siteeraa

¹ Yleisimmin vuorovaikutus sosiaalipsykologisena käsitteenä viittaa henkilöiden tai ryhmien väliseen sosiaaliseen molemminpuoliseen vaikuttamiseen. Vuorovaikutus on kuitenkin aina osa

Durkheimin näkemystä, että kaikki solidaarisuutta – muiden ihmisten huomioon ottamista - luova on moraalialia ja että yhteisö on moraalin välttämätön ehto (ihminen on moraalinen vain eläessään yhteisössä). Solidaarisuutta (ja siten moraalialia) murentava tekijä kapitalistisissa yhteiskunnissa on yksilöllinen hyötyajattelu, joka ei kuulu solidaarisuuden piiriin. (Panula 1999, 23.)

Edellä esittelemässäni Norman Faircloughin diskurssianalyysissä moraalialia ja arvot eivät ole keskeisessä asemassa. Omassa työssäni ja aineistossani moraalialiseen vastuuseen liittyvät teemat ovat kuitenkin olennaisia; haastateltavat tuottavat omalta osaltaan syntipukki -puhetta viitattaessaan yhteiskunnallisiin toimijoihin. Jäljitän analyysissä vastuullisiksi rakennettuja toimijoita sekä arvojen ja moraalialin tuottamisen tapoja. Moraalialia ja arvostuksia välitetään teksteissä sanaston ja kategorioiden valintojen avulla. Valinnat määräävät moralisoinnin vahvuuden, toisin sanoen käytetyt sanat ja toimija- sekä toiminnan kategoriat ohjaavat tulkintaa siitä, miten moralisoiivaksi puhe/teksti koetaan. (Esimerkiksi voidaan käyttää sanaa ”syrjäytyneet” tai moralisoiivampaa ”syrjäytetyt” viittaamaan yhteiskunnan sivuraiteilla oleviin ihmisiin.) Yleensä ihmiset pyrkivät rakentamaan moralisointipuheesta kaikkien osallistujien yhteistä toimintaa välttyäkseen itse ”vastamoralisoinnilta”. (Bergmann 1998, 287.) Omassa aineistossani eli lehtihaastatteluissa tämä voidaan tulkita haastateltavien asettumiseksi lukijoiden kanssa yhteiseen moralisointitoimintaan, eli haastateltavat ovat olettaneet, että lukijakunta haluaa syyllistää heidän mukanaan samoja toimijoita. Moraalialin, arvojen ja vastuun rakentuminen ja rakentaminen teksteissä konkretisoiivuu analyysiosassa. Ennen empirialukua tarkastelen vielä toiminnan ja toimijuuden sekä niihin liittyvien merkitysten tuottamista ja tutkimista teksteissä.

Toiminta/toimijuus teksteissä arvojen ja moraalialin tuottajana

ihmisten yhteistä toimintaa ja kytkeytyy siten laajempiin yhteiskunnallisiin yhteyksiin. (Eskola 1984, 60).

Merkitysvälitteisen toiminnan ja toimijuuden tutkiminen

Sosiaaliset konstruktiot ja kulttuuriset jäsennykset ohjaavat toimintaa ja myös toimijoiden itselleen rakentamia identiteettejä (Alasuutari 1994, 86–89). Kielen/tekstien tasolla tätä voidaan tarkastella erittelemällä käytettyjä luokitteluja ja käsitteitä ja, kuten omassa työssäni, tutkimalla sitä, miten ja millaisia arvottavia ja moralisoivia määreitä kytketään toimintaan ja toimijoihin. Toisin sanoen kysymys on siitä, miten arvoihin ja moraaliin liittyvät sosiaaliset konstruktiot ja merkitysrakenteet muovaavat toimintaa ja toimijuutta ja miten se näkyy teksteissä. Toisaalta vaikutus on myös toisensuuntaista; toiminta ja toimijat muokkaavat arvoja omien tarpeidensa mukaisesti.

Niin sanottu kielellinen käänne¹ toi toiminnan teorian rinnalle toimijan näkökulmaan palautumattoman sosiaalisen konstruktionismin näkökulman, jossa peruskäsite on toiminnan sijasta merkitys (Alasuutari 1994, 86). Alasuutari jäsentää näiden kahden näkökulman painopiste-eroja seuraavasti: ”Toimintatilanteiden ymmärtävän selittämisen kannalta konstruktionismin näkökulma merkitsee sitä, että selittämisen pääongelma ei ole yksilön toiminnan logiikan tai mielen osoittaminen. Se on toissijainen kysymys, joka ratkeaa samalla kun saadaan käsitys siitä, miten toimijat konstruoivat kohtaamansa todellisuuden tai tilanteen” (Sama, 86). Todellisuuden ja toimintatilanteiden jäsentämisen tavat vaikuttavat yksilöiden (myös ryhmien ja instituutioiden) toimintaan. Kun sosiaalista todellisuutta kuvataan erilaisin käsittein ja luokitteluin, ne paitsi määrittävät toimijan kohtaamaa todellisuutta myös konstruoivat toimijan. Erilaisten diskurssien avulla ihmiset jäsentävät ja rakentavat identiteettiään ja samaan aikaan hallitsevat diskurssit pyrkivät vaikuttamaan näihin määrittelyihin. (Alasuutari 1994, 86, 89.)

Toiminnan ja merkityksen tutkimuksen yhdistäminen ei kuitenkaan ole esimerkiksi Engeströmin (2002, 33) mielestä ongelmatonta: toiminta ja refleksiivisyys² näyttävät analyysissä herkästi yhtäläistyvän, minkä seurauksena toiminnasta

¹ Viittaa erilaisten kielenkäytön tarkasteluun keskittyvien tutkimussuuntausten yleistymiseen 1990 -luvun jälkipuoliskolla Suomessa (Nikander 1997).

² Sosiologisessa toimintatutkimuksessa refleksiivisyydellä tarkoitetaan toimijoiden tulkintojen, valintojen ja päätösten asettavan heidän toiminnan keskiöön ja tekevän heistä toiminnan arkkitehteja (Heritage 1996; ref. Engeström 2002, 33).

muodostuu merkitysten paikallisen tuottamisen ominaisuus. Engeström (2002, 43) haluaa tuoda refleksiivisyyden rinnalle toiminnan kategorian, joka suuntaa huomion meneillään olevaan toimintaan, jossa useita konteksteja tuotetaan refleksiivisesti samanaikaisesti. Hän kaipaa toiminnan jäsentämistä kohteellisena tapahtumana; toiminnan refleksiivisyyttä on mahdollista tutkia erottamalla toiminta (merkityksenanto tässä ja nyt) ja sen kohde (merkityksellistämisen kohde). Toiminta nähdään tällöin samanaikaisesti sekä ainutkertaisena todellisuuden rakentamisen prosessina että toistuvana (kohde)toimintana. (Sama, 33–34.)

Toiminnan/toimijuuden ja arvojen ilmaiseminen lausetasolla

Faircloughin kriittisen media-analyysin representaatioihin kohdistuvan analyysin esittelyn yhteydessä tarkastelin, miten Fairclough näkee toiminnan ilmenevän lauseissa. Seuraavassa esittelen vielä Vuoren (2001) soveltamaa toiminnan analyysin näkökulmaa Hallidayn systeemis-funktionaaliseen kielioppiin¹ sekä Sulkusen ja Törrösen (1997) soveltamaa arvojen tutkimisen semioottista modaalisuuden teoriaa. Fairclough hyödyntää Hallidayn funktionaalista kielioppia, vaikka puhuukin ideationaalisen, interpersoonallisen ja tekstuaalisen funktion sijaan enemmän niitä vastaavista representaatioista, suhteista ja identiteeteistä sekä tekstin koostumisesta yksittäisistä lauseista (Fairclough 2002, 29, 80.) Semioottinen modaalisuusteoria menee huomattavasti oman analyysini tarpeita pidemmälle modaalisuuden yksityiskohtaisessa erittelyssä, mutta se valottaa kuitenkin modaalisuutta ja sen ilmenemistä teksteissä, joita analyysissäni tarkastelen, minkä vuoksi olen sisällyttänyt tähän sen lyhyen esittelyn.

Todellisuutta representoiva kieli on *systeemis-funktionaalisen kieliopin* näkökulmasta nimenomaan toiminnallinen. Todellisuutta rakentavat erilaiset prosessit, kuten tapahtuminen, tekeminen, oleminen ja tuleminen, joissa on kyse siitä, miten esitetään kuka toimii, millaisia toimintoja esitetään ja kehen toiminnalla vaikutetaan. Prosessi voidaan jakaa kolmeen osaan: verbillä ilmaistavaan

¹ M.A.K. Hallidayn systeemis-funktionaalinen kielioppi näkee kielellä kolme funktiota: ideationaalisen, interpersoonallisen ja tekstuaalisen. Koska se on luotu englannin kielen kuvaamista varten, sen käyttö suomenkielisissä tekstianalyysissä ei ole ongelmatonta. Vuoren oma esitys

varsinaiseen prosessiin, prosessin osallistujiin ja prosessin olosuhteisiin. Myös prosesseja on kolmea eri pääluokkaa: materiaaliset prosessit ilmentävät (ihmisen) ulkopuolisen maailman prosesseja, mentaaliset sisäisiä kokemuksia ja relationaaliset prosessit liittyvät luokitteluun ja identifiointiin. (Vuori 2001, 106–107.) Pääluokkien välissä on vielä niin sanottuja välittäviä prosesseja, kuten käyttäytymisen prosessit (ilmaisevat sisäisten toimintojen ulkoisia ilmentymiä eli tietoisuuden ja fysiologisten tilojen muuttumista toiminnaksi), verbaaliset sanomisen prosessit (ilmaisevat sanomista ja tarkoittamista) sekä eksistentiaaliset prosessit (kuvaavat olemassa olemista ja tapahtumista). (Heikkinen 1999, Halliday 1985, ref. Vuori 2001, 107.) Materiaaliset prosessit voivat olla konkreettisia tai abstrakteja toimia ja tapahtumia, jolloin tekijän ja kohteen erottaminen toisistaan vaikeutuu. Mentaalisissa prosesseissa kuvataan havaitsemista, kokemista/tuntemista ja ajattelemista/tietämistä eli toimijoiden sisäistä ilmiöiden maailmaa. Relationaalisia prosesseja kuvaavat identifioivat ja kuvailevat suhdelauseet kääntävät erityisesti formaalissa kontekstissa (esimerkiksi oppikirjoissa) arkikielisiä lauseita tieteen kielelle toimien samalla diskurssien yhteen sovittajina.

Semioottisessa modaalisuuden teoriassa arvot ja näkökulmat nähdään moniulotteisesti osana puheen tai tekstin merkitystä, jotka ilmenevät sen omissa rakenteissa, eivätkä pelkästään tekstin ulkopuolisena tuotantoehtona tai tulkintaympäristönä (Sulkunen ja Törrönen 1997, 73¹). Voidaan jopa väittää, että kielellistynyt sosiaalinen todellisuus rakentuu arvojen ja näkökulmien varaan, ja arvojen tulkinta edellyttää puheessa tai tekstissä esiintyvien subjektiivisten näkökulmien tunnistamista. Semioottisen modaalisuuden käsitteen avulla on mahdollista tunnistaa näitä arvoja ja näkökulmia sosiaalisen todellisuuden ilmauksissa. (Sama, 72–73.)

Modaalisuuden semanttisten sisältöjen luokittelu on ongelmallista ja sovelluksia on monenlaisia (esimerkiksi kielitieteen, logiikan ja sosiologian sovellukset; ks. Sulkunen ja Törrönen, 73–75). Tiukasti määriteltynä modaalisuudella tarkoitetaan sija- tai aikamuotoihin verrattavissa olevaa kieliopillista kategoriaa ja laajemmin

pohjautuu Vesa Heikkisen (1999) väitöskirjan näkemykseen tämän kieliopin perusteista sekä hänen käyttämänsä termistöön. (Vuori 2001, 105.)

käsitettynä semanttisia alueita, joiden ilmeneminen kielessä (sanastossa, tapaluokissa ja erilaisissa aika- ja kieltomuodoissa) on tarkastelun kohteena. Tutkijat käyttävät ilmauksia kuten ”epäpuhtaat modaalisuuden lajit”² kuvaamaan sellaisia modaalisuuden ilmenemistapoja, jotka eivät kuulu propositionaalsiin modaalilauseisiin (esimerkiksi ”on välttämätöntä, todennäköistä, toivottavaa, sallittua jne., että X”) tai modaalipuverbisiin (”voida”, ”haluta” jne.). Modaalisuuden ”kovan ytimen” eli aleettisuuden (totuusaste), episteemisyden (tiedon varmuus) ja deonttisuuden (velvoite) lisäksi on olemassa ajallisia (on aina, joskus tai ei koskaan niin että P), bulomaaisia (on toivottavaa, pelättävissä, valitettavaa tai suotavaa että P), arvioivia (on hyvä tai paha että P) modaalisia määreitä (Rescher 1968, ref. Sulkunen ja Törrönen 1997, 74–75).

Modaaliset määreet ilmaisevat aina jonkun subjektin tekemää arviota, vaikka lausuma olisikin puhtaasti toteavassa muodossa (esimerkiksi ”on liian huono ilma lähteä kävelyllä”). Koska modaalisuuden semanttinen alue on merkityksiltään rajaton ja ääretön kuten kieli yleensä, on analyysin kannalta hyödyllistä jakaa se harvalukuisiksi ryhmiksi: enonsiatiivisiksi ja pragmaattisiksi modaalisuuden lajeiksi. Edelliset asettavat maailmaa tarkastelevan subjektin/puhujan selvästi näkyville ja jälkimmäiset toimivat näennäisesti ”itseksensä”. (Sulkunen ja Törrönen 1997, 86.)

Omassa analyysissäni en ole lähtenyt soveltamaan semioottista modaalisuuden teoriaa tällä tarkkuudella, koska analyysini tarpeisiin riittää, kun tiedetään että modaliteetin käsitteeseen kuuluvat pronomien, modaalisten apuverbien (voida, haluta, täytyä jne.), puhetapojen yms. valinta ja että käsitteellä viitataan puhujien/kirjoittajien asenteisiin itseään, keskustelukumppaneitaan ja aiheitaan kohtaan (Fairclough 2002, 43). Modaalisuus on tärkeä elementti asiantuntijateksteissä, joista omakin aineistoni koostuu. Asiantuntijuuteen liitetään yleensä totuudellisuus; oletus siitä, että asiantuntijoiden esittämät väitteet ovat totta ja pohjautuvat parhaisiin mahdollisiin tietoihin asioista. Asiantuntijuuteen kytkeytyy myös oikeus ja velvollisuus ohjeiden antamiseen. (Vuori 2001, 114–

¹ Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen soveltavat semioottista modaalisuuden teoriaa, joka käsittää modaalisuuden laajemmin kuin diskurssianalyysissä yleensä (ks. Sulkunen ja Törrönen 1997, 78.)

² Cevroni 1987, ref. Sulkunen ja Törrönen 1997, 74.

115.) Näin voidaan olettaa myös haastateltujen asiantuntijoiden tuntevan velvoitetta yhteiskunnallisen tai yksilöiden toiminnan ohjaamiseen.

Edellä on esitelty lyhyesti moraaliin ja arvoihin sekä niiden toiminnalliseen esittämiseen liittyviä näkemyksiä. Esittely ei ole kattava, mutta pohjustaa empirialuvun analyysiosaa riittävästi. Keskityn ensisijaisesti toimijuuden, vastuun ja tulkintaa ohjaavien representaatioiden analysointiin; moraali ja arvot nousevat esille ikään kuin tulkinnallisesti vahvojen representaatioiden ”sivutuotteina”. Analyysitapani ei seuraa mitään edellä esitettyä tai muutakaan valmista mallia, joskin siinä on vaikutteita niin Faircloughin kuin esimerkiksi Jokisen ja Juhilan tavoista tehdä diskurssianalyttistä tutkimusta.

3. *Empiirinen osa*

Keskustelufoorumien kuvaus

Tarkastelen seuraavaksi vähän laajemmin Mielenterveys-lehden sisältöjä 1960-luvulta 1990-luvulle johdannossa mainittua Helmisen ja Kautun (1998) historiallista katsausta hyväkseni käyttäen. Mielenterveys -lehti on jo alkuajoistaan lähtien koostunut numerokohtaisista teemoista, jotka ideoidaan ja kootaan suunnitelmallisesti. Lehdessä on käsitelty mielenterveyden teemoja monipuolisesti ja uudesta tarkastelukulmasta. Asiantuntijoina lehdessä on ollut sekä yhteiskunnallisia vaikuttajia että vähemmän julkisuudessa esiintyviä henkilöitä. Nykyisin eri alojen asiantuntijat ja vapaat toimittajat tarjoavat aineistoa siinä mitassa, että materiaalia joudutaan karsimaan tilanpuutteen vuoksi, kun aikaisemmin (1980 -luvun alussa) ulkopuolinen artikkelitarjonta oli olematonta. (Helminen 1998, 134–135, 137.)

Lehden aihepiirit ovat vuosien ja vuosikymmenten aikana monipuolistuneet. Aiheet ovat heijastelleet yhteiskunnan kehityslinjoja: 1960 -luvulla tällaisia olivat kaupungistuminen ja maaltamuutto, sosiaalihuollon ja kuntoutuksen kehittäminen, suunnittelutalous (suunnittelun ja ammatillisuuden korostamisen vaihe, jolloin viranomaisilla merkittävä rooli) ja yksilöllistymiskehitys. (Helminen 1998, 32–36.) 1970 -luku puolestaan oli avohoidon kehittämisen, samoin kuin erilaisten terapiamuotojen (perhe- ja psykoterapia, psykoanalyysi) ja kriisipalveluiden esilletulon aikaa. Poliittinen asenneilmasto näkyi artikkelien aihevalinnoissa ja kirjoittajien tarkastelutavoissa. Ajan henkeen kuului myös taiteen hyödyllisyyden pohdinta. Tämä vuosikymmen oli Mielenterveys -lehden tieteellistymisen aikaa, jolloin aineisto alkoi koostua pitkälti tutkimus- ja työryhmäraporteista, kirjallisuuskatsauksista ja haastattelututkimuksista. Uusiksi teemoiksi nousivat ympäristönsuojelu ja -suunnittelu. Lehdessä heräteltiin keskustelua myös lääkäreiden ja muiden hoitotyötä tekevien työn sisällöistä ja suhteista potilaisiin. (Helminen 1998, 37–41.)

Kilpailutalouden¹ alkuvaiheessa (vuodesta 1980 lähtien) alkoi myös hyvinvointivaltion kritisointi ja julkisten menojen supistamisen vaatiminen. Lehti muuttui ulkoisesti ja paisui ideoiden ja aiheiden suhteen; uusia teemoja olivat muun muassa stressi, depressio, itsetunto, henkinen väkivalta, laitostuminen, terapeuttinen yhteisö, psykoterapia, avioero ja omaisten asema. Yhteiskunnallisia ongelmia käsiteltiin lehdessä laajasti; kriittiset pohdinnat koskivat asenteita, arvoja ja niiden muutoksia ja pyrkivät vaikuttamaan yhteiskunnan rakenteisiin. Asiantuntijoiden kirjoitukset korvattiin heidän haastatteluillaan, eli lehden journalistinen ote lisääntyi. Mielenterveys -lehti käsitteli 1980- ja 1990 - luvuilla arvokysymyksiä muita julkaisuja enemmän. 1990 -luvun uusia tuulia olivat puheet elämänhallinnasta ja vaikeuksista selviytymisestä. (Helminen 1998, 41–43.) Lehdessä mielenterveys rakennettiin yksilöiden oman aktiivisuuden tuloksena eli mahdollisuutena kantaa itse vastuuta omasta mielenterveydestään ”yhteiskunnallisen kehitystyön” tuloksena (sama, 43). Oman lisänsä keskusteluun toi vuosikymmenen alussa ollut lama holhousyhteiskunnan kritiikkeineen sekä ajanjakson loppupuolella työuupumisen voimakas lisääntyminen. Lehdessä lama näkyi myös Suomen Mielenterveysseuran

¹ Termi on peräisin Pertti Alasuutarilta (1996), ref. Helminen 1998, 41.

preventiivisen roolin painottumisena auttamisroolin suuntaan, kun ”yhteiskunnallinen tilanne johti uusien ihmisryhmien avun tarpeen voimakkaaseen lisääntymiseen” (sama, 148). Vuonna 1989, eli ennen laman puhkeamista, lehti alkoi etsiä erilaisia selviytymiskeinoja ja muutti selviytymiskäsitteen sisältöä vähemmän taloudellista menestymistä korostavaksi ja enemmän arjessa selviytymistä painottavaksi. 1990 -luvun pyrkimyksiä olivat myönteisten esimerkkien esille tuominen selviytymisen ohella elämänhallinnasta ja muiden tukemisesta. (Sama, 122–124.) Myös pakolaiset ja maahanmuuttajat toivat keskustelunaiheisiin uutta väriä. 1990 -luvun aikana lehteä on tarkoituksellisesti kehitetty mielenterveyden ammattilaisten lehdestä hyvinvoinnista kiinnostuneiden kansalaisten aikakauslehdeksi, jolla on tarjota uusia näkökulmia myös mielenterveystyötä tekeville ammattilaisille (sama, 43–44).

Sellaisia kestoaiheita, jotka ovat läpi vuosikymmenten kuuluneet lehden repertuaariin, ovat psykiatriset palvelut ja hoitomuodot, erilaiset mielenterveysongelmat ja niihin liittyen itsetuhoinen käyttäytyminen, väkivalta ja itsemurhat, alkoholismi ja huono-osaisuus. Toisaalta kuvaan on kuulunut myös psyykkisiin sairauksiin liittyvien ennakkokuulojen hälventäminen ja tiedon lisääminen sekä selviytymistapojen esittelemine ja henkisen tuen merkityksen korostaminen. Uhanalaiset ryhmät (lapset, nuoret, opiskelijat, vanhukset) ovat olleet alusta lähtien lehden ”materiaalina”, kuitenkin kullekin ajalle tyypillisellä tavalla: 1960 -luvulla lehti pyrki rauhoitteluun nuorisokulttuurin ja -radikalismien pelästyttämiä vanhempia, kun taas 1990 -luvulla huolta kannettiin lapsista laman kourissa. Työtä ja sen puutetta on lehdessä käsitelty 1960 -luvulta asti. Kun lehdessä vuonna 1969 todettiin ”Työ miehen kunnia – mutta työttömyys ei ole häpeä” (1/69), reilut kymmenen vuotta myöhemmin työn arvostuksessa oli jo tapahtumassa selviä muutoksia. Laman aiheuttaman suurtyöttömyyden myötä työttömyys alettiin nähdä yhä enemmän työttömien näkökulmasta mielenterveyttä koettelevana kokemuksena. (Helminen 1998, 81–105.)

Onpa aihe ollut mikä tahansa, Mielenterveys -lehti on pyrkinyt esittelemään tarkasteltavat ilmiöt asiallisessa ja rakentavassa valossa: vaikka lehdessä on käsitelty yhteiskunnassa ja maailmassa näkyviä uhkakuvia ja pelkoja (väkivalta, sodat, viestintäteknologia, uskonnot, Euroopan integraatio) (sama, 99–102), jutuilla

ei ole pyritty sensaatiohakuisesti järkyttämään lukijoita vaan tarjoamaan heille eväitä rakentaa elämäänsä vallitsevissa olosuhteissa.

Aineiston muotoutuminen

Keräsin alkuvaiheessa kaikenlaiset Mielenterveys -lehden lamaan liittyvät jutut 1990-luvulta. Varsinaisen analyysin kohteeksi tarkentui lopulta yhdeksän asiantuntijahaastattelua, jotka on julkaistu lehdessä vuosina 1991–1995. Kiinnostukseni kohteena on ollut se, miten lamasta on puhuttu (kirjoitettu) Mielenterveyslehden foorumilla; miten esimerkiksi talouden, yritysconsultoinnin, filosofian, päihdehuollon tai politiikan asiantuntijat rakentavat lamaa mielenterveysalan ammattilehdessä - tuotetaanko siinä kytköksiä mielenterveyden ja laman välille ja jos, niin miten ja millaisia. Analyysin yhteydessä pyrin vastaamaan myös siihen, millaista yhteiskuntaa ja mielenterveyttä haastattelut rakentavat ja millaisin seurauksin.

Koska alustava aineistoni koostui asiantuntijahaastattelujen lisäksi useista tutkijoiden tms. itse kirjoittamista artikkeleista, lehden vakiopalstojen (kuten ”Huutomerkki”, ”Ajankohtaista”, ”Ajankuva”, ”Mielipahat”) lamamaininnoista sekä sellaisesta mielenterveysaiheisesta materiaalista, joka ei suoraan liittynyt lamaan (kuten kuntoutus, avohoito, lääkitys, masennus) ja asiantuntijahaastatteluista, jotka ajoittuivat laman jälkeiseen aikaan, materiaalia oli runsaasti. Rajasin lopulta aineiston sellaisiin asiantuntijoiden haastatteluihin, joissa lama (syyt, seuraukset jne.) oli varsinainen puheenaihe; ulkopuolelle jäivät siten haastattelut, joissa lama jäi muiden asioiden tarkastelun taustalle (esimerkiksi arvo- ja turvattuustutkimuksen ja kulutuskäyttäytymisen). Lähtökohtani oli, että lamapuhe on leimallisesti taloudellisten näkökohtien merkityksellistämää. Toisaalta oletin, että esimerkiksi talousalan lehdissä näkökulma lamaan on toinen kuin valitsemallani foorumilla. Tätä oletusten tiettyä ristiriitaa lähdin tarkastelemaan; millaista lamapuhetta muut kuin mielenterveysalan asiantuntijat tuottavat mielenterveyden kehityksessä. Tekemäni rajauksen etuna pidin sitä, että saatoin keskittyä kuhunkin haastatteluun perusteellisesti lähilukua harjoittaen, mikä ei olisi ollut mahdollista huomattavasti laajemman aineiston kanssa.

Ensimmäinen analyysivaihe

Mielenterveys -lehden lamaan keskittyviä asiantuntijahaastatteluja on kaikkiaan yhdeksän vuosilta 1991–1995 ja ne muodostavat siis tämän tutkimuksen aineiston. Keskityin näihin vuosiin siksi, että halusin tutkia nimenomaan laman aikana kirjoitettuja tekstejä: lamahan alkoi vuosikymmenen alussa ja sen kärki alkoi taittua vuoden 1994 paikkeilla. Vuodelta 1991 on peräti neljä haastattelua, joista kolme on talouden asiantuntijoiden haastatteluja. Ne kaikki ilmestyivät numerossa 5, jonka teemoja olivat lama, perusarvot, euro, konsensus, tupo, kriisi, EY, saneeraus, ETA ja yksilö. Kuten edellä jo olen maininnut, Mielenterveyslehti rakentuu etukäteen päätetyistä numerokohtaisista teemoista, vaikka luonnollisesti jokaiseen numeroon sisältyy myös ”päivänpolttavia” aiheita. Vuoden 1991 neljäs haastattelu on aineiston ainoa poliitikon/kansanedustajan haastattelu, jota voidaan pitää politiikan sisäpiiriläisen tekstinä. Vuodelta 1992 on kaksi haastattelua, sosiaalityön lehtorin ja filosofian professorin eli yliopistoväen haastattelut. Seuraavalta vuodelta on myös kaksi, A-klinikkasäätiön toimitusjohtajan ja kehitysyhtiön johdon konsultin haastattelut, jotka nimesin huonosti ja hyvin toimeentulevien edustajiksi. Vuoden 1994 numeroissa ei ollut lamaan suoraan liittyviä asiantuntijahaastatteluja, vaan asiantuntijoiden itse kirjoittamia artikkeleita (esimerkiksi lama-ajan nuorista 1/1994, lasten ja perheiden tukemisesta 5/1994), joten rajasin ne aineistoni ulkopuolelle. Vuodelta 1995 on viimeinen, ja ainoa mielenterveyslehden sisäpiiriläisen eli Suomen Mielenterveysseuran toiminnanjohtajan, haastattelu.

Aineistoa leimaavat (ja rasittavat) muutamat seikat, jotka on syytä esitellä tässä vaiheessa. Ensinnäkin aineistona ovat toimittajien muokkaamat haastattelutekstit, joten heidän osuutensa kokonaisuudesta jää helposti huomiotta. On myös mahdotonta jäljittää toimittajan panos tarkkaan. Olen ratkaissut tämän ”ongelman” siten, että olen käyttänyt haastateltavien näkemyksinä vain sellaisia haastattelutekstin kohtia, jotka yksiselitteisesti ovat ymmärrettävissä asianomaisen haastateltavan sanomiksi.¹ Jos epäilin lausumaa toimittajan muokkaamaksi, jätin sen pois. Tämä valintani perustui päätökseeni tarkastella aineistoa nimenomaan

asiantuntijoiden rakentaman lamatodellisuuden kautta. Tähän liittyy toinen aineiston peruspiirre: siinä käytetään asiantuntijoita kommentoimaan lamaa, sen syitä ja seurauksia yksilöiden ja yhteiskunnan elämässä. Siten haastateltavat eivät ole kertomassa omasta työstään (vaikka se puheissa välittyikin) vaan he ovat nimenomaan viittaamassa toimittajan ja itsensä ohi kolmansiin osapuoliin (päättäjiin, kansaan jne.). Tästä seuraa, että toiminta tapahtuu useilla tasoilla. Ensinnäkin on haastattelutoiminnan taso, jossa haastateltava konstruoi yhdessä toimittajan kanssa oman todellisuutensa; sitten on yhteiskunnallisen toiminnan taso, jossa lamatoimijat konstruoivat todellisuuden, johon haastateltavatoimijat viittaavat. En kuitenkaan asettanut tämän monikerroksisuuden näkyväksi tekemistä työssäni etusijalle, vaan pyrin edellä jo mainitulla tavalla erottamaan materiaalista haastateltavan suuhun kuuluvat sanat muusta tekstistä. Tärkein otteiden valintakriteeri oli kuitenkin se, että niiden on oltava mahdollisimman informatiivisia ja analysoitavan tematiikan kannalta edustavia.²

Toimijoiden ja laatujen tarkastelua

Analyysini edistyminen ei suinkaan ollut suoraviivaista etenemistä kohti päämäärää (valmista analyysiä), vaan matkan varrelle mahtui useita mutkia. Eräänlaiseksi esianalyttiseksi johtolangaksi muodostui aika varhaisessa vaiheessa – pohtiessani perusteluja aiheelleni ja aineistolleni - Yrjö Uurtimon Dialogi -lehdessä (3/2000) julkaistun artikkelin otsikko ”millainen yhteiskunta, sellainen mielenterveys”, josta tuli varsinaisen teoreettisen viitekehyksen (sosiaalinen konstruktionismi) rinnalle käytännöllisempi kehys. Tätä johtolankaa lähdin seuraamaan tarkastelemalla yhteiskunnallisen erikoistilanteen eli taloudellisen laman merkityksellistämistä Mielenterveys -lehden asiantuntijahaastatteluissa. Uurtimon motto ei kuitenkaan tarjonnut käytännön työkaluja analyysiin. Niinpä aloitin etsimällä aineistosta toimijoita ja niihin liitettyjä laatusanoja. Toimijuuden määrittely ja sen tutkiminen osoittautui nopeasti luultua monimutkaisemmaksi. Pelkästään jo toimijaluokkien luominen oli ongelmallista, saati sitten puuttuvien toimijoiden huomaaminen tai toimintaan liittyvien arvojen analysoiminen.

¹ Tämä ilmeni ajatusviivan käytöstä lauseen alussa; lainausmerkkejä teksteissä ei käytetty ilmaisemaan puheenvuoroja.

² Joissakin jälkimmäisen analyysivaiheen otteissa käytin alaviitettä apuna selventääkseni sitä, kenen sanomasta ja mihin liittyen otteessa on kysymys.

Toimijaluokitukseni oli alkuun karkeasti kaksijakoinen - yksilölliset vs. yhteiskunnalliset toimijat - mutta ne eivät sellaisenaan riittäneet. Kun muokkasin luokkia ja lisäsin yksilöllisten toimijoiden (esim. ”pääministeri Aho”) rinnalle ryhmä-/yhteisölliset toimijat (esim. ”ihmiset”, ”suomalaiset”) ja valtiolliset/julkiset toimijat (esim. ”poliitikot”, ”kunnat”), sain toimijat paremmin sijoitettua, mutta toisaalta yksi ja sama toimija saattoi kuulua kahteen luokkaan yhtaikaa (esim. pääministeri Aho oli paitsi yksilöllinen myös valtiollinen toimija). Niinpä päädyin tiivistämään luokitteluani: toimijat olivat valtiollisia tai ei-valtiollisia ryhmä- tai yksilötoimijoita, vaikken pitänytkään valtiollisuuden korostamista analyysin kannalta keskeisenä. Tämä jako pyrki selkiyttämään kategoriakenttää siten, että kukin toimija sijoittuisi vain yhteen luokkaan. Alkoi myös näyttää siltä, että varsinaista toimijaluokitusta oli tarpeen syventää erottamalla ”varsinaiset” tai ”pääasialliset” toimijat muista; nämä olivat niitä, joiden voi katsoa pitävän ”palikoita käsissään” eli vastaavan toiminnasta ja sen lopputuloksesta, erityisesti lamaa ja sen seurauksia silmälläpitäen. Tosin useimmiten lukijan/analysoijan tehtäväksi jää päätellä, kehen viitataan, sillä haastatteluissa varsinainen toimijuus kätkettiin todella usein passiivirakenteen taakse. Toiminta esitettiin myös toisinaan nominalisaationa¹ (esim. ”purkaminen” vs. ”puretaan”), millä on niin ikään vastuuta hämärtävä ja toimintaa etäännyttävä vaikutus.

Laatusanoja oli helppo erottaa teksteistä. Laatusanoiksi luokittelin myös kaikki adverbiaali -muotoiset (esim. ”harkitusti”) sanat. Analyysin edetessä aloin kiinnittää huomiota myös muihin retorisiin keinoihin, kuten metaforiin (”Minervan pöllö”), modaaliverbeihin (”täytyä”, ”voida”, ”pitää”, ”haluta”) ja muihin ilmaisuihin, joilla tekstin tulkintakehystä rakennettiin (esim. ”sivistysvaltio, joksi Suomi *kai* edelleen itsensä lukee”). Laatusanojen käytöstä oli helposti havaittavissa, että niiden tarkoituksena oli tehostaa sanottua ja toisinaan niiden poisjättäminen oli harkittu tapa ”faktuaalista” tekstiä ja korostaa sen neutraalia ”tosiasia” -luonnetta.

Esitän seuraavaksi esimerkin tämän ensimmäisen vaiheen analyysistä, A-klinikkasäätiön toimitusjohtajan haastattelusta, joka julkaistiin

¹ Toiminnan tai prosessin siirtäminen nominaalimuotoon (substantiivin kaltaiseksi) eli toiminnan muuntaminen asiailaksi on ”nominalisointia” (Fairclough 2002, 40–41).

Mielenterveyslehdessä 1993. Näin lukija saa konkreettisen käsityksen tavasta, jolla aluksi käsitteelin aineistoni.

Analyytiesimerkki

Sivistysvaltio ei hylkää huono-osaisia (MT 1993:3)

Artikkelia varten on haastateltu A-klinikkasäätiön toimitusjohtajaa, Lasse Murtoa, joka tarkastelee sosiaalipolitiikan roolia hyvinvointiyhteiskunnassa laman aikana. Hän on huolissaan erityisesti huono-osaisimmista suomalaisista, joilla ei ole puolestapuhujia. Sivistysvaltiolla on Murron mielestä moraalinen velvollisuus vastata ainakin huono-osaisimpien hoidon ja tuen tarpeeseen myös taloudellisen kriisin aikana. Kuitenkin palvelujen leikkaukset ovat osuneet kipeimmin juuri tähän väestöosaan, ja samaan aikaan taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen huono-osaisuus on lisääntynyt ja syrjäytyminen kasvanut. Nykyisen kriisin Murto näkee paitsi taloudellisena lamana myös yhteiskunnallisten rakenteiden uudelleen arvioimisena – erilaisten aatteiden ja periaatteiden välisenä voimainkoetuksena.

Sosiaalipolitiikan roolin haastateltava näkee markkinatalouden kannalta olennaisena toisin kuin jotkut päättäjät. Siksi hänen mielestään osan elvytyksestäkin pitäisi tapahtua sosiaalipolitiikan kautta. Murronkin näkemys kuitenkin on, että tulevaisuudessa hyvinvointipalvelut eivät enää voi olla yhtä kattavat. Tarvitsemme uudenlaista yhteiskuntasopimusta, joka velvoittaa hyväosaiset maksamaan vähän ”ylimääräistä” perusturvan ylittävistä palveluistaan, jotta huono-osaiset saisivat palveluita edelleen ilmaiseksi. Tämän mahdollistaminen edellyttää hyvin toimeentulevien kokevan, että hekin saavat verorahoilleen riittävästi katetta. Järjestelmää on siis Murron mielestä huolellisesti ja vakavasti rakennettava tähän suuntaan, jotta sopiva tasapaino löytyisi.

Yhteiskunta tarvitsee haastateltavan mielestä yhteistä vastuuta ja solidaarisuutta sekä niiden lisäksi keskustelua arvoista ja valinnoista; hitaasti ja sopien rakennettu hyvinvointiyhteiskunta puretaan nyt nopeassa tahdissa enempiä keskustelematta. Murto peräänkuuluttaa tutkijoiden ja sosiaalipoliitikkojen vaikuttamista asioihin, vaikka myöntääkin kuluneen vuoden aikana juuri näiden toimijoiden hurskasteleen arvokeskustelun vaatimuksellaan käynnistämättä sitä itse. Parhailaan käynnissä on väestön jakautuminen kahtia hyvin toimeen tuleviin ja muihin, mitä kärjistää ensin mainittujen haluttomuus auttaa huonommin pärjääviä. Lamalla on Murron tuntemien tutkimusten mukaan ollut kiistattomia vaikutuksia henkisen pahoinvoinnin lisääntymiseen. Ongelmaisten ihmisten määrä on kasvanut ja ennestään ongelmien kanssa kamppailleet ovat entistä pahemmissa vaikeuksissa. Lisäksi laman vaikutukset ulottuvat työttömien ohella myös heidän perheenjäseniinsä ja työttömyyttä pelkääviin. Sosiaalisen tuen puuttuessa ihmisen elämä voi tällaisessa tilanteessa kriisiytyä kokonaisvaltaisesti.

Tarkastelen seuraavassa tekstikatkelmien avulla, miten Murto rakentaa haastattelussa lamatodellisuutta, jonka tarkoitus on saada sivistysvaltio tuntemaan vastuunsa huono-osaisistaan sekä sitä, millaisena hän tuottaa hyvinvointivaltion nykytilanteen ja miten hän rakentaa kriisin ratkaisun avaimia.

”Sivistysvaltiossa, joksi Suomi kai edelleen itsensä *lukee*, yhteiskunnan **moraalinen** ja **ehdoton** velvollisuus *on vastata* ainakin huono-osaisimpien hoidon ja tuen tarpeeseen kaikkina aikoina. Tästä hyvinvointivaltion perustehtävästä *ei vapauta* valtion eikä kunnan **taloudellinen** kriisi. Taloutta *on kyettävä hoitamaan* niin, että siitä *selvitään*.”

Esimerkin toimijat ovat kaikki julkisia/valtiotoimijoita, joista neljä tarkoittavat yhtä ja samaa: Suomi/valtio/sivistysvaltio/hyvinvointivaltio. Toimintaa kuvaavat verbit ovat moittivan velvoittavia (”velvollisuus on vastata”, ”taloutta on kyettävä hoitamaan”) ja aloituslauseessa ilmaisun ”Suomi kai edelleen” ansiosta sävy on jopa ivallinen. Näin valtion toiminta ehdollistetaan: jos Suomi haluaa olla sivistysvaltio, se vastaa lamasta huolimatta huono-osaisistaan – talouden ongelmat eivät vapauta tästä velvollisuudesta. Laatusana kuvaavat sanat ”moraalinen” ja ”ehdoton” tuottavat yhteiskunnalle kuuluvan velvollisuuden sellaisena, josta ei voi edes neuvotella saati livetä. Laatusana ”taloudellinen” rakentaa valtion talouden hyvinvointivaltion perustehtävään nähden vain yhtenä toiminnan alueena, toisin sanoen perustehtävä merkityksellistyy kulmakivimäisenä perustana jonka on oltava tietyllä tavalla talouden suhdanteista riippumaton.

Sosiaalipolitiikan haastateltava kieltäytyy näkemästä vain menoeränä ja rasituksena yhteiskunnalle. Sen sijaan hän on rakentamassa sosiaalipolitiikalle uutta roolia:

Esim. 2

”Väitän markkinataloutemme menestyksen *perustuneen* siihen, että juuri hyvinvointivaltio *on tuottanut* sosiaaliturvan, terveyden ja koulutuksen peruspalvelut ja näin *taannut* yhteiskunnan pyörien *pyörimisen*. Tästä näkökulmasta sosiaalipolitiikka *on ollut* enemmän kasvun moottori ja käynnistäjä kuin riippakivi.”

Tässä astuu esiin yksilötoimija Lasse Murto, joka rakentaa vahvalla verbillä ”väitän” poleemisesta aiheesta uudenlaista näkemystä: ”riippakiveksi” päättäjien puheissa merkityksellistynyt sosiaalipolitiikka onkin mahdollista tuottaa ”kasvun moottorina”. Murto kääntää siis koko asetelman pääläelleen. Muut, julkiset/valtiotoimijat, ”hyvinvointivaltio”, ”yhteiskunta” ja ”sosiaalipolitiikka” (myös abstrakti toimija) asettuvat markkinatalouden suhteen uudelleen tarjotessaan toiminnallaan sen menestyksen perustan. Laatusanoja tässä ei ole käytetty, mikä tuottaa väitteen kylmän faktuaalisena, tosiasioihin perustuvana.

Lamaleikkauksista Murto rakentaa seuraavanlaista todellisuutta:

Esim. 3

”Hyvinvointiyhteiskunta *rakennettiin* **hitaasti**, aika pitkälle *keskustellen* ja *sopien* asioista. Nyt sitä *puretaan* hyvin **nopeasti** pienen piirin päätöksin. **Nopeasti** muuttuneessa tilanteessa säästöpäätöksiä *on tehty* **paniikissa** ilman suunnittelua ja keskustelua siitä, mistä palveluista *voidaan luopua* ja mitä ilman *ei* missään tapauksessa *voida tulla* toimeen. *On* **selvää**, *ettei* näin *tehdyillä* valinnoilla *selvitä* kovinkaan pitkälle.”

Esimerkin päätoimija on passiivirakenteen kätkemä julkinen/valtiotoimija eli päättäjät, joista toisessa virkkeessä käytetään ilmaisua ”pieni piiri” (joka purkaa hyvinvointiyhteiskuntaa, tekee säästöpäätöksiä paniikissa – tekee lyhytnäköisiä valintoja). Hyvinvointiyhteiskunnan rakentajat, jotka keskustelivat ja sopivat asioista, olivat eri toimijoita. Käytetyt laatusanat ”hitaasti” ja ”nopeasti” rakentavat kahta todellisuutta: silloin kun

hyvinvointiyhteiskunta rakennettiin, se tehtiin hitaasti ja harkitusti, mutta nyt kun sitä puretaan, se tapahtuu nopeasti ja harkitsemattomasti. Vielä nykyistä todellisuutta kuvaa ilmaus ”paniikissa”, mikä tuottaa päättäjien kyvykkyyden vähemmän imartelevana.

Miten valintoja ja päätöksiä sitten tulisi tehdä? Haastateltava tuottaa tutkijoiden roolin olennaisena ja rakentaa keskustelemaa ja analyttistä päätöksentekomallia palvelujärjestelmän uudelleen rakentamiseksi:

Esim. 4

”Elämme aikaa, jolloin tutkijoiden ja sosiaalipoliitikkojen pitäisi yrittää **paljon enemmän vaikuttaa** asioihin. Juuri silloin, kun *joudutaan tekemään vaikeita* valintoja, *tarvitaan tietoon, moraliin ja arvoihin ankkuroituvaa* koko hyvinvointivaltion perustan ja sen sisällä kansalaisten tarpeiden ja yksittäisten palveluiden analyysia ja arviointia. Se puolestaan *voisi toimia* impulsseina kansalaiskeskustelulle siitä, minkälainen palvelujärjestelmä maahamme *halutaan* ja minkälaiselle arvoperustalle se *rakennetaan*.”

Esimerkin päätoimijat ovat yhtäältä tutkijoita (ja eritellymmiin sosiaalipoliitikkoja) eli yhteisö-/ryhmätoimijoita ja toisaalta passiivirakenteeseen kätkeytyviä päättäjiä eli julkisia/valtiotoimijoita. Sivutoimijoiksi katson tässä hyvinvointivaltion (valtiotoimija) ja kansalaiset (yhteisötoimija), koska he eivät ole esimerkissä aktiivisina toimijoina vaan toiminnan kohteina. Lisäksi katkelman alussa esiintyy yhteisösivutoimijana ”me” tiettyä aikaa elävinä ihmisinä. Tämä erityinen aika merkityksellistetään tutkijoilta paljon nykyistä suurempaa vaikuttamista edellyttävänä. Perustelu rakennetaan viittaamalla tehtävien päätösten vaikeuteen ja siihen liittyen tutkijoiden kykyihin tuottaa analyysia, joka pohjautuu tietoon, moraliin ja arvoihin. Tällainen analyysi tuotetaan kansalaiskeskustelua mahdollisesti inspiroivana ja kytetään samalla yhteiskunnan toiminnan intentionaalisuuteen, siten että ”se, millainen (palvelujärjestelmä) halutaan” rakentuu mahdollisena (vain) tutkijoiden suorittaman analyysin ja sen pohjalta tapahtuneen kansalaiskeskustelun pohjalta.

Nykyhetki rakennetaan haastattelussa yksilöiden kannalta ongelmallisena. 1980-luvulla alkaneen yksilöllistymiskehityksen tuloksena ihmisten entiset sosiaaliset verkostot menettivät merkitystään kun elämän rakentaminen otettiin omiin käsiin.

Esim. 5

”Malli *toimi* suhteellisen **hyvin** siihen saakka, kun elämän perusrakenteet – työ, toimeentulo, asuminen – *olivat* kunnossa. Mutta kun ne *menetetään* esimerkiksi työttömyyden seurauksena, ihminen on **toivottomassa** tilanteessa. Yksilöllistymisen haittoina *ovat monien* vaihtoehtojen *tuoma* turvattomuus, irrallisuus ja **uusi** riippuvuus esimerkiksi työmarkkinoista ja koulutuksesta.”

Yksilöllistymiskehitys tuotetaan mallina, joka toimii vain ongelmattomassa tilanteessa: se ”toimi suhteellisen hyvin siihen saakka, kun...perusrakenteet...olivat kunnossa”. Yksilöllistyminen merkityksellistyy siten haavoittuvaksi tekevänä, sillä esimerkiksi lamatilanteessa se jättää ihmisen helposti ilman sosiaalista tukea. Esimerkissä toimijuus asettuu hieman epäsuorasti passiivirakenteen kautta ”ihmiseen” (yksilötoimija), joka voi menettää elämänsä perusrakenteet ja jonka entiset riippuvuudet ovat korvautuneet uusilla. Yksilöllistymisen haittojen kuvaamisen kautta tuotetaan koko ilmiö kielteisenä: ”monet vaihtoehdot” merkityksellistyvät yleensä

myönteisenä tilanteena, mutta tässä ne tuottavatkin turvattomuutta, irrallisuutta ja uusia riippuvuuksia. Muutkin käytetyt laatusanat palvelevat samaa tarkoitusta: ”hyvin” toimiva malli heittää ihmisen poikkeuksellisissa olosuhteissa ”toivottomaan” tilanteeseen ja on kaiken lisäksi tehnyt ihmisestä uusista tekijöistä riippuvaisen entiseen nähden. Malli ei siten olekaan erityisen toimiva; ihminen ei olekaan erityisen vahvoilla; eikä riippuvuuksista olekaan päästy vapaaksi.

Haastateltavan toimenkuvan vuoksi (A-klinikkasäätiön toimitusjohtaja) haastattelussa kosketellaan myös laman ja päihderiippuvuuden sekä laman ja henkisen pahoinvoinnin ja itsemurhien yhteyttä. Jutussa todetaan, että lama ei ole selvästi lisännyt itsemurhia, kuten olisi voinut olettaa. Sen haastateltava katsoo johtuvan osittain siitä, että ihmiset löytävät itsestään vaikeissakin tilanteissa voimavaroja ja jopa selviytymisuhmaa.

Esim. 6

”Tuloksen avulla *ei saa yrittää osoittaa*, että laman *koetteleminakin suomalaiset näyttävät selviytyvän ihan hyvin*. Selviytyä voi kahden tai kolmen ongelman kanssa, mutta neljäs *voikin olla liikaa*. Eli kuormaa *ei saa kasvattaa* liian **suureksi**, kaikilla *tulee* jossain raja vastaan.”

Esimerkissä toimijuus on sijoittunut passiivirakenteessa sekä viittaamaan päättäjiin (valtiotoimija) että tavallisiin ihmisiin (yhteisötoimija). Ilmaus ”ei saa yrittää osoittaa” tarkoittaa päättäjiä tai muita, joilla on valtaa muokata mielipiteitä, jotta nämä pidättäytyisivät vetämästä itsemurhien vähäisyydestä laman aikana liian yksioikoisia johtopäätöksiä. Vaikka ”suomalaiset” (yhteisötoimija) eivät ole tehneet tavallista enemmän itsemurhia, heidän ei pidä luulla selviytyvän ”ihan hyvin” ja millaisen kuorman kanssa tahansa. Tässä tuotetaan siis todellisuus (tutkimustulokseen nähden) hämäävänä ja potentiaalisia uhkia sisältävänä: ”selviytyä voi kahden tai kolmen ongelman kanssa, mutta neljäs voikin olla liikaa”. Ilmaukset ”liikaa” ja ”tulee raja vastaan” tuottavat ihmisten kestokyvyn rajallisena, vaikka todellisuus nyt näyttääkin yllättävän hyvältä. Haastateltava rakentaa viestinsä käskyn/kiellon (”ei saa yrittää osoittaa”, ”ei saa kasvattaa”) muotoon, koska on huolissaan tutkimustuloksen väärin käyttämisestä. Murron kielto sitä ei tietenkään estä, mutta ainakin se tuottaa sellaista todellisuutta, jossa itsemurhaluvut eivät ole riittävä arviointiperuste suomalaisten selviytymiselle.

Jutussa kommentoidaan myös tutkimuksia, jotka ovat kiistattomasti osoittaneet laman vaikuttaneen henkisen pahoinvoinnin lisääntymiseen. Ongelmat ovat sekä laajentuneet koskemaan uusia ihmisryhmiä että syventyneet entisillä ongelmaisilla. Pahimmassa tilanteessa ovat pitkäaikaistyöttömät ja toimeentulotuen saajat; työttömyys ja taloudelliset vaikeudet yhdessä ovat vakava terveysriski. Lisäksi tutkimuksissa on todettu laman vaikutusten koskevan myös työttömyyttä pelkääviä sekä työttömien perhepiiriä.

Esim. 7

”Jos ihmisellä *ei ole* tässä tilanteessa edes **sosiaalista** tukea, hänen on **vaikea** selviytyä ongelmistaan. Arkielämästä on monelle muodostunut elämän kriisiytymiseen johtava loukku.”

Yksilötoimija ”ihminen” on tässä katkelmassa enemmän ”epätoimija” – hän on sosiaalisen tuen puuttuessa vailla selviytymiskykyä, tai ainakin hänen toimintansa on vaikeaa. Sosiaalinen tuki merkityksellistetään siten ongelmista selviytymisen ehtona. Kun ongelmista ei selviydytä, arkielämä rakentuu kriisiytymisenä. Ja kun kriisiytyminen muodostaa loukun, itsemurha-ajatuksiin ei välttämättä ole enää pitkä matka. Näin tässä rivien välissä tuotetaan sosiaalista tukea vailla olevat jopa potentiaalisina itsemurhaajina, millä on ”sivistysvaltiota” herättelemään pyrkivä funktio.

Laman päihderiippuvuutta lisäävästä vaikutuksesta Murto toteaa toisten vähentävän juomista, kun rahaa on vähemmän käytettävissä, ja toisten lisäävän sitä lievittääkseen ahdistustaan. Laman vaikutus päihdehuoltoon on sen sijaan selkeästi nähtävissä:

Esim. 8

”Jo tällä hetkellä kaikki päihdeongelmaiset eivät saa tarvitsemaansa ja haluamaansa hoitoa. Monet kunnat ovat lakanneet ostamasta kuntoutuslaitospalveluja ja lähteneet siitä, että avohoitopalveluilla on tultava toimeen. Monille ne eivät kuitenkaan riitä. Olemme vuosikausia yrittäneet rakentaa päihdehuollossa kokonaisuutta, joka muodostuu avo-, laitos- ja niiden välimaastoon sijoittuvista palveluista. Jos joku osa-alue leikataan pois, kokonaisuus ei toimi eikä muita osasia ole resurssoitu niin, että ne kykenisivät vastaamaan näin jääneisiin aukkoihin.”

Tässä katkelmassa päätoimijoita ovat kunnat (julkinen toimija) sekä ”me” päihdehuollon työntekijät (ryhmätoimija). Päihdeongelmaiset (ryhmätoimija) ovat toiminnan - tai sen puutteen - kohteena. Kuntien säästötoiminta on johtanut siihen, että päihdeongelmaisten hoidontarve ei tule tyydytetyksi. Toisaalla päihdehuollon työntekijät ovat toimineet ”vuosikausia” kattavan palveluverkoston rakentamiseksi ja saavat nyt todeta verkostoon tulleen kuntien leikkausten vuoksi aukkoja, joita ei kyetä paikkaamaan. Lama tuotetaan siten pitkäjänteisen ja hyviin tuloksiin pyrkivän päihdehuollon romuttajana lyhytnäköisine säästötoimineen. Toiminnanjohtaja Murto merkityksellistää oman alansa toiminnan kokonaisuuden ja osa-alueiden hallintana ja resurssointina, mitä kuntien toiminta nyt uhkaa. Todellisuus rakentuu jopa jossain määrin enemmän päihdehuollon organisatorisena kuin sen asiakkaiden elämänhallinnan ongelmana.

Murto käsittelee jutussa keskimääräistä enemmän laman vaikutuksia väestöön. Hänen rakentamansa lamatodellisuus ei imartele valtiota eikä yhteiskuntaa, koska ne ovat purkaneet huonoin seurauksin ne apua ja tukea antaneet palvelujärjestelmät, joihin jokaisella suomalaisella on hänen mielestään oikeus. Syntyneessä tilanteessa sosiaalinen perimä uhkaa muodostua todelliseksi kesto-ongelmaksi, joka edellyttäisi ”vähän enemmän ja vähän kokonaisemmin tukea tällaisille perheille”. Nyt tämä kuitenkin rakentuu mahdottomana jatkuvien hyvinvointipalveluiden säästöjen ja leikkausten vuoksi. Yhteiskunnan päättäjien ratkaisut merkityksellistetään siten ”yksisilmäisinä” – he eivät halua nähdä niiden seurauksia vuosien päähän. Mielenterveyden ylläpitäjänä Murto tuottaa sosiaalisen verkoston sekä onnistumisen ja selviytymisen kokemukset, joita ihmiset tarvitsisivat syyllistämisen ja leimaamisen sijaan.

Toinen analyysivaihe

Ensimmäisen analyysikierroksen jälkeen aloin koota yhteen haastattelujen sisältöjä ja etsiä niiden teemoja. Tein myös muutamia ratkaisevia muutoksia toimijuuden analysoimisen suhteen. Katsoin tarpeettomaksi poimia aineistosta kaikki mahdolliset toimijat, etenkin kun toiminta esitettiin tekstissä useimmiten passiivissa ja toimijoiksi määrittelemäni tahot olivat itse asiassa toiminnan kohteita. Niin päädyin tutkimaan toiminnan/toimijuuden esittämisen tapoja, jotka kattavat kaikki toimijaryhmät, mutta pyrin jäljittämään mahdollisuuksien mukaan vastuulliseksi

rakennettuja toimijoita. Pelkkien laatusanojen sijaan nostin toisessa vaiheessa tarkastelun kohteeksi yleensä representaation kannalta tärkeät sanat ja ilmaisut.

Näiden ratkaisujen pohjalta analyysini rakentuu jatkossa seuraavalla tavalla: erottelen aineistosta kolme sisällöllistä peruskategoriaa: 1) *selviytymisretoriikan*, jonka teemana on laman selviytyminen yksilötasolla ja siihen liittyen yksilön vs. yhteiskunnan vastuu; 2) *syy- ja seurausretoriikan*, jota luonnehtii laman syiden ja seurausten erittely ja arviointi sekä 3) *pitäisi-retoriikan*, jonka sisältönä ovat lamanaikaiset ja tulevaisuuteen kohdistuvat modaaliset arvolausumat. Käyn kuhunkin retoriikkaan liittyviä aineisto-otteita läpi tarkastelemalla toiminnan/toimijuuden esittämistä, lauseiden rakentumista/representaatiota ja niihin liittyviä valintoja ja niiden seurauksia todellisuuden rakentamisessa. Aineistoesimerkit olen valinnut niiden havainnollisuuden perusteella eli katson niiden esittävän mainittujen retoriikkojen sisältöjä.

Esittelen seuraavaksi yleisellä tasolla näitä kolmea retoriikkaa luonnehtivia piirteitä, ja siirryn sen jälkeen kuvaamaan yksityiskohtaisemmin esimerkkien valossa, mitä aineistosta löytyi. Olen jakanut esimerkkeihin nojaavan tarkastelun neljään osioon haastateltujen positoiden ja haastattelujen julkaisuajankohdan pohjalta: ensimmäisenä ovat vuorossa talouden asiantuntijat (laman alku 1991), seuraavaksi yliopistolaiset (1992), sitten huonosti toimeentulevien ja hyvin toimeentulevien edustajat (A-klinikkasäätiö, Kehitysyhtiö) (1993) ja viimeiseksi sisäpiiriläiset (eduskunta, Mielenterveysseura) (1991 ja 1995). Ryhmien koostumista määrittä kuitenkin positioita enemmän haastattelujen julkaisuvuosi, mistä syystä ryhmien sisäinen koherenssi on heikkoa. Esimerkiksi yliopistolaiset muodostavat epäyhtenäisen ryhmän (edustaessaan erilaisia tieteenaloja) ja hyvin toimeentulevien ja huonosti toimeentulevien edustajien ryhmä sisältää itsessään vastakkainasettelun. Tästä seuraa, että taloustutkijoita lukuun ottamatta positioyhmät sinällään eivät ole niputettavissa tietynlaisen retoriikan tuottamisen alle. Yhteenvedossa kokoon kuitenkin näiden positoiden tuottamia eroja ja mahdollisia yhtäläisyyksiä tekstien retoriikoissa.

Selviytymisretoriikan rakentumista on selkeintä kuvata hyvinvointipalvelujen säilyttämisen tai niiden voimakkaan karsimisen vaatimuksen avulla.

Voimakkaimmin näitä kahta ääripäätä aineistossa edustavat kaksi ”säilyttäjää” ja kaksi ”karsijaa”. Loput viisi haastateltavaa eivät ota tähän kysymykseen selvästi kantaa. ”Säilyttäjät” (A-klinikkasäätiön toimitusjohtaja ja sosiaalityön lehtori), pitävät yhteiskunnan velvollisuutena huolehtia heikompiosaisista jäsenistään myös taloudellisen laman aikana (esim. *”yhteiskunnan moraalinen ja ehdoton velvollisuus on vastata ainakin huono-osaisimpien hoidon ja tuen tarpeeseen kaikkina aikoina”/A-klinikkasäätiö*). ”Karsijat” (kehitysyhtiön konsultti ja filosofian professori) näkevät hyvinvointiyhteiskunnan tulleen tiensä päähän, ja ihmisten ottavan itse vastuun omasta hyvinvoinnistaan, joko pakon edessä tai uudenlaisen yhteisöllisyyden hengen sävyyttäminä (esim. *”monet ovat jo huomanneet, että nykyisestä kriisistä voidaan selviytyä vain, jos ihminen ottaa vastuuta itsestään ja muista”/Kehitysyhtiö*).

Selviytymisestä ovat vastuussa siten joko (edelleen) yhteiskunta palvelujärjestelmineen tai ihmiset itse. Jonkinlaisen minimiturvan kannalla ovat tosin karsijatkin, ja argumenttina on yleensä yhteiskuntarauhan ja oikeudenmukaisuuden säilyminen (esim. *”toisaalta täytyy olla jonkinlainen minimiturva--- (ilman mitään sosiaaliturvaa) yhteiskunta jakautuisi jyrkästi vastakkaisiin osiin, yhteiskuntarauha menisi, samoin edes jonkinlainen oikeudenmukaisuuteen perustuva turvallisuus”/fil.prof.*). Myös säilyttäjät tekevät myönnytyksiä; hyvinvointipalvelujen laajuudesta on jatkossa tingittävä, koska rahat eivät riitä entiseen menoon (esim. *”meillä tuskin koskaan enää on varaa yhtiä kattavaan keskitettyyn palveluyhteiskuntaan”/A-klinikkasäätiö*).

Muut haastateltavat eivät ota voimakkaasti kantaa hyvinvointiyhteiskunnan säilyttämisen tai purkamisen puolesta: taloustutkijat keskittyvät enemmän laman syihin ja seurauksiin ja sisäpiirien edustajat (kansanedustaja ja Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja) puolestaan käyvät keskustelua omaan viiteryhmäänsä liittyvistä toiminnan edellytyksistä, kuten politiikan teon moraalista ja kriisiavun saamisesta.

Syy- ja seurausretoriikalle on ominaista tietty jälkiviisasteleva luonne: vaikka poikkeuksellisen jyrkkä laskukausi tuli asiantuntijoillekin yllätyksenä, jäljestäpäin arvioituna laman aiheuttaneet syyt olivat selvät. Rahamarkkinoiden vapauttaminen, pankkien ja rahoituslaitosten löysä luotonanto, yritysten ja kotitalouksien nopea

ylivelkaantuminen ja Idänkaupan tyrehtyminen olivat syitä, jotka teksteissä rakennettiin laskusuhdanteeseen johtaviksi (esim. *”velkaantuminen alkoi nopeasti rahamarkkinoiden vapauttamisesta, kun tavalliselle palkansaaajalle tarjottiin kerrankin mahdollisuus parantaa elämisen laatua, tosin velaksi”/TTT*). Poliitikkojen harjoittama tavallisen kansan syyllistäminen tuotettiin teksteissä paheksuttavana ja tuotiin esille todelliset kulutusjuhlijat (esim. *”kun ihmiset sitten ostivat asuntoja ja velkaantuivat, oltiin sormi pystyssä ojentamassa, ettei saa viettä kulutusjuhlia, vaikka kulutusluotot olivat hyvin pieni osa velkataakasta”/TTT* ja *”yritysten kulutusjuhlia maksetaan nyt kotitalouksilla”/Kuluttajaliitto*).

Laman välittömiin seurauksiin, kuten suurtyöttömyyteen ja toimeentulovaikeuksiin, kantaa ottivat sisäpiiriläiset (kansanedustaja ja Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja), taloustutkijat (kaksi kolmesta) sekä huonosti toimeentulevien edustaja (A-klinikkasäätiön toimitusjohtaja) (esim. *”vaikein tilanne on pitkäaikaistyöttömillä ja toimeentulotuen saajilla”/A-klinikkasäätiö*). Yleisesti esitettiin myös laman pidemmän aikavälin seuraamuksia uhka – utopia -akselilla. Uhkina nähtiin tavallisimmin pysyvä korkea työttömyys ja velkaantumisen jatkuminen (esim. *”miten Suomen talous kestää, jos laman avulla syrjäytetään 10 % työtä tekevistä”/TTT*) ja niiden seurauksena yhteiskunnan arvojen koveneminen ja kansalaisten eriarvoistuminen (esim. *”taloudelliset vaikeudet voivat johtaa yhteiskunnan otteiden kovenemiseen, arvot kovenevat entisestään”/TTT*). Utopiat sisälsivät idealistisia näkemyksiä uudenlaisesta yhteisöllisyydestä ja aidommasta demokratiasta (esim. *”yhteisöllisyys antaa uskoa tulevaisuuteen, selviytymiseen, siihen ettei ole yksin”/Kehitysyhtiöt*).

Pitäisi -retoriikka eroaa kahdesta muusta kategoriasta siinä, että vaikka sisällöllisesti siihen kuuluu sekä selviytymiseen että syihin ja seurauksiin liittyviä teemoja, niitä kuitenkin yhdistää velvoittava modaalisuus: ”pitää/pitäisi”, ”tulee/tulisi”, ”on/olisi syytä” jne. -ilmauksien käyttö. Näitä käytettiin sekä viittamaan nykyhetkeen (lamaan) että tulevaisuuteen. Modaalisuus ja asiantuntijuuteen yleisesti liitetty valistamisen odotus kytkeytyvät siten yhteen. ”Pitäisi” -retoriikan sisällyttäminen selviytymis- ja syy- ja seurausretoriikkoihin olisi ollut mahdollista. Päädyin kuitenkin luomaan sille oman kategoriansa siksi,

että sitä viljeltiin haastatteluissa varsin paljon. Toinen syy oli, että ”pitäisi” -puheessa haastateltujen asenteet itseään, haastattelijaa ja aiheitaan kohtaan käyvät erityisesti ilmi¹. Asenteet välittävät myös arvoja, joten nekin tulevat modaalisisissa lausumissa selvemmin esiin.

Pitäisi -retoriikan asenteita ja arvoja voisi tässä aineistossa luonnehtia tavallisen ihmisen puolelle asettuviksi (esim. *”Pääministeri Aho ja valtiovarainministeri Viinanen pitäisi vetää henkilökohtaiseen vastuuseen ihmisten pelottelusta ja syyttelemisestä”*/kansanedustaja), aitoa solidaarisuutta ja demokraattisuutta korostaviksi (esim. *”niiden, joilla on valta, pitäisi nyt käyttäytyä solidaarisesti”*/TTT) sekä myös käytännönläheisiksi ”oikeampia tekoja” peräänkuuluttaviksi (esim. *”myös osan nyt tarvittavasta elvytyksestä pitäisi tapahtua sosiaalipolitiikan kautta”*/A-klinikkasäätiö). Solidaarisuus, demokraattisuus ja ihmisarvo ovat perinteisiä hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan perusarvoja (ks. esim. Riihinen 1993 ja Laurinkari 1990).

Erittelen seuraavaksi retoriikkoja haastateltujen positoiden² pohjalta, ja otan tarkasteluun mukaan toimijuuden esittämisen tavat ja puheena olevan todellisuuden tietynlaisena tuottavat seikat eli representaation. Vaikka diskurssianalyysissä ei ole tavallista keskittyä tekstien tuottajien henkilöllisyyteen tai siihen taustayhteisöön, jossa he vaikuttavat, näen haastateltavien positoiden omalta osaltaan rakentavan heidän tuottamaansa puhetta ja todellisuutta. Kuten Jokinen ja Juhila (1999, 68) muotoilevat, ”tietyissä systeemissä ihmiselle rakentuu tietynlaisia identiteettejä”, esimerkiksi taloudellisessa tutkimuslaitoksessa ihmiselle rakentuu taloustutkijan identiteetti, ja valtion tai työväen taloudellisessa tutkimuslaitoksessa identiteettiä rakentavat juuri näitä merkityssysteemejä luonnehtivat piirteet.

Omassa työssäni en kuitenkaan tarkastele haastateltavien tai heidän mainitsemiensa toimijoiden identiteettien rakentumisen tapoja, vaan olen ryhmitellyt

¹ ”Modaliteetin” käsite kuvaa yleisesti tekstin ominaisuuksia, joiden kautta puhujien/kirjoittajien asenteet itseään, keskustelukumppaneitaan ja aiheitaan kohtaan tulevat esille (Fowler et al. 1979, ref. Fairclough 2002, 43).

² Position käsite liittyy identiteettiin, joka puolestaan tarkoittaa diskurssianalyysin kehyksessä ihmisten itselleen ja toisilleen rakentamia tilanteittain vaihtelevia määrittäjäkäsitteitä. Diskurssianalyysissä puhutaan myös subjektiposition käsitteestä, joka viittaa merkityssysteemien valtaan ”määrittää ihmisille tietyt paikat” (Jokinen & Juhila 1999, 68).

haastattelutekstit haastateltavien positioiden pohjalta saadakseni aineistosta paremmin otteen. Samalla olen toki tarkastellut tekstien tasolle ulottuvia positioiden välisiä yhteisiä ja erottavia merkityksellistämisen tapoja. Olen merkinnyt aineisto-otteiden loppuun haastattelussa mainitun haastateltavan tausta/työyhteisön, jotta myös lukija voi tehdä päätelmiä positioiden ja käytettyjen retoriikkojen mahdollisista yhteyksistä. Lopuksi muutama sana aineisto-otteiden visuaalisesta esittämisestä: vastuun kannalta olennaista toimintaa kuvaavat verbit olen erottanut kurssiivilla, ja representaation tietynlaisena tuottavat sanat (adjektiivit, adverbit, numeraalit jne.) vahvennetulla.

Taloustutkijat, lamavuosi 1991

Taloustutkijoiden puhetavoille on ominaista selviytymisretoriikan puuttuminen tai sen vähäinen osuus kokonaisuudesta. Silloin kun *selviytymisretoriikkaa* esiintyy, se keskittyy enemmän yksilöiden taloudellisen selviytymisen edellytysten pohdintaan kuin fyysis-psykkiseen selviytymiseen ja kytkee yksilöiden ja yhteiskunnan (taloudelliset) ongelmat yhteen (esim. ”jos oma taloudellinen elämänhallinta jää huonoksi, siitä tulee välittömästi myös yhteiskunnan ongelma”/Kuluttajaliitto). Taloustutkijan (kolmesta vain yksi käytti) selviytymisretoriikka tulee lähemmin tarkasteluun pitäisi -retoriikan yhteydessä, koska se rakentuu pitäisi -puheesta. *Syy- ja seurausretoriikkaa* puolestaan leimaa laman syyllisten ruotiminen ja näkyvien seurausten listaaminen sekä tulevaisuuden yhteiskuntaan liittyvät idealistiset tai uhkia sisältävät näkemykset. *Pitäisi-retoriikalle* on tyypillistä aktuaalisia toimia parempien menettelytapojen esittäminen laman aikaiseen reagoivaan toimintaan eli käytännön toimien arvostelu.

Syy- ja seurausretoriikka: Kaikki talouden asiantuntijat ovat samoilla linjoilla laman syistä (rahamarkkinoiden vapauttaminen, yritysten ja kotitalouksien ylivelkaantuminen – ”kulutusjuhlat”), joskin myös erilaisia painotuksia löytyy haastateltavien viitekehyksen mukaan: VTT:n erikoistutkija näkee laman taustalla edellä mainittujen syiden lisäksi mm. NL:n viennin romahtamisen, markan

sitomisen ecuun ja kollektivismiin kriisiin; TTT:n tutkija puolestaan listaa keskiluokan huomiotta jääneen ja vähittäin tapahtuneen kurjistumisen sekä huonot ammattijohtajat pankeissa ja yrityksissä. Kuluttajaliiton pääsihteeri taas mainitsee Suomen huonosti hoidetun asuntotilanteen ja taloudellisuuskasvatuksen puutteet kouluissa sekä kulutusyhteiskunnan jatkuvan tarpeiden luomisen.

Puhuessaan lamaan johtaneista tekijöistä talousasiantuntijat esittävät yhdeksi syyksi rahamarkkinoiden vapautumisen. Tosin kukaan heistä ei sano suoraan, että se aiheutti yhtenä tekijänä laman, vaan vapaat rahamarkkinat olivat enemmänkin syy velkaantumiseen, joka puolestaan johti lamaan. Huomion arvoista on sekin, että rahamarkkinoiden avaaminen Eurooppaan esitetään passiivirakenteella toimijuus ja vastuullisuus häivyttäen:

”Niillä (verohelpotuksilla) *kohotettiin* nousuhumalaa, jossa keskeistä oli rahamarkkinoiden edesvastuuton *aukaiseminen* kohti Eurooppaa.” (VTT)

”Velkaantuminen alkoi nopeasti rahamarkkinoiden *vapauttamisesta*, kun tavalliselle palkansaajalle *tarjottiin* kerrankin mahdollisuus parantaa elämisen laatua, tosin velaksi.” (TTT)

”Rahamarkkinoiden *vapautuessa* 80-luvun puolivälissä oli tultu uuteen tilanteeseen, kun rahaa ei enää tarvinnut mennä pyytämään hattu kourassa, vaan luottoa *alettiin markkinoida* aggressiivisesti.” (Kuluttajaliitto)

Teksteistä ei siis selviä, kuka tai ketkä olivat vastuussa rahamarkkinoiden vapauttamisesta, ja sama ilmiö toistuu läpi aineiston toimijuuden esittämisessä. Passiivi-ilmaukset tai nominalisointi (teonsanan korvaaminen nimisanalla, esim. rahamarkkinat avattiin -> rahamarkkinoiden aukaiseminen) ovat tapoja esittää toiminta siten, että tekijyys jää piiloon. Tässä aineistossa passiivi-ilmaukset ovat vallitsevia. Tekijyyden tietoisin häivyttämisen sijaan passiivin runsas viljely haastateltujen puheessa voi toisaalta johtua asiantuntijapuheen tyypillisistä piirteistä¹.

¹ Esimerkiksi Kirsi Juhila on tutkinut viranomaispuhetta ja huomannut, että sanotulla ja totuudella ”ei näytä olevan eroa vaan asiat saadaan näyttämään kiistattomilta tosiasioilta” (Juhila 1993, 152). Toimijoiden nimeämättä jättäminen voi olla yksi faktuaalistamisen strategia, jolla pyritään rakentamaan kyseenalaistamatonta, itsestään selvää ja ”luonnollista” todellisuutta (ks. Jokinen & Juhila 1993, 76–77.)

”Luonnollistavasta” todellisuuden rakentamisesta eli asioiden esittämisestä kylminä tosiasioina ovat esimerkkeinä seuraavat talousasiantuntijoiden muotoilemat ilmaisut, joille on siis leimallista passiivin käyttö ja väitettä tukevien argumenttien puuttuminen. (Olen merkinnyt passiivit kursivilla ja representoinnin kannalta erityisen vahvat sanat/ilmaisut vahvennetulla):

”**Viimeinen** loraus lamasoppaan *kaadettiin*, kun Suomen markka *sidottiin* tällä **epärealistisella** hinnalla ecuun.” (VTT)

”Moraalinen syntipukki **lamaankin on tehty tavallisesta pulliaisesta.**” (TTT)

”**Yleensäkin** meillä *hoidetaan* asioita *sopeuttamalla* kuluttajat **milloin mihinkin**. Kun *toimitaan* vientiteollisuuden ja elinkeinoelämän ehdoilla, kansalaisen näköinen politiikka on **kaukana.**” (Kuluttajaliitto)

Esimerkeistä ei käy ilmi, kuka kaatoi lamasoppaan viimeisen lorauksen, kuka satoi markan ecuun, kuka on tehnyt lamaan syntipukin tavallisesta pulliaisesta tai kuka hoitaa meillä asioita sopeuttamalla kuluttajat ja toimimalla vientiteollisuuden ja elinkeinoelämän ehdoilla. Esitiedon avulla lukija voi tutkielman tekijän tavoin sijoittaa toimijuuden esimerkiksi politiikan ja talouselämän johtohenkilöihin.

Näiden esimerkkien representoinnin tavat ilmaisevat tosiasialuonteen ohessa kriittisyyttä, jopa paheksuntaa puheena olevaa toimintaa kohtaan. Lamasoppa sai ”viimeisen” lorauksen ”epärealistisella” hinnalla tapahtuneesta markan kytkemisestä ecuun eli tämä ”väärällä” hinnalla tapahtunut markan sitominen tietyllä tavalla viimeisteli Suomen lamatilanteen; tätä ei olisi saanut tapahtua eikä markkaa sitoa. Toinen esimerkki rakentuu myös kritiikkiin; ”tavallisen pulliaisen” osana on usein olla syntipukkina, ja nyt hänestä on tehty syntipukki lamaankin. Toisaalta ilmaus (tavallinen pulliainen) pyrkii puhekielisyytensä vuoksi lähentämään puhujan ja lukijan elämismailmoja ja rakentaa lauseen tavallisen ihmisen puolelle asettumisena. Viimeinen ote kritisoi ”meillä” vallalla olevaa toimintalinjaa, joka näkee elinkeinoelämän tarpeet ensisijaisina ja pyrkii sopeuttamaan kuluttajat/kansalaiset niihin. Tällainen toiminta tuotetaan kansalaisten näköisestä politiikasta kaukana olevaksi eli toisin sanoen se ei ole kansalaisten tarpeiden mukaista politiikkaa.

Koko yhdeksän haastattelun aineistossa vain kaksi haastateltavaa (kansanedustaja ja taloustutkija) mainitsee vastuullisena pitämänsä toimijan nimen ja kolme muuta haastateltavaa (Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja sekä kaksi tiedeyhteisön edustajaa) viittaa toimijaryhmään, eritellessään vastuullisia lamaan johtaneisiin ja lamakurimusta syventäneisiin ratkaisuihin. Nimien mainitsemisesta pidättäytymiselle voidaan nähdä erilaisia syitä: sillä suojataan oma selusta, tai sitä pidetään asiallisena, virallisiin/puolivirallisiin yhteyksiin (lehden haastattelu) sopivana toimintatapana.

Kolmesta talouden asiantuntijasta kaksi määritteli lamaa edeltäneistä ja sen aikaisista ratkaisuista vastuussa oleviksi toimijoiksi esimerkiksi Suomen Pankin (*"Suomen Pankki itse asiassa käynnisti rahan syytämisen markkinoille"*), pankkien ja yritysten ammattijohtajat (*"ehkä he olisivat voineet tehdä työtä tehokkaammin"*), ekonomistit (*"ratkaisuja tekevät ekonomistit eivät ymmärrä, että työttömät ovat ihan oikeita ihmisiä"*) sekä ainoana nimettynä valtiovarainministeriön ylijohtaja Sixten Korkmanin (*"TTT on vastustanut jyrkästi --- Korkmanin näkemyksiä siitä, että työttömyyden pitäisi antaa kasvaa"*). Kolmas taloustutkija ei vastuullisia toimijoita nimennyt. Talousasiantuntijat näkivät siten laman aikaisista ratkaisuista vastuussa olevina toimijoina erityisesti talouselämän vaikuttajat.

Tulevaisuuden yhteiskunnan uhkissa ja ideaaleissa toimintamalleissa toimijuus rakentuu pääosin passiivirakenteen kätkemänä: uhkana on Suomen "eurokuntoisuuden" nopea saavuttaminen velkaantumalla edelleen ja antamalla työttömyyden jäädä pysyvästi korkeaksi:

"Lama voi siis olla myös **todellinen keino** saattaa Suomi **eurokuntoon**: velkaannutaan samaan tahtiin kuin Euroopan maat ja annetaan työttömyyden olla." (TTT)

Tässä otteessa "eurokuntoisuus" rakennetaan aivan toisenlaisena kuin päättäjien puheissa silloin, kun Suomen kelpoisuus Euroopan Yhteisön jäseneksi oli esillä. "Todellista" eurokuntoisuutta onkin muiden Euroopan maiden kaltainen velkaantumisen aste ja pysyvästi korkea työttömyys. Representaatiossa on harkittua ivallisuutta: yhteiskunnassa meneillään oleva kielteinen kehitys (valtion

velkaantuminen ja korkea työttömyys) liitetään eurokunnan hankkimiseen, joka poliitikkojen puheissa (ei aineistossa; tässä viitataan yleistietoon) rakennettiin myönteisenä valtion talouden hallintana. Uhkana tuotetaan myös yhteiskunnallisen eriarvoisuuden lisääntyminen ja sen myötä yhteiskunnan arvojen koveneminen (”taloudelliset vaikeudet voivat johtaa yhteiskunnan otteiden *kovenemiseen*”/TTT).

VTT:n taloustutkija näkee tulevaisuuden yhteiskunnalla useita vaihtoehtoja. Suuntaus näyttää hänen mielestään olevan keskieurooppalaista mallia kohti:

”Suomessa väikky nyt keskieurooppalainen malli, jossa keskitettyjä turvarakenteita on vähemmän, mutta **sen sijaan yksilöllistä vapautta ajatellaan olevan enemmän.**”
(VTT)

Ilmaus ”ajatellaan olevan” on mielenkiintoinen; kuka siis ajattelee vapautta olevan enemmän kuin kattavampien turvarakenteiden aikana – kansalaiset vai valtion rahakirstun vaalijat vai kenties elinkeinoelämä? Lause kytkee toisin sanoen turvaverkkojen purkamisen ja yksilöllisen vapauden yhteen, ikään kuin yksilöllinen vapaus voisi toteutua vain yhteiskunnassa, jossa turvarakenteita on mahdollisimman vähän. Tämän tyyppisen todellisuuden merkityksellistämisen seuraus on, että kun kansalaisten (ainakin heikommassa asemassa olevien) näkökulmasta ei-toivottavaan toimintaan liitetään toivottavia piirteitä/ominaisuuksia, toiminta on helpommin hyväksyttävissä ja mahdollisesti nähtävissä jopa myönteisenä kehityksenä. Lisäksi on hyvä panna merkille, että esimerkiksi ilmaisun ”yksilöllinen vapaus” korvaaminen toisenlaisilla sanavalinnoilla (vaikkapa sanoilla ”omin avuin toimeen tuleminen”), tuottaisi toisennäköistä todellisuutta. Tässä puheen tuottaja on toisin sanoen halunnut rakentaa turvarakenteiden vähentämisen/vähentymisen nimenomaan myönteisenä yksilönkin näkökulmasta.

Pitäisi -retoriikkaa taloustutkijat käyttävät verraten paljon; heillä näyttää talouden asiantuntijoina olevan parempia toimintatapoja käytettyjen tilalle. Pitäisi -rakenteita käytetään niin ikään passiivimuodossa, jolloin toimijuus jää piiloon. Olen merkinnyt aineistoesimerkeissä ”pitäisi” -rakenteet kursivilla ja sen lisäksi alleviivannut lauseet, jotka ilmaisevat nykytilannetta, johon ”pitäisi” -retoriikka suhteutetaan. Vahvennetulla olen erottanut representaation kannalta erityisen

”vahvat”, tulkintaa tiettyyn suuntaan ohjaavat sanat/ilmaukset. Seuraavassa esimerkissä tuodaan julki, että yhteiskunnan rahojen suuntaamisessa olisi parantamisen varaa:

”Yhteiskunnan käytössä olevat rahat *pitäisi ohjata tehokkaammin* pieneen ja keskisuureen teollisuuteen, palveluelinkeinojen ja julkisten palvelujen kehittämiseen. **Sieltä se** ostovoima tulee. Nyt rahat menevät erilaisiin avustuksiin.”

Nyt yhteiskunnan rahat käytetään avustuksiin, kun ne pitäisi suunnata ostovoiman kannalta olennaisiin kohteisiin. Sana ”tehokkaammin” antaa ymmärtää, että tällaista rahavirtojen ohjaamista on tapahtunutkin, mutta ei riittävän tehokkaasti, jotta ostovoima pääsisi vaikuttamaan lamatilanteeseen suotuisasti. Ilmauksella ”sieltä se ostovoima tulee” teksti rakentaa ostovoiman nimenomaisesti tekijänä, jolla on tilanteessa suuri(n) merkitys sekä korostaa ostovoiman alkuperänä pientä ja keskisuurta teollisuutta, palveluelinkeinoja ja julkisia palveluja - ikään kuin yhteiskunnassa olisi vallinnut epäselvyyttä siitä, mistä ostovoima ”tulee”.

Taloustutkijoiden haastatteluteksteissä kansalaisten syyllistäminen kulutusjuhlista merkityksellistyy ”väärän puun haukkumisena”: kotitalouksilla maksatettiin yritysten kulutusjuhlien seurauksia. Toisaalta pitäisi -retoriikkaan tässä yhteydessä kytkeytyä tietynlainen kansalaisten ”kulutusjuhlinnan” myöntäminen:

”Näistä asioista ei pitäisikään puhua yleisesti syyllistäen, vaan muistaen, että jokainen ihminen on **oman** historiansa summa.” (Kuluttajaliitto)

Tässä esimerkissä pitäisi -retoriikka rakentuu kiellon kautta, mikä vuoksi siihen sisältyy nykytilanteen kuvaus: nyt puhutaan kulutusjuhlinnasta yleisesti syyllistäen, mitä ei pitäisi tehdä. Sen sijaan pitäisi muistaa, että jokainen ihminen tekee elämässään valintoja omista lähtökohdistaan. Ilmaus ”yleisesti syyllistäen” tuottaa syyllistämistilanteen epäoikeudenmukaisena, koska se ei ota huomioon ihmisten ”omia historioita” vaan kohtelee yksilöitä massana.

Myös yhteiskunnan vastuuta sekä aikuisten että kasvavien kuluttajien opastamisessa peräänkuulutetaan:

1) ”**Vaikka** eväät elämälle lähtevät aika pitkälle kotoa, kuluttajakasvatus *pitäisi saada riittävän vankalle* pohjalle esimerkiksi kouluissa, että nuorista *tulisi kriittisempiä.*”

(Kuluttajaliitto)

2) ”Ilmaisen taloudellisen neuvonnan mahdollisuus *olisi taattava* yhteiskunnan tukemana ja läheltä niin, *ettei kaikkea tarvitsisi oppia kantapään kautta eikä kriisineuvontana, kun on jo usein myöhäistä.*” (Kuluttajaliitto)

Ensimmäisessä otteessa pitäisi -rakenne kohdistuu kuluttajakasvatuksen merkitykseen kriittisempien kuluttajien kasvattamisessa. Koululaitokselle tuotetaan merkittävä rooli kuluttajakasvatuksen tarjoajana siitä huolimatta, että tekstissä kodin rooli elämän eväiden tarjoajana myönnetään. Nykytilanne on siten se, että koti ensisijaisesti määrittelee lasten suhtautumisen kuluttamiseen, mutta haastateltava tuottaa ”riittävän vankan” kuluttajakasvatuksen tarpeen olennaisena tavoitteeseen (kriittisempiä nuoria kuluttajia) pääsemiseksi. Toisin sanoen vain sellainen kuluttajakasvatus rakentuu riittävänä, joka tekee nuorista kriittisempiä kuluttajia.

Toisessa esimerkissä pitäisi -rakenteella peräänkuulutetaan sellaista yhteiskunnan tarjoamaa talousneuvontaa, joka ehkäisisi taloudellisten ongelmien pahenemista ja siten vähentäisi kriisineuvonnan tarvetta. Nykytilanne merkityksellistyy siis sellaisena, jossa kuluttajat joutuvat oppimaan ”kaiken kantapään kautta” ja vieläpä vasta sitten ”kun on jo usein myöhäistä”. Ihmisten taloudellisten ongelmien hoitaminen ajoissa edellyttää tekstin mukaan yhteiskunnan takaamaa ilmaista ja läheltä saatavaa taloudellista neuvontaa, minkä puute rakentuu syynä kriisineuvonnan suureen tarpeeseen ja toisaalta sen rajallisiin mahdollisuuksiin auttaa asiakkaita, jotka hakeutuvat neuvontaan liian myöhään.

Syyksi liian myöhäisessä vaiheessa tapahtuvaan talousneuvonnan hankkimiseen tuotetaan suomalaisten sosiaalisen leimautumisen pelko. Sitä tulisi vähentää, etteivät taloudelliset ongelmat pääsisi kehittymään liian vaikeiksi hoitaa.

”Näistäkin (taloudellisista) asioista suomalaisten *pitäisi oppia* puhumaan avoimemmin. Monesti käy ilmi, *ettei taloudellisista vaikeuksista kerrota edes perheenjäsenille*, vaikka solmutilanteet *pitäisi pyrkiä* selvittämään **heti** niiden

synnyttyä. --- **Mutta meillä pelätään vielä niin kovasti** sosiaalista leimautumista.”
(Kuluttajaliitto)

Nykytilanne siis on, että taloudellisista ongelmista ei kerrota ”edes” perheenjäsenille, saati sitten muulle sosiaaliselle verkostolle tai velkaneuvojille, ja syynä on pelko tulla sosiaalisesti leimatuksi. Leimautumisen pelko on ”meillä” Suomessa vielä kova: tulevaisuudessa sen ei tarvitsisi olla enää niin hallitseva, jos suomalaiset oppisivat puhumaan taloudellisistakin asioista avoimemmin.

Teksti herättää mielenkiintoisia kysymyksiä: kenen näkökulmasta tässä puhutaan, miksi suomalaisten pitäisi kertoa avoimemmin taloudellisista vaikeuksistaan tai miksi ne pitäisi selvittää ”heti” niiden synnyttä? (Kysymys suomalaisten sosiaalisen leimautumisen pelon syistä ja taustoista menee jo tämän työn tarkasteluhorisonin tuolle puolen.) Tekstin rivien välistä voi lukea seuraavia asioita: taloudellisten ongelmien nopea selvittäminen on tärkeää paitsi yksilölle ja hänen perheelleen/lähipiirilleen myös yhteiskunnalle, koska jos yhteiskunnan jäsenten ”taloudellinen elämänhallinta jää huonoksi, siitä tulee välittömästi myös yhteiskunnan ongelma” (Kuluttajaliiton edustaja samassa haastattelussaan toisaalla). Tekstin implisiittiset pitäisi -tavoitteet jäävät toisin sanoen eksplisiittisten tavoitteiden alle piiloon: yhteiskunnan pitäisi päästä käsiksi yksilöiden taloudellisen elämänhallinnan ongelmiin, ennen kuin niistä muodostuu yhteiskunnalle liian pahoja ongelmia. Näkökulma ei olekaan yksilön vaan yhteiskunnan hyvässä, vaikka toki ne myös kietoutuvat monin tavoin yhteen. Luonnollisesti samankaltaista näkökulman etsintää voi harjoittaa aineiston jokaisessa otteessa, mutta tässä kohdassa kysymys tavoitteiden ”omistajuudesta” oli erityisen selvästi esillä.

Varsinaisen yhteiskunnalliseen ja yksityiseen rahankäyttöön kytkeytyvän pitäisi -retoriikan lisäksi talousasiantuntijat esittävät jossain määrin vallalla olevaan velvoittamispuheeseen kohdistuvaa kritiikkiä, jonka kautta lamatodellisuus tuotetaan karuna, lähes ankeana. Näissä yhteyksissä pitäisi -retoriikka kääntyä pääläelleen: haastateltavat eivät tuota pitäisi -puhetta vaan reagoivat siihen merkityksellistämällä sen ironisen kriittisellä tavalla.

”Samalla puhuttiin, että säästäminen pitää saada nousuun. No nyt kotitaloudet säästävät pakolla huimasti maksaessaan lainojaan.” (TTT)

Säästäminen on siis saatu nousuun, joskaan ei ihan tavanomaisessa mielessä. Nykytilanne on, että ihmiset joutuvat säästämään maksaakseen lainojaan. Lainanmaksusäästäminen merkityksellistyy vaihtoehdottomana (”pakolla”) eikä ihmisillä ole sanomista siihen, millaisia summia he ”säästävät” (”huimasti”). Myöskään toimijuus ei käy otteesta ilmi; kuka on puhunut siitä, että säästäminen pitää saada nousuun.

”Äkkiä pitkälle koulutetuillekaan ei löydy työtä, heillä on opintovelat ja asuntolainat, ja heidän pitäisi vielä huolehtia väestön kasvusta. Ne, jotka kohta ylläpitävät tätä maata, ovat lamaanuneet.” (TTT)

Maan tulevat ylläpitäjät ovat nykytilanteessa työttömiä, velkaisia ja lamaanuneita. Nämä pitkälle koulutetut ihmiset tuotetaan myös vastuullisiksi väestön kasvusta, minkä voidaan tulkita korostavan heidän kuormituksensa määrää. Suomen tulevaisuus rakennetaan tällä tavoin epävarmana; ilmaan ikään kuin jää kysymys ”miten ihmeessä nämä lamaanuneet ihmiset kykenevät huolehtimaan väestön kasvusta ja maan ylläpitämisestä?” ja myös ”pystyvätkö he/miten he pystyvät nousemaan tuosta lamaanuksen tilasta?”

Haastattelussa viitataan näkemyksiin, joiden mukaan kiireen ja työnteon lisääminen entisestään on edellytys sille, että voimme jatkossakin ”ansaita” nykyisen kulutustasomme.

”Kiire on lisääntynyt 1980-luvulla työnteon myötä jatkuvasti, pitäisikö sitä lisätä vielä tästä. Olemme sopeutuneet ylempään kulutustasoon ja nyt pitäisi puurtaa vielä enemmän, että olisimme tuon tason ’arvoisia’.” (VTT)

Tässä otteessa on retorinen pitäisikö -kysymys (”pitäisikö työntekoa lisätä vielä tästä”), joka liittyy haastattelijan mainintaan käynnissä olevasta keskustelusta, jonka mukaan lamasta päästään lisäämällä työntekoa ja turvaamalla sitä kautta nykyinen kulutustaso. Haastateltava merkityksellistää keskustelun ”mielettömänä” ja jatkaa sitten otteen muotoiluilla. Työnteon lisäämisen vaatimus rakennetaan järjettömänä

siksi, että kiire on jatkuvasti 1980-luvulla lisääntynyt, eikä sen lisääminen entisestään ratkaise lamaa. Nykyisen kulutustason kustantaminen entistä kovemalla työnteolla tuotetaan samoin älyttömänä, koska olemme siihen jo sopeutuneet, ja nyt meidän pitäisi uudelleen ”ansaita” se. (Myöhemmin haastateltava rakentaa omana lamaratkaisunaan kulutustason virittämisen alemmas.) Otteessa käytetyt ”vielä” -sanat tehostavat tilanteen absurdiutta: olemme jo nyt hankalassa ja kuormittavassa työnteokutilanteessa, ja ratkaisuksi tarjotaan entistä rankempaa työnteoa. Otteessa toimijuus kytkeytyy ”meihin”, eli niihin, jotka Suomessa ”puurtavat”.

Yllä olevissa esimerkeissä talousasiantuntijat rakentavat humaania, tavallista ihmistä ymmärtävää arvomaailmaa, jota seuraavat otteet tukevat kehottavilla, muutosta peräänkuuluttavilla lausumilla:

- 1) ”Suomessa saa epäonnistua aika kirkkaasti ennen kuin siitä joutuu vastuuseen. Yleensä konkurssiin ajamisesta palkitaan vielä hyvällä viralla. Mutta tällaisten valtajärjestelmien *olisi syytä horjua* **tai** kansalaisten luottamus yhteiskuntaan alkaa rapistua.” (TTT)
- 2) ”Niiden joilla on valta, *pitäisi nyt käyttäytyä* solidaarisesti, jakaa hyvinvointia **eikä aina** kurjuutta. Yleensä linja on, että otetaan vähän eläkeläisiltä ja annetaan työttömille.” (TTT)
- 3) ”Puolueet eivät kuitenkaan enää oleellisesti eroa toisistaan. Arvojen *on muututtava* sinänsä, on *alettava ottaa huomioon* ihmisten tarpeita. (TTT)

Kaikki kolme otetta ovat samalta taloustutkijalta, koska muilla ei tämän tyyppistä retoriikkaa esiintynyt. Otteissa on kriittisiä ja arvostelevia väittämiä siitä, miten Suomessa ”yleensä” toimitaan talouselämän ja politiikan valtajärjestelmien tasolla: konkurssiin ajamisesta palkitaan, otetaan eläkeläisiltä ja annetaan työttömille, eikä oteta huomioon ihmisten tarpeita. Muutoksen tarve rakennetaan humanien ja solidaaristen arvojen säilyttämisen merkityksessä. Valtajärjestelmien olisi syytä horjua tai kansalaiset eivät enää voi luottaa yhteiskuntaan. Tavanomainen tulonsiirtokäytäntö merkityksellistyy kurjuuden jakamisena, mutta nyt tarvitaan solidaarisuutta valtaapitäviltä. Ja koska puolueet eivät enää eroa toisistaan arvojensa puolesta, tarvitaan yleistä arvomuutosta, joka rakentuu ihmisten tarpeiden huomioon ottamisena.

Ensimmäinen ote on rakennettu melkein pä uhkauksen muotoon: jos kuvatuinkaltaiset valtajärjestelmät eivät ”horju”, kansalaisten luottamus yhteiskuntaan kyllä horjuu. Toisaalta tekstissä on käytetty rakennetta, joka tuottaa valtajärjestelmät ikään kuin itse itseään horjuttavina (”valtajärjestelmien olisi syytä horjua”); toisin sanoen tekstissä ei ole paikannettu toimijuutta, esimerkiksi ilmaisulla ”päättäjien olisi syytä horjuttaa tällaisia valtajärjestelmiä”. Toisen otteen muotoilu antaa tilaa tulkinnalle, että Suomessa päättäjät aina jakavat kurjuutta hyvinvoinnin sijaan. Tästä syystä tarvitaan muutosta solidaarisempaan tulonjaon suuntaan. Kolmannessa otteessa peräänkuulutetaan ihmisten tarpeita huomioivia arvoja. Kun puolueiden arvot ovat lähentyneet toisiaan, tarvitaan arvojen ”muuttumista sinänsä”, puolueorganisaatioiden ulkopuolisilla foorumeilla. Perusteluja ei esitetä sille, miksi arvojen on ”muututtava sinänsä” eikä myöskään anneta toiminnalle suuntaviivoja, miten arvot saadaan sinänsä muuttumaan ja ihmisten tarpeita aletaan ottaa huomioon. Myöskään ei tuoda esiin, kenen pitää alkaa ottaa ihmisten tarpeita huomioon. Puolueiden? Valtajärjestelmien?

Pitäisi -retoriikkaan kytkeytyy siis usein arvostelu tai kritiikki olemassa olevaa toimintaa, tilannetta tai tapahtumista kohtaan, ja se tuottaa yleensä tästä lähtökohdasta vaihtoehtoisia toimimisen malleja, jotka määrittyvät parempina siksi, että niiden kautta se, ”mitä on nyt/yleensä”, ja josta on seurannut ongelma, voitaisiin korvata jatkossa ”sillä mitä pitäisi”, joka poistaisi ongelman. Samalla tämä retoriikka tulee kertoneeksi puhujan arvoista ja arvostuksista, siitä mitä hän tai hänen taustayhteisönsä pitää tärkeänä ja tavoiteltavana. Viimeisissä esimerkeissä tulee mielestäni esiin myös foorumi, jolla puheet on tuotettu (Mielenterveyslehti laman aikana) ja se mitä haastateltavat uskovat puheen vastaanottajan (toimittajan/haastattelijan ja lukijan) pitävän tärkeänä ja tavoiteltavana. Tästä näkökulmasta selittyvät taloustutkijan solidaarisuutta ja arvojen muuttumista edellyttävät muotoilut, kuin myös kritiikki nykyisiä valtajärjestelmiä kohtaan.

Yliopistolaiset, lamavuosi 1992

Yliopistolaiset eli filosofian professori ja sosiaalityön lehtori eivät tuota keskenään samanlaista *selviytymisretoriikkaa*, vaikka ovatkin molemmat tiedeyhteisön jäseniä. Uskon sosiaalityön ja filosofian tieteenaloina tuottavan jossain määrin eroja todellisuuden rakentamisen tavoille, vaikka on muistettava, että myös muut kuin juuri näissä haastatteluissa aktuaalistuvat rakentamisen tavat ovat yhtä mahdollisia. Tässä aineistossa sosiaalityön lehtori pohtii kilpailuyhteiskunnan huolenpitoon liittyvien palveluiden karsimisen seurauksia yksilöiden elämässä, kun taas käytännöllisen filosofian professori kehottaa ihmisiä hylkäämään ajatuksen apuun tulevasta yhteiskunnasta ja pitämään huolta omista asioistaan.

Syy- ja seurausretoriikkaa on molemmissa haastatteluteksteissä esimerkiksi taloustutkijoiden haastatteluihin verrattuna vähemmän, ja sekin vähä on painottunut enemmän seurausten suuntaan. Seuraukset rakennetaan haastatteluissa eri tavoin: filosofian professorin mielestä poliitikot ovat alkaneet laman seurauksena markkinoida kansalle yhden vaihtoehdon politiikkaa (jonka sisältöä ei täsmennetty tekstissä), mutta sosiaalityön lehtori tarkastelee yhteisöllisyyden nimissä tapahtuvaa lamaongelmien hallintaa eli lamaleikkausten merkitystä naisten asemalle ja palvelujärjestelmien pysyvyydelle. *Pitäisi -retoriikkaa* löytyy molemmista haastatteluista varsin vähän esimerkiksi taloustutkijoihin verrattuna. Professori kohdistaa sen tulevaisuuden selviytymisnäkemystensä esittelyyn ja lehtori joidenkin lamanaikaisten toimintatapojen kritisoimiseen.

Selviytymisretoriikka rakentuu tiedemaailman edustajilla vastakkaisilla tavoilla. Filosofian professori rakentaa tulevaisuuden yhteiskunnan pitkälti yksilön oman selviytymisen varaan, kun taas sosiaalityön lehtori kritisoi yhteisyyden ja yhteisöllisyyden nimissä tapahtuvaa hyvinvointiyhteiskunnan hoivapalvelujen purkamista ja vaihtoehtojen puuttumista. Tekstissä ainoaksi yhteiskunnan tarjoamaksi vaihtoehdoksi tuotetaan yhteisöllisyys, eli huolenpito vastuun siirtäminen sosiaalisille verkostoille, toisin sanoen omaisille.

”**Kilpailuyhteiskunta** karsii nyt etenkin huolenpitoon liittyviä julkisia palveluita. Vaihtoehdoksi *tarjotaan* yhteisöllisyyttä. Vastuu hoivasta ja huolenpidosta *siirretään* sosiaalisille verkostoille.” (sosiaalityön lehtori)

Toimijuus on esitetty tässä otteessa pääosin passiiviin kätkeytyneenä, vaikka ensimmäisen lauseen toimija (kilpailuyhteiskunta) voidaan tulkita myös jälkimmäisten lauseiden vastuulliseksi toimijaksi. Kuitenkin tällöinkin toimijuus jää varsin abstraktille tasolle; kenen puoleen kansalaisen pitää kääntyä, jos hän haluaa valittaa kilpailuyhteiskunnan tekosista? Me kaikki muodostamme yhteiskunnan, mutta kilpailuyhteiskunta tuotetaan tässä esimerkissä jonakin ”meidän” ulkopuolisena vallankäyttäjätöimijänä. Toinen merkille pantava seikka on, että otteessa on valittu sana ”kilpailu” etuliitteeksi yhteiskunnalle, vaikka olisi ollut mahdollista jättää se pois tai rakentaa yhteiskunta hyvinvointiyhteiskuntana. Tämä valinta merkityksellistää julkisten palveluiden karsimisen nimenomaan kilpailuyhteiskunnan toimintana ja siten ”kilpailun” toimintaa selittävänä tekijänä.

Sosiaalityön lehtori tuottaa julkisten hoivapalveluiden karsimisen ongelmallisena sekä hoivaajien että hoivattavien selviytymisen osalta:

”**Jos** vastuu hoivatyöstä *siirretään pakolla* omaisille, *on oltava valmis* kantamaan riski **uudentyyppisten** ongelmien lisääntymisestä. Konflikteihin *voidaan ajautua* hoitajien väsyessä ja joutuessa kestävyksensä rajamaille. **Jo nyt** vanhusten pahoinpitelyjen takana on **monesti** häntä hoitava lähisukulainen.” (sosiaalityön lehtori)

Toimijuus jää tässäkin piiloon passiivirakenteen taakse: vastuu siirretään, on oltava valmis, konflikteihin voidaan ajautua. Mielenkiintoista on, että viimeisessä lauseessa, jossa toimija on ilmaistu (lähisukulainen), toiminta on kuitenkin esitetty nominalisaation avulla (pahoinpitelyt) sen sijaan, että todellisuus olisi rakennettu suoraviivaisemmin muotoon ”jo nyt vanhuksia pahoinpitelevät monesti heitä hoitavat lähisukulaiset”. Tämä voidaan tulkita haluksi ilmaista vaikea, tabuluonteinen asia hienovaraisemmin, mutta kuitenkin riittävän selvästi tuottaakseen todellisuuden ”jo nyt” konflikteja synnyttävänä.

Toiminnan kuvaamiseen esimerkissä liittyy ehdollistava vaatimus, joka on mahdollista sijoittaa myös pitäisi -retoriikkaan, koska ilmaus ”on oltava valmis” voitaisiin korvata rakenteella ”pitää olla valmis” ilman että lauseen sisältö muuttuu. Sijoitan sen kuitenkin tähän, koska otteen neljästä lauseesta vain yksi on pitäisi -muotoinen. Esimerkissä selviytyminen on poikkeuksellisesti laajennettu koskemaan

myös selviytymisen mahdollistajia (hoivaajia). Tässä kohdassa toimijaksi voisi erityisesti asettaa kilpailuyhteiskunnan, jonka ”on oltava valmis” kantamaan vastuu uudentyyppisistä ongelmista, jos se kerran haluaa päästä eroon hoivatyöhön liittyvästä vastuusta. Tässä toisin sanoen rakennetaan todellisuutta, jossa yksi vastuu korvautuu toisella – kilpailuyhteiskunnan ei pidä luulla pääsevänsä kaikesta yhteiskunnan jäsenten hyvin- tai pahoinvointiin liittyvästä vastuusta.

Toinen tiedeyhteisön edustaja, filosofian professori, ei problematisoi sen enempää hoivattavien kuin hoivaajienkaan tilannetta *selviytymisretoriikassaan*. Sen sijaan hän rakentaa tulevaisuuden, jossa jokainen on vastuussa omasta selviytymisestään. Kuitenkin hänkin näkee minimiturvan välttämättömänä.

”**Jokainen** on tulevaisuudessa **oman** onnensa seppä, ja **ainoa** mahdollisuus *pitää tarkasti* huolta omista asioistaan. **Tietysti toisaalta täytyy olla jonkinlainen** minimiturva. *Emme voi mennä* siihen **äärimmäisyyteen**, jossa ei olisi **mitään** sosiaaliturvaa. Silloin yhteiskunta *jakautuisi jyrkästi* toisilleen **vastakkaisiin** osiin, **yhteiskuntarauha** menisi, samoin edes **jonkinlainen** oikeudenmukaisuuteen perustuva **turvallisuus**.” (fil.prof.)

Toiminta kuvataan tässä ensin selkeästi toimijuus esittäen: jokaisen on pidettävä huolta asioistaan. Sen sijaan minimiturvan välttämättömyyden esittämistä ja perusteluja leimaa toimijuuden vaihtelu lauseissa: ensiksi ilmaistaan tapahtuminen passiivilla (täytyy olla minimiturva), sitten toimijoiksi määrittyvät ”me kaikki” (emme voi mennä siihen äärimmäisyyteen), jonka jälkeen toimijaksi tuotetaan yhteiskunta (silloin yhteiskunta jakautuisi), minkä myötä tapahtuminen kärjistyisi (yhteiskuntarauha ja turvallisuus menisivät). Lauseet voidaan tiivistää väitteeksi ”jokainen on vastuussa omasta selviytymisestään, mutta yhteiskunnassa täytyy olla jonkinlainen minimiturva, etteivät yhteiskuntarauha ja turvallisuus häviäisi”. Perustelu olisi mahdollista rakentaa toisinkin: esimerkiksi minimiturvan argumenttina voisi tuottaa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, solidaarisuuden tai yhteiskunnan moraalisen velvollisuuden. Tässä merkityksellistyy todellisuus, jossa ”me” (parempiosaiset) olemme valmiita tarjoamaan (huonompiosaisille) minimiturvan, välttyäksemme vielä verojakin ikävämmiltä seurauksilta (yhteiskunnallisilta levottomuuksilta).

Toisaalta lauseet on rakennettu siten, että sosiaaliturvan puuttuminen kokonaan (ei mitään sosiaaliturvaa) merkityksellistyy äärimmäisyytenä, johon emme voi yhteiskuntana mennä, vaikka puhuja ensin teroittaaakin jokaisen omaa vastuuta ainoana mahdollisuutena. Ilmaukset ”tarkasti huolta” ja ”ainoa mahdollisuus” tuottavat ensin tulevaisuuden yhteiskunnan varsin kovana, mutta tätä todellisuutta lieventää muotoilu ”tietysti toisaalta täytyy olla” (jonkinlainen minimiturva). Ilman minimiturvaa yhteiskunta jakautuisi jyrkästi – ja koska jakautuminen tapahtuisi toisilleen vastakkaisiin osiin, osat merkityksellistyvät yhteen sovittamattomina intresseinä. Teksti tuottaa siis minimiturvan välttämättömänä. Samalla se myös rakentaa yksilöille aikaisempaa suurempaa vastuuta omasta selviytymisestään.

Yliopistolaisten *syy- ja seurausretoriikan* ainoa yhteinen nimittäjä on Suomessa harjoitetun politiikan vaihtoehdottomuuden kritiikki. Filosofi tuottaa vaihtoehdottomuuspuheen poliitikkojen tietämättömyydestä johtuvaksi ja sosiaalityön lehtori puolestaan rakentaa sen taustalle yhteisyyden ja yhteisöllisyyden aatteiden tietoista hyväksikäyttöä. Tarkastelen näitä lähemmin vähän myöhemmin. Laman syytä nämä haastateltavat eivät juuri käsittele. Ohimennen tulevat mainituiksi laman taustatekijöinä valtion velkaantuminen (professori) ja kerskakulutus (lehtori), mutta näissä maininnoissa pääpaino on hyvinvointijärjestelmän (professorilla) tai yhteisyyden (lehtori) kriittisessä arvioinnissa. Seuraavassa esitän otteet kummastakin tapauksesta.

”**Vahva** kontrollikoneisto on tehnyt **meidät kilteiksi ja kuuliaisiksi, helpoksi** kansaksi. Tosin siitä hyvästä **meille on maksettu. Nöyryys on ostettu** rahalla; muun muassa sosiaalipolitiikalla ja koulutusjärjestelmällä. Kun omat rahat eivät enää riittäneet niiden rakentamiseen, *otettiin* lainaa. **Nyt kaikki kaatuu käsiin. Silti** kansan *odotetaan edelleen* olevan kiltti ja kuuliainen, vaikka siitä ei ole **mitään hyötyä.**”
(fil.prof.)

Otteessa on toiminta esitetty ensimmäistä lausetta lukuun ottamatta passiivissa: valvonta-/kontrollikoneisto, joka on tehnyt meistä helposti hallinnoitavan kansan, on mahdollista sijoittaa passiivirakenteiden tilalle, vaikka sekään ei tuota erityisen täsmällistä toimijuutta. Haastateltava rakentaa otteessa hyvinvointiyhteiskuntamme ikään kuin kaupan käyntinä (”meille on maksettu”; ”nöyryys on ostettu”) kansan ja valvontakoneiston välillä: ”me” olemme suostuneet kontrolloitaviksi sillä

edellytyksellä, että valvontakoneisto puolestaan tarjoaa meille kattavat koulutus- ja terveyspalvelut. Ilmaiset ”vahva kontrollikoneisto” ja ”kiltti, kuuliainen ja helppo kansa” tuottavat kaupankäynnin kuitenkin epäsuhtaisena – osapuolet eivät rakennu tasa-arvoisina vaan hierarkkisessa suhteessa olevina, kuin isänä ja lapsena.

Nyt kun laman myötä nämä palvelut ovat romuttumassa, kansalta vaaditaan edelleen kuuliaisuutta, vaikka ilman vastinetta eli kansalle koituvaa hyötyä. Tässä kohdassa kansan ja kontrollikoneiston välinen sopimus merkityksellistetään jälkimmäisen osalta rauenneena (”kaikki kaatuu käsiin”), mutta siitä huolimatta edelleen ensin mainittua osapuolta velvoittavana (”silti kansan odotetaan edelleen olevan kiltti”). Näin haastateltava tuottaa mahdollisuuden tulkintaan, jonka mukaan olemme kansana tyhmiä jatkaessamme kilttiä ja nöyrää linjaamme, kun meillä olisi oikeus kapinoida.

Sosiaalityön lehtori mainitsee yhdessä haastattelun kohdassa kerskakulutuksen vuosina pankkien kehottaneen ihmisiä rohkeasti toteuttamaan toiveitaan, mutta laman tultua kaupataankin rohkeutta ajatella yhteistä etua.

”Viime aikoina **meille** on *markkinoitu* myös **peräti ihmeellistä** yhteisyyttä. Kerskakulutuksen vuosina pankit kehottivat ihmisiä **rohkeasti** toteuttamaan toiveitaan.---. Nyt kun kaikki kaatuu päälle, *kaupataankin* **rohkeutta** jäädä kotiin palkattomaan hoivatyöhön tai *halutaan* ihmisten tinkivän lomista, työajoista, eläkkeistä jne. Tämän *sanotaan olevan yhteinen* etu.” (sosiaalityön lehtori)

Toimijuus on esimerkissä piilossa passiivirakenteessa, paitsi toisen lauseen toiminnassa, jossa pankit tuotetaan toimijoina ja ihmiset toiminnan kohteena sekä toissijaisina toimijoina (toiveidensa toteuttajina pankkien kehotuksesta). Otteessa kritisoidaan yhteisyyttä, jota ”meille” on viime aikoina markkinoitu; se tuotetaan ”peräti ihmeellisenä”, ja argumenttina esitetään yhteisyyden rakentaminen lomista, työajoista ja eläkkeistä tinkimiseksi ja rohkeudeksi jäädä kotiin hoivaamaan yhteiskunnan tähän saakka hoivaamia jäseniään (sairaita ja iäkkäitä).

Tämä kohta ei rakenna lamaan syytä, vaan tuottaa yhteisen edun määrittymisen tilannesidonnaisena ja yhteiskunnan taloudelliseen tilanteeseen kytköksissä olevana. Yhteinen etu voi noususuhdanteen aikana määrittäjä kansalaisten rohkeudeksi ottaa

velkaa ja toteuttaa rahan avulla toiveitaan, mutta laskusuhdanteen myötä yhteinen etu (ja rohkeus) rakennetaankin päinvastaisista toimista koostuvaksi: kansalaisten ei tule vaatia edes saavutetuissa eduissa pysymistä, vaan heidän on suostuttava tinkimään niistä ja löytämään rohkeutta jopa olla ansaitsematta rahaa (kotiin palkattomaan hoivatyöhön jääminen).

Seurausretoriikkaa ei myöskään löydy kummaltakaan haastattelulta merkittävästi.¹ Professorin seurausretoriikan ydin on kritiikki yhden vaihtoehdon politiikkaa kohtaan, jonka hän tuottaa poliitikkojen tietämättömyydestä johtuvana.

”Se (yhden vaihtoehdon politiikka) perustuu **tietämättömyyteen**. He (poliitikot) ovat **amatööri**pankkimiehiä, jotka *eivät koskaan ole perehtyneet* yhteiskuntatieteeseen, etiikkaan eikä moraalifilosofiaan. Heidän ajattelunsa ei ole **eurooppalaista**, *eivätkä he tiedä* mikä on liberalismiin, libertarismiin, sosialismiin, kommunitarismiin ja utilitarismiin välinen teoreettinen ero. Sen vuoksi he *eivät kykene* ajattelemaan.” (fil.prof.)

Ote on poikkeuksellinen monesta syystä: siinä toimija on selvästi mainittu ja toiminta määrittyy enemmän negaation kautta, ”ei -toimintana”: poliitikot eivät ole perehtyneet, he eivät tiedä eivätkä kykene ajattelemaan. Lisäksi kritiikki on varsin suorasukaista ja loukkaavaa: poliitikot tuotetaan tietämättöminä (he ”eivät koskaan ole perehtyneet”, ”eivätkä he tiedä”) ja kyvyttöminä ajattelemaan (”he eivät kykene ajattelemaan”), ja jopa taustansa puolesta ei-ammattilaisina (”he ovat amatööripankkimiehiä”). Tämän tyyppistä todellisuuden rakentamista ei käyttänyt kukaan muu koko haastatteluaineistossa.²

Tulevaisuuden osalta professori toivoo laman seurauksena suomalaisten pääsevän eroon ikävistä tavoistaan, jolloin lamalla voisi olla myönteisiäkin seurauksia.

¹ Filosofian professorin haastattelusta varsinaista teemaa ja sen myötä retorisia kategorioita on vaikea löytää. Sosiaalityön lehtori taas käsittelee haastattelussaan eniten yhteisöllisyyttä ja yhteisöjen rakentumisen tapoja, joten hänenkään haastattelustaan ei löydy kovin mittavasti kartoittamiani kolmea retoriikkaa.

² Haastateltava itse tarjoaa ”syyn” loukkaaville sanavalinnoilleen kertoessaan antaneensa ammattietikakkoulutusta kaikille muille ryhmille paitsi poliitikoille, jotka eivät ole osoittaneet kiinnostusta koulutukseen ja keskusteluun. Tässä hän kaivaa kuoppaa oman kritiikkinsä uskottavuudelle; yhden vaihtoehdon politiikalle saattaisi todella olla olemassa vaihtoehtoja, mutta tämän tyyppinen asioiden merkityksellistäminen ei palvele oikeutetun kritiikin tarkoituksia.

”Jotta tästä kuitenkin jäisi **jotakin hyvää** käteen, suomalaisten omaan napaan tuijottamisen, itseensä käpertymisen ja vaikenemisen *toivotaan* nyt *loppuvan*. Se loppuu **joka tapauksessa** rajojen avautuessa. **Ilmeinen** ristiriita tulee olemaan heimoajattelun, **lempeän** yhteisöetiikan ja **kunnon** liberalismiin välillä.”

Toiminnan (suomalaisten napaan tuijottaminen, itseensä käpertyminen ja vaikeneminen) päämääräksi asetetaan tässä sen loppuminen; sen ”toivotaan nyt loppuvan”, vaikka ilmi ei tule, kuka/mikä toimija toivoo tätä. Toivetta seuraa väite, joka kohdistuu kuvatun toiminnan tulevaisuuteen: ”se loppuu joka tapauksessa”, kun rajat avautuvat, mitä väitettä ei mitenkään perustella. Toisin sanoen toiveen toteutuminen on tosiasia, kun rajojen avautuminen pakottaa suomalaiset lopettamaan omaan napaansa tuijottamisen. On suomalaisten oma valinta, tekevätkö he sen nyt vai vasta pakon (rajojen avautumisen) edessä. Muuta valinnanmahdollisuutta suomalaisille ei tässä rakenneta (kuten sitä, haluavatko he luopua napaansa tuijottamisestaan vai eivät). Toisaalta otteen viimeinen lause tuottaa tulevaisuuden ristiriitaisena kolmenlaisten suuntausten vaikutuspiirissä: heimoajattelu, yhteisöetiikka ja liberalismi ovat ”ilmeisessä” ristiriidassa toisilleen vastakkaisten elementtiensä vuoksi. Tällekään väitteelle ei esitetä argumenttia, eli todellisuus rakennetaan faktuaalistavalla kielenkäytöllä itsestään selvänä ja kyseenalaistamattomana.

Sosiaalityön lehtorin seurausretoriikkaan kuuluu huoli siitä, mitä naisten sitominen palkattomaan työhön merkitsee käytännössä heidän tasa-arvopyrkimyksilleen.

”**Monet** epäilevät, että naisia *ollaan näin heittämässä* työelämästä. Ja jos he yrittävät myöhemmin takaisin, heille *tarjotaan vain* osa-aikaista työtä tai lyhytaikaisia työsuhteita eurooppalaisten kanssasisartensa **tapaan**.” (sosiaalityön lehtori)

Toiminta on esitetty tässä passiivin avulla: ”naisia ollaan heittämässä”, ”heille tarjotaan”. Toimijaksi on mahdollista sijoittaa esimerkiksi hyvinvointipalvelujaan karsiva yhteiskunta, jolle rakennetaan tässä otteessa piiloagenda virallisen agendan lisäksi: naisia ollaan kannustamassa palkattomaan hoitotyöhön yhteisen edun vuoksi, mutta ”monet epäilevät”, että taustalla on pyrkimys heittää naiset tällä tavoin työelämän ulkopuolelle. (Kilpailuyhteiskunnalla ei tosin luulisi olevan varaa hukata naisten työvoimapotentiaalia.) Uhkana tuotetaan suomalaisillakin naisilla

sama tilanne, joka eurooppalaisilla naisilla on jo toteutunut – osa-aikaiset tai lyhytaikaiset työsuhteet.

Naisten aseman lisäksi sosiaalityön lehtori rakentaa ongelmallisena laman seurauksena palvelujärjestelmien pysyvyyden tulevaisuudessa.

”Yhteiskunnan instituutiot ovat **tähän asti** olleet palvelujen **laajuuden** ja **pysyvyyden** turva. *Voidaanko* tulevaisuudessa *organisoida* **laajamittaisesti** sellaisia **toimivia** verkostoja, joissa *saadaan synnytettyä* **turvallista** ja **kattavaa** yhteisöllisyyttä?”
(sosiaalityön lehtori)

Toiminnan esittäminen on jälleen passiivimuodossa (”voidaanko organisoida”, ”saadaan synnytettyä”) ensimmäistä lausetta lukuun ottamatta (”instituutiot ovat olleet”). Haastateltava tuottaa tulevaisuuden avoimena palvelujen laadun suhteen. Hän rakentaa omat epäilynsä kysymykseksi, jossa hän erittelee tarvittavien verkostojen ja yhteisöllisyyden laatuja (”voidaanko tulevaisuudessa organisoida sellaisia...”). Verkostojen on oltava toimivia ja yhteisöllisyyden turvallista ja kattavaa, jotta ne voisivat korvata yhteiskunnan instituutioiden ”tähän asti” takaamat pysyvät ja laajat palvelut. Kysymys rakentuu monien laatuun liittyvien ilmausten (laaja, pysyvä, toimiva, turvallinen, kattava) kautta yhteiskunnan siihenastisen palvelujärjestelmän kehumisena ja samalla epäilynä, että muunlaiset verkostot eivät selviydy samasta tehtävästä. Siten on mahdollista tulkita yhteiskunnan hoivainstituutioihin sisältyvän ”turvallista ja kattavaa yhteisöllisyyttä”, jota epävirallisemmissa verkostoissa ei niin helposti saada synnytettyä. Tämä ote tuottaa hyvinvointiyhteiskunnan palvelujärjestelmän säilyttämisen arvoisena ja vaihtoehtoiset ratkaisut epävarmoina.

Mainitsin jo edellä, että yliopistolaisten haastatteluissa tuotetaan *pitäisi -retoriikkaa* vähemmän kuin esimerkiksi talousasiantuntijoiden teksteissä. Professorin pitäisi -puhe suuntautuu tulevaisuuden yhteiskunnan tarjoaman avun muutoksiin, mutta lehtori kritisoi yhteiskunnan asettamia velvoitteita kansalaisten toiminnalle, toisin sanoen kommentoi toisten pitäisi -puhetta.

”**Tulevaisuudessa** on **hyvin** vaikea vetää raja siihen, keitä autetaan ja keiden *on selvittävä* itse. ---. **Ennen** riitti, että oli hiljaa ja odotti. **Jatkossa** *on todistettava*

ympäristölleen olevansa avun tarpeessa. **Jokaisen on ensin yritettävä** auttaa itse itseään, *ponnisteltava* itse **edes vähän** ja **sen jälkeen** katsotaan tuleeko apua ulkopuolelta **vai ei.**” (fil.prof.)

Otteessa ei käytetä ”pitäisi” -rakennetta, vaan se on korvattu ilmaisuilla ”on selvittävä”, ”on todistettava”, ”on yritettävä”, jotka merkitsevät sisällöllisesti samaa kuin pitää selvittää/todistaa/yrittää. Teksti on rakennettu korostamaan voimakkaasti eroa ”ennen” ja ”jatkossa” -tilanteiden välillä: kun ennen riitti, että odotti etuuksiaan ”hiljaa”, tulevaisuudessa on koetettava selvittää itse, ja jos se ei onnistu, pitää todistaa tarvitsevänsä apua. Tämä koskee meitä kaikkia – ”jokaisen” täytyy yrittää ”itse edes vähän”, ennen kuin voi odottaa minkäänlaista apua. Ja senkin jälkeen avun saaminen on epävarmaa (”katsotaan tuleeko apua vai ei”). Tässäkin otteessa toimijuus rakennetaan pääosin piilottamalla toimija: ”on vaikea vetää raja” (kenen?), ”keitä autetaan” (kuka auttaa?), ja ”katsotaan tuleeko” (kuka katsoo/kuka tulee?). Lausekontekstista voi tosin päätellä, keihin viitataan (yhteiskunnan etuuksien tarjoajiin ja etuuksien tarvitsijoihin).

Sosiaalityön lehtori kritisoi yhteiskunnan rakentamia ”pitää” -velvoitteita.

”Meille ollaan nyt ulkopuolelta nopeassa tahdissa ja puolipakolla luomassa tilanteita, joissa meidän pitäisi toimia tavalla, joka aiemmin syntyi sukupolvien tekemisen, yhdessä asumisen ja kokeilemisen kautta.” (sosiaalityön lehtori)

Tässä otteessa tuotetaan ennen ja nyt -vastakkainasettelua. ”Aiemmin” yhteisyys syntyi vuosikymmenien kuluessa, kun asiat hoidettiin yhdessä; ”nyt” sen pitäisi syntyä hetkessä ja ulkopuolelta käskyttäen, kun yhteiskunnallinen tilanne niin vaatii. Toimijaa ei ole eksplikoitu (”meille ollaan luomassa”), vaikka sen voi kontekstista päätellä: ”meille ulkopuolelta” ”puolipakollisia” toimintatilanteita luovat yhteiskunnan päättäjät, jotka haluavat elvyttää sellaisen yhteisöllisyyden, jossa sukupolvet asuivat saman katon alla toisistaan huolehtien. Tässä yhteisyyden rakentuminen tuotetaan hitaana, toiminnassa syntyvänä prosessina eikä päättäjien mahtikäskyillä tapahtuvana yhtäkkisenä, tarpeen mukaan esille kutsuttuna toimintatapana.

Kun edellisessä otteessa kritisoinnin kohteena oli ”meidän” ulkopuolisemme toimija, seuraavassa arvostelua saakin osakseen ”meidän” toimintamme - valmiutemme joustaa suhdanteiden ja kilpailukyvyn vaatimusten mukaan.

”Vaikka emme usko epäjumaliin, olemme valmiit kumartamaan elämäämme ohjaavia suhdanteita ja tottelemaan nöyrästi epämääräisiä käskyjä, joiden selitys kuuluu: ”meidän pitää tehdä” tai ”kilpailukykyimme edellyttää”, heittää Suhonen.”
(sosiaalityön lehtori)

Toimijuus näyttää tässä selvästi ilmaistulta: me emme usko, olemme valmiit kumartamaan ja tottelemaan. Kuitenkin ”meidät” on rakennettu tässä vain epämääräisten käskyjen nöyrinä noudattajina. Piiloon jäävät käskyjen antajat ovat niitä varsinaisia toimijoita, joiden selitysten mukaan annamme ohjata elämäämme. Todellisuus tuotetaan siten kummallisena ja ristiriitaisena (”vaikka emme usko epäjumaliin, olemme valmiit kumartamaan suhdanteita”) ja ”meidän” arvostelukykymme kyseenalaisena (”olemme valmiit...tottelemaan nöyrästi epämääräisiä käskyjä”): miksi tottelemme, ja vieläpä nöyrästi, käskyjä, jotka ovat epämääräisiä? Toisaalta kilpailuyhteiskunnassa vetoaminen kilpailukykyyn tai suhdanteisiin ei ole kovin kaukaa haettua, vaikka on toki mahdollista kyseenalaistaa koko kilpailuyhteiskunta ja sen tuottamat pakot, kuten tässä voidaan tulkita tapahtuvan.

Yliopiston edustajien retoriikoista ei voi tehdä samaan tapaan yhteenvetoa kuin edellä taloustutkijoiden puhetavoista, koska ensin mainitut ovat taustayhteisön jakamisesta huolimatta kovin eri linjoilla. Molempien, sekä professorin että lehtorin, haastattelut jäävät aineiston ”lamakeskustelussa” hieman marginaaliseen rooliin, koska ensin mainittu puhuu lukuisista eri aiheista ja jälkimmäinen puolestaan keskittyy yhteisöjen laadulliseen arviointiin.

Hyvin/huonosti toimeentulevien edustajat, lamavuosi 1993

Jatkan tarkastelua *hyvin toimeentulevien ja huonosti toimeentulevien* ryhmien edustajien puheenvuoroilla¹. Edellistä edustaa Kehitysyhtiöiden johdon konsultti ja jälkimmäistä A-klinikkasäätiön toimitusjohtaja. Näidenkin haastateltavien (kuten yliopistolaisten) *selviytymisretoriikka* on eri tavoin painottunutta: kehitysyhtiön edustaja rakentaa hyvinvointivaltion julkisen auttamiskoneiston yksilön itsenäisyyttä tukahduttavana, kun taas A-klinikkasäätiön edustaja tuottaa sivistysvaltion moraaliseksi velvollisuudeksi huolehtia huono-osaisistaan.

Syy- ja seurausretoriikka jakautuu tässä laman vaiheessa (vuonna 1993 lama oli joidenkin arvioiden mukaan syvimmillään) siten, että syitä ei juurikaan enää pohdita, vaan käsittelyssä ovat seuraukset, sekä tässä ja nyt ilmenevät että tulevaisuuteen suuntautuvat. Seuraukset rakentuvat selviytymisretoriikan suuntaviivojen mukaisesti haastatelluilla joko uudenlaisen kansalaisyhteiskunnan viriämisenä, kun holhoava valtio tekee tilaa kansalaisten aktiivisuudelle (kehitysyhtiöiden edustaja) tai uudenlaisen yhteiskuntasopimuksen tarpeena, kun hyvin toimeentulevat on motivoitava maksamaan yhteiskunnan palveluista (A-klinikkasäätiön edustaja). *Pitäisi -retoriikkaa* ei kumpikaan käytä paljon. Pääosin sen avulla tuotetaan yhteiskunnan toimintaa ohjaavia velvoittavia lausumia, esimerkiksi julkisen sektorin, yritysten ja vapaaehtoistoiminnan voimasuhteisiin liittyen (kehitysyhtiöiden edustaja) tai lamaelvytyksen suuntaamiseen liittyen (A-klinikkasäätiön edustaja).

Huonosti toimeen tulevien edustajan (A-klinikkasäätiö) *selviytymisretoriikka* on yhteiskunnan ehdotonta vastuuta korostavaa.

”Sivistysvaltiossa, joksi Suomi **kai edelleen** itsensä lukee, yhteiskunnan moraalinen ja **ehdoton** velvollisuus on vastata **ainakin** huono-osaisimpien hoidon ja tuen tarpeeseen **kaikkina** aikoina. Tästä hyvinvointivaltion **perustehtävästä** ei vapauta valtion eikä kunnan taloudellinen kriisi. Taloutta *on kyettävä* hoitamaan niin, että siitä selvitään.”
(A-klinikkasäätiö)

¹ Haastateltavat eivät itse määritelleet itseään tällä tavoin, eikä sitä tehnyt myöskään haastattelija/toimittaja, vaan kyseessä on oma ryhmittelyni, joka perustuu haastateltavien taustayhteisöön. Katson johdon konsultin edustavan hyvin toimeentulevia ja A-klinikkasäätiön edustajan puhuvan huonommin pärjäävien yhteiskunnan jäsenien puolesta.

Otteessa on monia vahvoja ilmauksia, joilla halutaan velvoittaa yhteiskunta/valtio toimimaan tietyllä tavalla: vedotaan Suomen rooliin/asemaan sivistysvaltiona ja yhteiskunnan moraaliseen ja ehdottomaan velvollisuuteen/hyvinvointivaltion perustehtävään. Ilmaisulla ”sivistysvaltiossa, joksi Suomi kai edelleen itsensä lukee” tuotetaan Suomelle pakkorakotilanne: jos Suomi aikoo käydä ”edelleen” sivistysvaltiosta (niin kuin oletetaan olevan), sen pitää huolehtia ainakin huono-osaisimmista kansalaisistaan. Tästä tehtävästä ei voi livetä vetoamalla talouskriisiin, sillä ”taloutta on kyettävä hoitamaan niin, että siitä selvitään”. Toisin sanoen ei ole olemassa mitään lieventäviä asianhaaroja, joiden perusteella yhteiskunta voisi vapautua tästä ”moraaliseksi” ja ”ehdottomaksi” rakennetusta velvollisuudestaan. ”Ainakin” huono-osaisimmista on huolehdittava ”kaikkina” aikoina, eli jos yhteiskunta ei kykenekään vastaamaan laman aikana kaikkien avun tarpeeseen, niin ainakin huonoimmin pärjäävistä on pystyttävä kantamaan vastuu myös laman aikana. Taloutta on osattava hoitaa niin, että se ei aiheuta hyvinvointivaltion perustehtävästä huolehtimiselle esteitä. Talouden hoitajia ei ole tässä määritelty, vaan lause on passiivimuodossa, kun taas muutoin otteessa toimijuus on sijoitettu valtioon (Suomeen) ja yhteiskuntaan.

Selviytymisretoriikan ydin rakentuu hyvin toimeentulevien edustajalla (kehitysyhtiöt) yksilöiden oman vastuunoton varaan. Syyksi yksilövastuuseen ”siirtymiselle” tuotetaan 1) valtiovastuun aiheuttama yhteisöllisyyden ja moraalien heikentyminen; 2) yksilöiden omien voimavarojen hyödyntäminen ja 3) yhteiskunnan rahojen riittämättömyys entiseen menoon.

1) Yhteisöllisyyden murtuminen ja moraalien heikkous ovat **vaarallisia** ongelmia. Ne viestivät, **ettei** hyvinvointi **voi enää** rakentua valtiollisten ratkaisujen varaan.” (kehitysyhtiöt)

2) ”Vastuullisuuden esteenä ovat **tukahduttavat** rakenteet, jotka *on saatava* purettua. **Lopulta** voimavarat kuitenkin löytyvät jokaisesta itsestään, ja **suurin osa** selviytyy, jos selviytymiselle *luodaan* edellytykset.” (kehitysyhtiöt)

3) ”Julkista palvelujärjestelmää on **nyt joka tapauksessa pakko** uudistaa, koska rahat **eivät enää riitä** entiseen menoon.” (kehitysyhtiöt)

Nämä kolme erilaista todellisuuden rakentamisen tapaa perustelevat kaikki osaltaan sitä, miksi hyvinvointivaltion rakennetta on nyt muutettava. Ensinnäkin ”vastuun

valtiollistaminen”¹ on tuottanut ”vaarallisia” ongelmia: yhteisöllisyys on murtunut ja moraalit heikentynyt. Toiseksi valtiollistettu vastuu on ”tukahduttanut” ihmisten omat voimavarat. Ja kolmanneksi vastuuta on ”pakko” siirtää valtiolta yksityisille, koska rahat eivät enää riitä. Tässä siis rakennetaan meneillään olevalle kehitykselle sosiaalis-moraaliset (ote 1), psykologiset (ote 2) ja taloudelliset (ote 3) perustelut, jotka siirtävät argumentaatiota kohta kohdalta konkreettisemmalle tasolle: murtunut yhteisöllisyys voi vielä olla jokseenkin tulkinnanvarainen seikka, mutta rahojen loppuminen valtion kassasta ei. Tämä tuottaa todellisuuden monista syistä johtuen vääjäämättä uudella tavalla rakentuvana (julkinen palvelujärjestelmä ei enää pysy entisellään). Toimijuuden esittäminen otteissa vaihtelee. Ensimmäisessä otteessa varsinaista toimijuutta on haettava rivien välistä, valtiollisia hyvinvointiratkaisuja tekevästä toimijoista. Toisessa otteessa varsinaisia toimijoita ovat ne, joiden tehtäväksi asetetaan tukahduttavien palvelurakenteiden purkaminen ja selviytymisedellytysten luominen yksilöille. Kolmannessa otteessa toimijoiksi rakentuvat palvelujärjestelmän uudistajat, joita määräävät taloudelliset pakot.

Kehitysyhtiöiden edustajan *seurausretoriikan* pääteemana on hyvinvointivaltion purkamisen seurausten rakentaminen myönteisenä kehityksenä: suomalaiset kasvavat holhotuista lapsista vastuullisiksi aikuisiksi². Myönteisen liturgian ohessa hän tosin tekee muutamaan otteeseen pienen ”ekskursion” siihen lamatodellisuuteen, jossa yhteiskunta nähdään toivottomana ja turvajärjestelmien harkitsematon purkaminen ongelmallisena.

- 1) ”Ongelmana **ei ole nyt** julkisen palvelusektorin *purkaminen*, **vaan** se, ettei **voimakas purkaminen tapahdu harkitusti**. Kansalaisten **oman** vastuunoton edellytyksistä *ei ole huolehdittu mitenkään*. Vedetään **vain** turvajärjestelmät alas, mutta **tilalle ei luoda mitään**. Tässä on nykyhetken **pahin** kriisi.” (kehitysyhtiöt)
- 2) ”Suomalainen yhteiskunta on **nyt toivoton**. **Meidät on tuomittu** joukkotyöttömyyteen, **vaikka** ihmisissä piilisi suuret mahdollisuudet, **jos** niille *annettaisiin* tilaa.” (kehitysyhtiöt)

¹ Kehitysyhtiöiden edustaja erittelee haastattelunsa alkupuolella hyvinvointivaltion ongelmallisuutta seuraavasti: ”Luovutimme suuren osan valinnan- ja päätöksenteon vapaudesta tälle koneistolle (julkiselle auttamiskoneistolle), jotta se tuottaisi tarvittavat palvelut meidän rahoillamme, verovaroin. Samalla siirsimme myös vastuun itsestämme ja läheisistämme. Hyvinvointivaltion traagisimpia piirteitä on vastuun valtiollistaminen.”

² Kehitysyhtiöiden edustajan voimakas metafora suomalaisesta yhteiskunnasta on ”rinta, joka on alistanut kansalaiset pysyvään rintaruokintaan”. Hänen mielestään yhteiskunta kohtelee ihmisiä kuin lapsia tarjoamalla valmiita ratkaisuja ja holhoamalla.

Nykyhetken kriisi rakennetaan ensimmäisessä otteessa siten, että ongelmaksi ei tuotetakaan palvelusektorin purkamista sinänsä, vaan se, ettei sitä pureta harkiten ja uutta tilalle luoden, minkä seurauksena syntyy ”nykyhetken pahin kriisi”. Todellisuuden rakentamista tehostetaan kielteisillä ilmaisuilla ”ei tapahdu harkitusti”, ”ei ole huolehdittu mitenkään” ja ”ei luoda mitään”, jotka tuottavat toiminnan puutteellisena. Koska toiminnasta jää puuttumaan ”kansalaisten oman vastuunoton edellytyksistä” huolehtiminen (korvaamalla turvajärjestelmät jollakin muulla tavalla), se rakentuu ongelmallisena. Toimijuus on esitetty passiivirakenteen ja nominalisoinnin (purkaminen) avulla, jolloin vastuullisuus jää artikuloimatta.

Toisen otteen muotoilut tuottavat suomalaisen yhteiskunnan ”nyt” toivottomana. ”Meidät” on tuomittu joukkotyöttömyyteen, mikä tuottaa tilanteen meidän kaikkien jakamana. Joukkotyöttömyyteen tuomitseminen asetetaan rinnakkain ihmisissä piilevien suurten mahdollisuuksien kanssa, joiden toteutuminen olisi mahdollista, ”jos niille vain annettaisiin tilaa”. Toisin sanoen meidän ei tarvitsisi olla tuomittuja joukkotyöttömyyteen, jos meissä piileville mahdollisuuksille annettaisiin tilaa. Otteessa ei täsmennetä sitä, kuka on tuominnut meidät työttömyyteen, eikä sitä ovatko tuomitsijat samoja toimijoita, joiden pitäisi antaa meidän mahdollisuuksillemme tilaa.

Huonosti toimeentulevien edustaja rakentaa osittain samankaltaista todellisuutta, jossa hyvinvointiyhteiskunnan nopeaa ja suunnittelematonta purkamista kritisoidaan. Seuraavan otteen merkityksellistämisen tavassa toiminnan mahdolliset hyvät puolet (vrt. edellinen ote) jäävät kuitenkin noteeraamatta ja kritiikki suuntautuu nykyhetken ohella tulevaisuuteen:

”Hyvinvointiyhteiskunta *rakennettiin hitaasti*, aika pitkälle **keskustellen** ja **sopien** asioista. Nyt sitä *puretaan* hyvin **nopeasti pienen piirin päätöksin**. Nopeasti muuttuneessa tilanteessa säästöpäätöksiä *on tehty paniikissa ilman* suunnittelua ja keskustelua siitä, mistä palveluista *voidaan luopua* ja mitä ilman *ei missään tapauksessa voida tulla* toimeen. On **selvää**, *ettei* näin tehdyillä **valinnoilla** *selvitä* kovinkaan pitkälle.” (A-klinikkasäätiö)

Otteessa on jälleen monia vahvoja todellisuutta rakentavia piirteitä. Ensinnäkin hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen ja purkamisen vertailun kautta tuotetaan tilanteet vahvasti erilaatuisina: kun rakentaminen tehtiin hitaasti ja asioista sopien, purkaminen tehdään nopeasti ilman sopimisia ja keskusteluja. Toiseksi ilmaisu ”keskustellen ja sopien asioista” rakentaa päätöksien tekemisen tuolloin (hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen vaiheessa) demokraattisena suuren joukon neuvotteluna, kun taas muotoilu ”pienen piirin päätöksin” tuottaa aivan päinvastaisen toiminnankuvauksen nyt (purkamisen vaiheessa), kun pienessä ryhmässä tehdään epädemokraattisesti päätöksiä, jotka koskevat koko kansaa. Kolmanneksi purkamiseen liittyvä toiminta rakennetaan ”paniikissa” tapahtuvana, mikä tuottaa sen harkitsemattomana ja ongelmallisena. Kun päättäjät eivät keskustele palveluista, joista ”ei missään tapauksessa” voida luopua, tehdään valintoja, joiden kanssa ”ei selvitä kovinkaan pitkälle”. Näin toiminta rakentuu noidankehämäisenä: kun luovutaan sellaisesta, mistä ei voida luopua, ei myöskään selvitä sellaisesta, mistä voisi selviytyä. Toiminta on esitetty läpi otteen passiivimuodossa.

Muutoin hyvin- ja huonosti toimeentulevien edustajien seurausretoriikka näyttää poikkeavan toisistaan kuin yö ja päivä. Siinä missä Kehitysyhtiöiden edustaja rakentaa uutta minimaalista valtiota, jossa ihmiset pitävät hyvinvointinsa omissa käsissään, A-klinikkasäätiön edustaja puhuu arkielämän muuttumisesta loukuksi monelle työttömälle.

- 1) ”Nyt *tarvitaan* ihmisiä, jotka pitävät **määrätietoisesti** terveytensä, mielenterveytensä ja hyvinvointinsa **omissa käsissään ja keskinäisen avun turvassa.**” (Kehitysyhtiöt)
- 2) ”Jos ihmisellä ei ole tässä tilanteessa (työttömänä) **edes** sosiaalista tukea, hänen on **vaikea** selviytyä ongelmistaan. Arkielämästä on **monelle** muodostunut elämän kriisiytymiseen johtava **loukku.**” (A-klinikkasäätiö)

Näiden kahden otteen merkityksellistämisen tavat eivät tunnu mahtuvan samaan todellisuuteen: voidaan kysyä miten sosiaalista tukea vaille oleva työpaikkansa menettänyt tai sen menetystä pelkäävä ihminen pitää hyvinvointinsa ”määrätietoisesti” ”omissa käsissään”/”keskinäisen avun turvassa”? Toisaalta ensimmäisen otteen muotoilu ”nyt tarvitaan ihmisiä” rakentaa myös tietä

tulkinnalle, jonka mukaan kaikilta ihmisiltä (esimerkiksi niiltä, joilla ei ole sosiaalista verkostoa tukenaan) ei vaaditakaan vastuuta omasta hyvinvoinnistaan. Mutta ne, joilla on hyvät edellytykset huolehtia fyysisestä ja psyykkisestä hyvinvoinnistaan, voivat ottaa vastuun siitä.¹

Näin rakennettuna todellisuudet eivät olekaan enää niin kaukana toisistaan, vaikka ne painottavatkin saman asian eri puolia: se mikä on vaikeaa (ongelmista selviytyminen) ilman sosiaalista tukea, on mahdollista sen avulla. Todellisuutta voidaan tulkita myös siten, että jälkimmäinen ote nähdään kritiikiksi ensimmäisen otteen vaatimukselle, jolloin oman vastuun korostaminen rakentuu absurdina tilanteessa, jossa ”arkielämästä on monelle muodostunut elämän kriisiytymiseen johtava loukku”. Tällöin tulkintaa ohjaavat synkkään suuntaan viimeksi lainatun lauseen sanavalinnat (arkielämä, moni, kriisiytyminen, loukku), joista olisi vaikea rakentaa myönteistä lausumaa.

Toimijuus on molemmissa otteissa näennäisen selvästi esillä: ihmisten on pidettävä huolta hyvinvoinnistaan/vaikea selviytyä. Mutta ihmisten toimintaa määrittävät kuitenkin ilmaisut ”nyt tarvitaan ihmisiä, jotka” ja ”arkielämästä on monelle muodostunut”, jolloin voidaan kysyä ”miksi nyt tarvitaan/kuka tarvitsee” tai ”miksi arkielämästä on muodostunut loukku”. Vastaus on mahdollista rakentaa molempiin samalla tavalla: koska lamatodellisuus on muuttanut elämisen ehtoja radikaalisti. Siten toimijoita voidaan jäljittää laman seurausten rakentajista; poliittisista johtajista ja muista hyvinvointimme edellytyksiä säätelevistä päättäjistä.

Molemmat haastateltavat käyttävät suhteellisen vähän *pitäisi -retoriikkaa*. Osa siitä kohdistuu lamahetkeen ja osa tulevaisuuteen. Kumpikin antaa joitakin ”ohjeita” laman aikaisen toiminnan suuntaamiselle. Esimerkiksi A-klinikkasäätiön edustaja rakentaa markkinatalouden menestyksen perustaksi sosiaalipolitiikan roolin kasvun moottorina ja käynnistäjänä ja käyttää *pitäisi -retoriikkaa* puhuessaan elvytyksen suuntaamisesta. Kehitysyhtiöiden edustaja puolestaan neuvoo, miten voidaan välttää julkisen sektorin keventämisen seurauksena monien vuosien kriisi.

¹ Kehitysyhtiön edustajan haastattelussa on nimittäin myös seuraavanlainen kohta, joka tukee tällaista tulkintaa: ”Kaikki eivät varmasti selviydy, mutta sen vuoksi on turva-asemia (viittaa

1) ”Myös **osan** nyt tarvittavasta elvytyksestä *pitäisi tapahtua* sosiaalipolitiikan kautta.”
(A-klinikkasäätiö)

2) ”Julkisen sektorin keventämistä ja kansalaisten aktiivisuuden kehittämistä *pitäisi kuljettaa* rinnakkain. **Muutoin** edessä on ehkä kymmenen vuoden kriisi, **täynnä inhimillisiä murhenäytelmiä.**” (Kehitysyhtiöt)

Ensimmäisen otteen vaatimusta (elvytystä sosiaalipolitiikan kautta) perustellaan sillä, että hyvinvointivaltio on tuottamallaan palveluilla ”taannut yhteiskunnan pyörien pyörimisen”¹. Argumentaatio rakennetaan toisin sanoen yhteiskunnan/markkinatalouden kiitollisuudenvelkana sosiaalipolitiikalle sen sijaan, että se (sosiaalipolitiikka) tuotetaan joidenkin päättäjien tapaan ”menoeränä ja rasituksena yhteiskunnalle”¹. Toiminta on esitetty passiivissa (”elvytyksen pitäisi tapahtua”), vaikka toimijoiksi on mahdollista tulkita ”ne jotka päättävät elvytyksen suuntaamisesta”. Ote ei sisällä vahvoja tulkintaa ohjaavia sanoja; siitä puuttuu kielellinen dramatiikka ja seurauksilla uhkaileminen.

Toinen ote rakentaa aluksi kehottavaa pitäisi -puhetta, jota seuraa uhkaus kehotuksen huomiotta jättämisen seurauksista. Kielellistä dramatiikkaa edustavat ilmaisut ”muutoin” ja ”täynnä inhimillisiä murhenäytelmiä”. Niiden avulla seuraukset kansalaisten aktiivisuuden kehittämisen laiminlyönnille rakennetaan vakavina, samoin kuin määrällisellä ilmaisulla ”kymmenen vuoden kriisi”. Jos siis julkista sektoria kevennetään ilman että kansalaisten omatoimisuudelle luodaan edellytyksiä, seuraukset tuotetaan paitsi pitkäaikaisina (kymmenen vuotta) myös lukuisten traagisten kohtaloiden sävyttäminä. Mielenkiintoista on se, että sana ”ehkä” on liitetty arvioon kriisin kestosta (”ehkä kymmenen vuoden kriisi”), eikä esimerkiksi kriisin syntymiseen. Toisin sanoen kriisi rakennetaan väistämättömänä seurauksena julkisen sektorin keventämiselle, jos kansalaisten aktiivisuus jää samalla kehittämättä; spekuloinnin kohteeksi asettuu ainoastaan kriisin kesto. Tämä ote rakentuu Kehitysyhtiöiden edustajan haastattelun kokonaisuudessa poikkeuksellisenä myönnytyksenä lamaseurausten vakavuudelle.

hyvinvointivaltion hyviin turvarakenteisiin, jotka on säilytettävä). Nyt taas on lähdetty siitä, ettei kukaan selviydy, vaan valtion on kannettava vastuu kehdestä hautaan.”

¹ Lainaus on A-klinikkasäätiön edustajan haastattelusta otteen edellä.

Tulevaisuuteen kohdistuva pitäisi -retoriikka liittyy sekä huonosti että hyvin toimeentulevien edustajilla esimerkiksi tulevan yhteiskunnan hyvinvointimalliin.

1) ”Järjestelmää *olisi huolellisesti rakennettava* niin, että **myös** he (hyvin toimeentulevat) tunsivat saavansa verorahoilleen **riittävästi** katetta.” (A-klinikkasäätiö)

2) ”Tulevaisuuden verkostoissa *on* yritysten, vapaaehtoiminnan ja julkisen sektorin *löydettävä* oma paikkansa. Vapaaehtoistyö on yhä enemmän vapaamuotoista yhdessä toimimista, **ihmisten omia ratkaisuja** ongelmiinsa. Ei **julkisen auttamisjärjestelmän korvike**.” (Kehitysyhtiöt)

Näissä otteissa tulevaisuuden hyvinvointijärjestelmän haasteeksi rakennetaan 1) hyvin toimeentulevien huomioon ottaminen, jotta he kokisivat saavansa verorahoilleen vastinetta, jotta he viitsisivät maksaa verojaan ja 2) vapaaehtoistyön keskeinen asema tulevaisuuden verkostoissa. Haastateltavat eivät jaa näitä näkemyksiä, vaikka myös A-klinikkasäätiön edustaja puhuu otteen edellä ”yhteisestä vastuusta ja solidaarisuudesta, jota ilman emme voi selvitä”.²

Pitäisi -retoriikka on molemmissa esimerkeissä muodostettu käyttämällä kiertoilmausta ”pitää” -sanalle: ”olisi rakennettava”, ”on löydettävä”, jotka merkitsevät samaa kuin ”pitäisi rakentaa” ja ”pitää löytää”. Ensimmäisessä otteessa järjestelmään on ”huolellisella rakentamisella” sisällytettävä myös hyvin toimeentulevat, etteivät he tuntisi maksavansa turhaan järjestelmän ylläpidosta. Muotoilu ”riittävä kate” jättää asian kiistoille alttiiksi – mikä on riittävää hyvin toimeen tulevien mielestä, ja onko yhteiskunnalla siihen varaa. Perustelu on sinänsä selkeä, vaikka käytännön ratkaisua siinä ei tuotetakaan.

Toisen otteen ytimeksi muotoutuu vapaaehtoistyön uusi merkityksellistäminen: se on tulevaisuudessa ”yhä enemmän” ”ihmisten omia ratkaisuja ongelmiinsa” eikä ”julkisen auttamisjärjestelmän korvike”. Muotoilu on mielenkiintoinen, sillä on mahdollista tulkita myös niin, että vapaaehtoistyö nimenomaan käytännössä ottaa julkisen auttamisjärjestelmän roolin. Toisaalta vastakkain asettuvat tässä ihmiset ja

¹ Lainaus samasta kohdasta.

² Tosin haastattelun kontekstissa lausuman voidaan tulkita koskevan nimenomaan hyvin toimeentulevia, joiden on tunnettava yhteisvastuuta, jotta voimme yhteiskuntana ”selvitä”.

järjestelmä; ihmisten omat ratkaisut vs. järjestelmän ratkaisut, millä todellisuuden rakentamisella on vapaaehtoistyötä idealisoiva ja ihannoiva vaikutus. Kun otteessa viitataan oman paikan löytämiseen, toiminta tuotetaan ”löytää” -sanan avulla erityyppisenä kuin esimerkiksi sanojen ”muodostaa” tai ”rakentaa” avulla; kun paikka on löydettävissä, se on jo olemassa valmiiksi – se tarvitsee vain ”etsiä”, mutta kun se on rakennettava toiminnassa ja toiminnalla, sitä ei ole vielä olemassa, eikä sitä voi etsimällä löytää. Toisin sanoen tulevaisuuden verkostojen ”oma paikka” merkityksellistetään otteessa valmiiksi ”annettuna”, mikä tuottaa todellisuuden valmiina toimintakenttänä, josta vain etsitään ja löydetään oma paikka.

Sisäpiiriläiset (politiikan ja mielenterveystyön), lamavuodet 1991 ja 1995

Viimeisen positioryhmän edustajat, kansanedustajan sekä Suomen Mielenterveysseuran toiminnanjohtajan, olen luokitellut heidän taustayhteisöistään johtuen ”sisäpiiriläisiksi”. Edellinen on poliitikkona päätöksenteon sisäpiiriläinen (vaikkakaan ei kuulu päätöksentekijöiden ”kuumaan ryhmään”) ja jälkimmäinen on Mielenterveysseuran toiminnanjohtajana Mielenterveyslehden ja -työn sisäpiiriläinen. Heidän haastatteluidensa julkaisemisen välillä on runsas 3 vuotta (haastattelu kansanedustajasta oli vuoden 1991 toiseksi viimeisessä numerossa ja toiminnanjohtajan haastattelu puolestaan vuoden 1995 ensimmäisessä numerossa), joten lama oli näiden tekstien tuottamisen aikaan eri vaiheessa. Vuosi 1991 oli voimakkaan taloudellisen syöksyn aikaa, kun taas 1995 talous oli jo kääntynyt nousuun, vaikka laman jäljet eivät olleetkaan hävinneet ihmisten arkielämästä.

”Säilyttäjien” ja ”karsijoiden” käyttämän *selviytymisretoriikan* kaltaista yksilön vs. yhteiskunnan vastuuta korostavaa retoriikkaa ei löydy ”puhtaana” näistä teksteistä. Kansanedustaja puhuu poliitikkojen vastuusta kansalaisten selviytymisen suhteen, minkä voidaan tulkita viittaavan velvollisuuteen turvata hyvinvointipalvelut. Mielenterveyslehden edustajan haastattelutekstissä selviytymisretoriikka on kytköksissä seurausretoriikkaan. Hän viittaa juhlapuheiden raadolliseen taustaan tilanteessa, jossa yhteiskunta haluaa siirtää huolenpitovastuun heikoimmista

jäsenistään sosiaalisille verkostoille, sekä puhuu suomalaisten toivottomuudesta loputtomassa säästämisen putkessa vailla selviytymisohjeita.

Seurausretoriikan sisältöjä ovat toiminnanjohtajalla uudenlaiset yhteiskunnalliset ongelmat (pitkäaikaistyöttömät, sosiaali- ja terveydenhuollon toimintojen supistaminen, yhteiskunnan ylätasoon lisääntynyt vastuuttomuus vs. alatasoon raskas vastuu). Kansanedustaja puolestaan kritisoi seurausretoriikassaan lamapäätösten moraalista ja tuo esille niiden seurauksia ihmisten elämässä. Molemmilta sisäpiiriläisiltä löytyy myös *pitäisi-retoriikkaa*. Sen kohteena ovat kansanedustajalla politiikan tekemisen käytännöt sekä poliitikkojen vastuu kansalaisten selviytymisestä, ja toiminnanjohtaja puolestaan kohdistaa velvoittavan puheen ympäristö- ja asuntopolitiikan sisältöjen sekä koulu- ja terveydenhuoltojärjestelmän ongelmiin.

Toiminnanjohtajan selviytymisretoriikaksi on tulkittavissa seuraava laman seurauksien kommentointi selviytymiseen liittyen.

”Ikävä kyllä nykyisin juhlapuheissa esiintyvällä omaisten ja kanssaihminen arvostuksella on **osittain raadollinen** tausta. Ihmissuhdeverkostoa *tarjotaan* ratkaisuksi etenkin silloin, kun yhteiskunta **ei enää** ole **halukas** huolehtimaan sairaista, vammaisista ja syrjäytyneistä. Tuo verkosto kantaakin vaikeissa tilanteissa, mutta siitä **ei saa tehdä ainoaa taakan kantajaa**. (SMS)

Otteessa arvioidaan ihmissuhdeverkoston tarjoamista hoivaratkaisuksi ja tämän ratkaisun taustaa (sitä ”tarjotaan ratkaisuksi...kun yhteiskunta ei enää ole halukas huolehtimaan”). Sen viimeisessä lauseessa otetaan voimakkaasti kantaa verkoston asemaan hoivan tarjoajana (”siitä ei saa tehdä ainoaa taakan kantajaa”). Toimijuus on osittain passiivissa (”tarjotaan”, ”siitä ei saa tehdä”) ja osaksi aktiivissa (”yhteiskunta ei enää ole”, ”verkosto kantaakin”). Vastuulliseksi toimijaksi on mahdollista rakentaa yhteiskunnan päättäjät (jotka tarjoavat ihmissuhdeverkostoa ratkaisuksi, koska eivät ole halukkaita pitämään yhteiskuntaa hoivavastuussa).

Tässä otteessa todellisuus rakennetaan jonakin, joka ei ole ihan siltä miltä näyttää: omaisten ja kanssaihminen arvostus paljastetaan raadollisia motiiveja omaavaksi;

yhteiskunta haluaa päästä hoivavastuustaan työntämällä sen omaisten ja kanssaihmissien huoleksi. Raadolliseksi toiminta merkityksellistyy siksi, että hoitovastuun siirtäminen puetaan ”omaisten ja kanssaihmissien” arvostuksen kaapuun. Otteen kommentointiosassa (viimeinen lause) omaisten merkitys tunnustetaan, mutta heidän vastuutaan halutaan jakaa myös yhteiskunnalle. Ilmaisun ”ainoa taakan kantaja” sanavalinnat tuottavat tilanteen ihmissuhdeverkostojen osalta liian raskaana, jos se on ainoa taho, jolle vastuu huonosti pärjäävistä on jätetty.

Sisäpiiriläisten seurausretoriikka tarkastelee muihin haastatteluihin verrattuna keskimääräistä suuremmin laman välittömiä seurauksia tavallisten ihmisten elämässä: ihmisten ahdistus ja toivottomuus tuodaan sisäpiiriläisten teksteissä kaunistelematta esiin:

”Päätöstäni (jättää eroanomus) vahvisti entisestään se, etteivät ihmiset ole soitelleet **koskaan aiemmin** tänne ja Tampereen vastaanotolleni **niin paljon kuin nyt**. He ovat **ahdistuneita, masentuneita** ja **hädissään**. **Joku** on tehnyt itsemurhan, **joku** on selvinnyt vatsahuuhtelulla sairaalassa. **Mielenterveydelliset vaikeudet** ovat **selvästi** lisääntyneet.” (kansanedustaja)

Yllättävää on, että kansanedustaja ylipäänsä puhuu psyykkiseen hyvinvointiin liittyvistä asioista ja vieläpä niiden oikeilla nimillä (ihmiset ovat ahdistuneita, masentuneita ja hädissään ja heillä on mielenterveydellisiä vaikeuksia) sen sijaan että tuottaisi nämä oireilut esimerkiksi ”lamakouristuksena” tai ”lamaantumisena”, joilla on enemmän toimintakykyyn viittaava merkitys. Todellisuus tuotetaan kansanedustajan otteessa ajallisesti (ei koskaan aiemmin) ja määrällisesti (niin paljon kuin nyt) arvioiden poikkeuksellisenä. Maininnalla ”joku on tehnyt itsemurhan, joku on selvinnyt vatsahuuhtelulla” todellisuus tuodaan vastaanottajaa lähemmäs kahdella tavalla: ilmaisu ”joku on tehnyt” merkityksellistää tilanteen todellisempaan ja yksilöidympänä kuin esimerkiksi passiivi-ilmaisu ”on tehty itsemurhia”. Toinen tapa liittyy toiminnan (itsemurhien ja niiden yritysten) nimeämiseen; tekstissä ei kierretä todellisuuden karuutta esimerkiksi ilmaisulla ”jotkut ovat päätyneet epätoivoisiin ratkaisuihin”.

Mielenterveydellisten vaikeuksien lisääntyminen on ilmaistu selkeästi ja suoraan tämän haastattelun lisäksi vain Mielenterveysseuran toiminnanjohtajan ja A-klinikkasäätiön edustajan haastatteluissa eli yhdeksästä haastattelusta kolmessa. Mielenterveysseuran edustajan tekstissä puhutaan yleisesti suomalaisten entistä huonommin voimisesta ja A-klinikkasäätiön edustajan haastattelussa käsite ”mielenterveydelliset vaikeudet” on korvattu ”henkisellä pahoinvoinnilla”. Havainto on yllättävä, kun otetaan huomioon haastatteluiden julkaisufoorumi. Voidaan kysyä, onko mielenterveys edelleen yhteiskunnassamme niin voimakas tabu, ettei sitä mielellään mainita edes alan lehdessä, vai johtuuko käsitteen puuttuminen useimmista haastatteluista juuri siitä, että mielenterveysfoorumilla se on olemassa ikään kuin ”oletusarvona”, josta lähdetään liikkeelle ja jonka erikseen mainitsemista ei pidetä tarpeellisena.

Toiseenkin otteeseen liittyy yllättäviä piirteitä. Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja maalailee siinä synkkiä näkymiä olevaan ja tulevaan.

”Olemme säästämisen **putkessa**, jossa ei näy **mitään valoa**. Selviytymiseen *ei ole osattu antaa minkäänlaisia* reseptejä. **Suurelta** osalta suomalaisia on mennyt luottamus. Tilanteeseensa ei voi toivoa **parannusta** ellei saa **lottovoittoa** – tai ole syntynyt **kultalusikka** suussa. Meillä on **paljon** ihmisiä, joihin *on merkitty leima: huonosti* menee.” (SMS)

Tässäkin on käytetty määrällistä ilmaisua: ”ei mitään valoa”, ”ei minkäänlaisia reseptejä”, ”suurelta osalta suomalaisia” ja ”paljon ihmisiä”, joilla paitsi tuotetaan todellisuus toivottomana myös korostetaan sitä: meitä, joilla menee huonosti, on paljon mutta toivoa vähän. Yllättävää tämä on siksi, että Mielenterveyslehdelle on leimallista juuri päinvastainen genre (tässä: kirjoittamisen tyyli); toivon luominen toivottomuuteen. Syytä tämänkaltaiseen todellisuuden rakentamiseen voidaan etsiä esimerkiksi haastattelun julkaisuajankohdasta; vuonna 1995 laman kärki oli jo taittunut ja talouskasvu lähtenyt nopeaan nousuun, mutta suuri osa suomalaisia oli menettänyt luottamuksen. Tekstissä ei eksplikoida sitä, mihin suomalaiset ovat menettäneet luottamuksen, mutta kontekstista päätellen sen menetys voidaan kohdentaa esimerkiksi niihin, joiden vastuulla oli se, että ”olemme säästämisen putkessa, jossa ei näy mitään valoa”. Heidän olisi pitänyt antaa selviytymiseen edes

jonkinlaisia ”reseptejä”, sen sijaan, että ensin syöksevät suomalaiset toivottomaan tilanteeseen ja sitten vielä jättävät ilman ”minkäänlaisia” pärjäämiskeinoja. Toisaalta otteen ilmaisu ”ei ole osattu antaa” tuottaa vastuulliset toimijat avuttomina antamaan selviytymisohjeita, ja rakentaa siten todellisuuden, jossa päättäjät ovat kyvyttömiä vastaamaan toimintansa seurauksista ihmisten elämässä.

Tässä Mielenterveysseuran sisäpiiriläinen haluaa siis ehkä nimenomaan tuottaa mahdollisimman synkän todellisuuden, joka samalla rakentaa sisäpiiriläisen ”yhtenä meistä” (säästämisen putkessa olevista), joka tietää ja ymmärtää, mistä puhuu, ja toisaalta kritisoi niitä, jotka ovat jättäneet meidät vaille selviytymiskeinoja. Sanat ”lottovoitto”, ”kultalusikka” ja ”leima” ovat tavallisen kadunmiehen ja -naisen jakaman elämämaailman tuttuja termejä, joiden avulla teksti ankkuroituu osaksi yhteistä kokemusmaailmaa. Niillä on myös toinen funktio: suomalainen tietää, että jos tilanteeseen voi toivoa parannusta vain saamalla lottovoiton tai olemalla kultalusikka suussa syntynyt, todennäköisyys tilanteen paranemiselle on häviävän pieni. Samoin yleisesti tiedetään, että huonosti pärjääväksi leimautuminen on varsin pysyvää luonteeltaan; leima on ja pysyy. On myös mahdollista tulkita niin, että tässä toiminnanjohtaja kärjistää suomalaisten toivottomuutta tarkoituksellisesti ”herättääkseen” päättäjät toimintaan tilanteen ratkaisemiseksi. Vastuulliset toimijat on tässäkin otteessa esitetty passiivin avulla: ”(reseptejä) ei ole osattu antaa”, ”(ihmisiä, joihin) on merkitty leima”.

Kansanedustan seurausretoriikassa kritisoidaan eduskunnan toimintatapoja yleisesti ja erityisesti laman aikana.

”Kansanedustaja Claes Andersson on sanonut **oikeutetusti**, että kysymys on **nimenomaan** myös kunkin edustajan **henkilökohtaisesta** moraalista, kun **vaikeassa** taloudellisessa tilanteessa *otetaan* pois **heikoimmilta**, eikä niiltä, joilla olisi siihen varaa.” (kansanedustaja)

Laman seuraukseksi rakentuvat tässä leikkaukset, jotka kohdistuvat jo valmiiksi ”heikoimpiin” eli köyhään kansanosaan. Mielenkiintoiseksi tämän otteen tekee

ensinnäkin nimen mainitseminen, joka on aineistossa todella harvinaista.¹ Tosin tässä yhteydessä nimetyt henkilön toiminta ei ole kritiikin kohteena, vaan puhuja päinvastoin yhtyy nimeämänsä henkilön näkemykseen kansanedustajan henkilökohtaisen moraalin ulottamisesta koskemaan edustajantyön moraalitapojen ratkaisuja. Toinen mielenkiintoinen seikka on ”oman pesän likaaminen”, eli oman toimintaympäristön menettelytapojen kritisointi. Poliitiikan sisäpiiriläinen tässä moittii oman työpaikkansa työtapoja ja niiden moraalittomuutta laman aikana. Tämä selittyy sitä kautta, että koko haastattelun ytimenä on kansanedustajan pyytämä ero toimestaan, ja tekstiä leimaa kritiikki politiikan teon ja demokratian moraalitapojen kohtaan.² Ilmaisut ”oikeutetusti” ja ”nimenomaan” tehostavat sanotun sisältöä: haastateltava kansanedustaja siis pitää kollegansa näkemystä oikeana ja oikeaan kohdistuvana (henkilökohtaiseen moraalitapaan). Erikoista kyllä, toiminta on kuitenkin ilmaistu passiivimuodolla: ”kun vaikeassa taloudellisessa tilanteessa otetaan pois” – olisiko ollut liian hankalaa sanoa ”kun otamme pois”?

Vielä selvemmin politiikan sisäpiiriläinen ilmaisee kantansa laman aikaiseen toimintaan seuraavassa esimerkissä, jossa seurausretoriikkaan liittyy *pitäisi* -retoriikkaa:

”**Hätä** ja **ahdistus** näkyvät **jo** yhteiskunnan **virallisilla** luukuillakin. **Silti valvotut yöt** ja **toivottomuus** eivät **tunnu näkyvän** tänne saakka. Tässä maassa on **paljon** ihmisiä, joilla olisi varaa maksaa **huomattavasti** nykyistä **enemmän** veroja, ja joiden palkkoja ja eläkkeitä *voitaisiin* leikata. Verohelpotuksia **kuitenkin jaetaan juuri** näille. Tiedän **itse varsin hyvin** verotukseni keventyneen **huomattavasti** kahden viime vuoden aikana, mutta selviytyisin **hyvin** ilman kevennyksiäkin. **Sen sijaan** ne *pitäisi suunnata* lapsiperheille ja pienipalkkaisille.” (kansanedustaja)

Otteessa on oikeastaan kaksi asiasisältöä: 1) ihmisten hätä näkyy yhteiskunnan virallisilla luukuilla, mutta ei eduskunnassa; 2) leikkausten ja verohelpotusten kohdentaminen Suomessa. Nämä sisällöt liittyvät toisiinsa siten, että voidaan tulkita

¹ Vain yksi haastateltava (taloustutkija) kansanedustajan lisäksi ilmoittaa toimijan nimeltä: taloustutkija mainitsee oman taustayhteisönsä TTT:n vastustaneen ”jyrkästi valtiovarainministeriön ylijohtajan Sixten Korkmanin näkemyksiä siitä, että työttömyyden pitäisi antaa kasvaa”.

² Mielenkiintoisemman näkökulman lamapuheeseen olisi ehkä tarjonnut poliitikko, joka olisi pyrkinyt selviytymis- ja seurausretoriikan avulla oikeuttamaan lamaratkaisuja, mutta tällaista ei Mielenterveyslehdessä julkaistu laman vuosina, eikä laman jälkeenkään, mitä mahdollisesti selittää Mielenterveyslehden agenda psyykkisen hyvinvoinnin edistäjänä.

jälkimmäisen toiminnan muuttavan suuntaansa, jos ensin mainittu toiminta ”näkyisi” eduskunnassa asti. (Hätä ja ahdistus eivät ole toimintaa, mutta niiden näkyminen virallisilla luukuilla edellyttää toimintaa.) Tässä sisäpiiriläinen asettuu vielä enemmän ”vastakarvaan” eduskunnan lamaleikkaus- ja verohelpotuskäytäntöjen suhteen. Ne rakennetaan väärin suunnattuina: ”verohelpotuksia kuitenkin jaetaan juuri näille”, joilla ”olisi varaa maksaa huomattavasti nykyistä enemmän veroja”. Sanalla ”huomattavasti” korostetaan tilanteen absurdiutta: ne, joilla olisi mahdollisuus maksaa veroja enemmän, maksavat niitä vähemmän, vaikka oikeampi osoite verohelpotuksille olisivat lapsiperheet ja pienipalkkaiset. Sisäpiiriläinen myöntää hyötyneensä itsekin verohelpotuksista, vaikka korostaa, ettei olisi niitä tarvinnut (”selviytyisin hyvin ilman kevennyksiäkin”).

Todellisuus tuotetaan otteessa vahvasti epäoikeudenmukaisena: samaan aikaan kun pienipalkkaisilta leikataan, ja heidän hätänsä vain lisääntyy, suurituloiset hyötyvät tilanteesta, eivätkä päättäjät tunnu näkevän ”metsää puilta”. Ilmaisuun ”silti valvotut yöt ja toivottomuus eivät tunnu näkyvän tänne saakka” sisältyy kiinnostavia representaation valintoja. Ensinnäkin on eri asia sanoa ”eivät näy tänne saakka” kuin ”eivät tunnu näkyvän tänne saakka”. Edellinen tapa viittaa fysiologiseen faktaan (tänne asti ei voi nähdä) ja jälkimmäinen tapa enemmänkin katsojan tahtotilaan (haluaako nähdä vai ei). Lause on toisin sanoen rakennettu implikoimaan poliitikkojen haluttomuutta nähdä sitä, mikä näkyy jo yhteiskunnassa (virallisilla luukuilla). Sama vihjaus tuotetaan liittämällä otteen ensimmäinen ja toinen lause toisiinsa sanan ”silti” avulla: hätä näkyy jo virallisilla luukuilla, mutta silti (siitä huolimatta) se ei tunnu näkyvän eduskuntaan asti. Tässä tulkintaa ohjaa maininta ”virallisista luukuista”: jos niillä jo näkyy hätä, luulisi sen välittyneen eduskuntaankin asti. Otteen tuottama todellisuus on mahdollista tulkita niinkin, että koska hätä ja ahdistus eivät näy, toisin sanoen niiden ei anneta näkyä eduskunnan päättäjien tasolla asti, siellä on mahdollista toimia kuvatulla tavalla.

Toiminnanjohtajan seurausretoriikkaa edustaa seuraava ote, jossa huolenaiheena on työministeriön toiminta oman hallinnonalansa tilanteen (työttömyystilastojen) parantamiseksi.

”Esimerkiksi työministeriön kenttää *on siivottu siten*, että **kaikki hiukankin huonosti** voivat *on siirretty* sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Näitä, **vielä työkykyisiä** ihmisiä *ei edes haluta enää kuntouttaa ja työllistää.*” (SMS)

Toiminta on ilmaistu passiivin avulla (”on siivottu”, ”on siirretty”, ”ei haluta kuntouttaa ja työllistää”). Vaikka toimijuus ei tule tässä selvästi esiin, vastuu asettuu niiden toimijoiden kannettavaksi, joilla on valta tehdä tämäntyyppisiä siirtämis-, kuntouttamis- ja työllistämispäätöksiä. Todellisuus rakennetaan karuna niiden ihmisten osalta, jotka voivat ”hiukankin huonosti”; heidät on poistettu työmarkkinoilta sosiaali- ja terveydenhuollon pitkäaikaisasiakkaiksi. Sanavalinnat rakentavat todellisuuden julmana: vaikka ihmiset ovat ”vielä työkykyisiä”, heitä ”ei edes haluta enää kuntouttaa ja työllistää”. Kysymys ei siis ole siitä, että nämä ihmiset olisivat työkyvyttömiä. Kysymys ei ole siitäkään, että resurssit eivät riittäisi (ainakaan tämän otteen perusteella), vaan siitä, että päättäjillä ei ole edes halua tukea heidän työelämäänsä paluutaan tarjoamalla kuntoutus- ja työllistämispalveluita. Vaikka haastateltava ei tässä kerro omaa mielipidettään eksplisiittisesti, se tulee näiden sanavalintojen kautta julki ja sitä leimaa paheksunta tällaista toimintaa kohtaan.

Toinen esimerkki laman seurauksista valottaa edellisen ”ratkaisun” järjettömyyttä.

”**Samaan aikaan, kun** yhteiskunnan **toinen käsi** heittää suomalaisia sosiaali- ja terveydenhuollon hoidettaviksi, **toinen** piirtää kaavioita tämän hallinnonalan kalleudesta.” (SMS)

Tässä otteessa toimijuus on esitetty metaforan avulla: ”yhteiskunnan toinen käsi heittää” ja ”toinen piirtää”. Metafora on osuva vertauskuva. On mahdollista kuvitella yhteiskunnan vallankäyttöjärjestelmät ikään kuin ”käsinä”, jotka heittävät suomalaisia sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiksi ja piirtävät kaavioita saman hallinnonalan kalleudesta. Metafora käyttää samalla hyväkseen alun perin Jeesuksen ilmausta, jonka mukaan ”oikea käsi ei saa tietää, mitä vasen tekee”¹. Yhteiskunnan toinen käsi ei nimittäin näytä olevan tietoinen siitä, mitä toinen tekee; ”käsiensä” toiminnasta puuttuu sisäinen logiikka. Yhteiskunta siis omalla

¹ Evankeliumitekstissä Jeesus tarkoittaa tässä yhteydessä lahjojen/almujen antamista siten, että antajalla ei ole tarvetta näyttää muille, mitä antaa (Matt. 6:3-4).

toiminnallaan kuormittaa sellaista hallinnonalaa, jonka kalleutta jo muutenkin itse moittii. Implisiittisesti tämän voi tulkita päättäjien tietoiseksi ratkaisuksi, jonka perimmäisenä tavoitteena on heittää hyödyttömät ihmiset kaiken yhteiskunnallisen vastuun ulkopuolelle: heitä ei työllistetä, kuntouteta, tueta taloudellisesti eikä hoideta heidän terveyttään. Mutta ilman näin pitkälle menevää tulkintaa tämä ote rakentaa yhteiskunnan toiminnan jossain määrin hölmöläisten touhuna; käytännössähän sama toimija sekä kuormittaa että suunnittelee toiminnan supistuksia samalle hallinnonalalle.

Kansanedustaja tuottaa haastattelussaan voimakasta *pitäisi -retoriikkaa*, jonka kohteena ovat ihmisten pelotteluun ja syyllistämiseen langenneet johtavan tason päättäjät.

”Mielestäni pääministeri Aho ja valtiovarainministeri Viinanen *pitäisi vetää henkilökohtaiseen vastuuseen* ihmisten pelottelusta ja syyttelemisestä. He eivät ole ajatelleet puheidensa seurauksia. Poliitikkojen *pitäisi* kuitenkin *kantaa vastuuta* siitä, miten kansalaiset **nyt** selviytyvät, mutta **sen sijaan uhkauspuheilla viedään pohja pois elämältä.**” (kansanedustaja)

Nyt ei ole toimijoista epäselvyyttä; pääministeri Aholle ja valtiovarainministeri Viinaselle sekä poliitikoille yleisemmin rakennetaan tässä eksplisiittisesti vastuu sekä ihmisten pelottelusta ja syytelystä että heidän selviytymisestään. Vastuu merkityksellistetään ”vastuuseen vetämisenä” ja ”vastuun kantamisena”. Vastuuseen vetäminen ja vastuun kantaminen rakentuvat erilaatuisina toimina: toimijuuden asettuminen tapahtuu niissä eri tavoin. Itse ei voi ”vetää itseään vastuuseen” tekemistään töppäilyistä, vaan sen tekee joku toinen/toiset toimijat. Sen sijaan ”vastuun kantaminen” sijoittuu toimijaan itseensä; hän on itse vastuun kantaja. Tästä seuraa, että Ahon ja Viinasen vetäminen henkilökohtaiseen vastuuseen ihmisten pelottelusta on toimintaa, jonka tekevät (tai pitäisi tehdä) muut kuin mainitut johtavat poliitikot. (Mielenkiintoiseksi avoimeksi kysymykseksi jää, kuka/ketkä voisivat vetää pääministerin ja valtiovarainministerin henkilökohtaiseen vastuuseen ajattelemattomien lamapuheidensa seurauksista.) Poliitikot itse sen sijaan kantavat (tai heidän pitäisi kantaa) vastuun kansalaisten selviytymisen edellytyksistä.

Sanan ”henkilökohtainen” liittäminen vastuuseen rakentaa vastuun ensinnäkin henkilöön kohdistuvana ja toiseksi henkilön toimenkuvaan liittyvää vastuuta laajempänä ja kattavampana; tällöin esimerkiksi pääministerin ja valtiovarainministerin henkilökohtainen vastuu kytketään heidän toimenkuvaansa liittyvään vastuuseen heidän pelotellessaan ihmisiä puheillaan. Tällä todellisuuden rakentamisella ilmaistaan, että vaikka näitä toimijoita ei välttämättä saada henkilökohtaiseen vastuuseen teoistaan ja niiden seurauksista, se olisi aiheellista, koska he ovat ajattelemattomuudellaan aiheuttaneet ihmisille ahdistusta. Haastateltava myös tuottaa oman paheksuntansa nimeämiensä poliitikkojen (työtovereidensa!) toimintaa kohtaan eli tuo esiin omia arvojaan (vastuun tunteminen kansalaisista) ja tuottaa itsensä tavallisen ihmisen puolelle asettujana.

Viimeinen lause rakentaa todellisuuden ”vääränlaisena”, eli ”se mitä nyt on” tulisi korvata ”sillä mitä pitäisi olla”: nyt poliitikot vievät kansalaisten elämältä pohjan pois uhkauspuheilla, vaikka heidän pitäisi kantaa vastuuta kansalaisten selviytymisestä vaikeassa taloudellisessa tilanteessa. Toisin sanoen poliitikot eivät ainoastaan jätä vastuuta kantamatta, vaan toimivat ihmisten selviytymistä vastaan ”viemällä pohjan pois elämältä”, mikä merkityksellistää tilanteen melkein pä kansalaisia itsetuhoiseen käytökseen ajavana. ”Pohjan vieminen elämältä” on rankempi ilmaisu kuin esimerkiksi ”pohjan vieminen selviytymiseltä”, vaikka jälkimmäinenkin tilanne voi johtaa elämän pohjan katoamiseen. Todellisuus rakennetaan esimerkiksi kaiken kaikkiaan poliitikkojen osalta vastuuttomana ja kansalaisten osalta lohduttomana, minkä seurauksena tilanne ei näyttäydy kovin valoisana; muutosta ei ole luvassa.

Mielenterveysseuran toiminnanjohtajan mielestä kansalaisten henkisen hyvinvoinnin huomioon ottaminen olisi aiheellista myös muissa kuin mielenterveystyön kehyksissä.

”Suomalaisten psyykkistä hyvinvointia *pitäisi vakavasti miettiä* myös niin ympäristökysymysten yhteydessä kuin esimerkiksi asuntopolitiikassa, sillä asunnottomien määrän *kerrotaan olevan tuntuvasti lisääntymässä.*” (SMS)

Otteen toiminta on passiivissa ("hyvinvointia pitäisi miettiä", "kerrotaan olevan lisääntymässä"), mutta toimijuus sijoittuu näissä kohdissa kuitenkin eri tahoille: ne, jotka kertovat asunnottomien määrän kasvusta (todennäköisesti sosiaalitoimen viranhaltijat), eivät ole niitä, joilla on valta tehdä korkean tason asuntopoliittisia päätöksiä. Esimerkissä tuotetaan todellisuus huolestuttavana: psyykkistä hyvinvointia on mietittävä "vakavasti", koska asunnottomuus on "tuntuvasti" lisääntymässä. Passiivirakenteen preesensaikamuodon avulla "kerrotaan olevan lisääntymässä" tuotetaan toiminta (sekä asunnottomuudesta kertominen että asunnottomuuden lisääntyminen) käynnissä olevina prosesseina (vrt. esimerkiksi ilmaisuun "asunnottomien määrän on sanottu lisääntyneen", joka implikoi jo päättyneen prosessin sekä asunnottomien lisääntymisen että siitä puhujien osalta). Toisin sanoen huolestuttavaksi todellisuus rakennetaan tässä ilmaisemalla, että asunnottomia on jo, ja heidän määränsä edelleen lisääntyy. Lisäksi siinä tuotetaan asunnottomuuden ja psyykkisen voinnin välille yhteys, joka pitäisi ottaa vakavasti huomioon ympäristö- ja asuntopoliittisissa ratkaisuissa. Tämän merkityksellistämisen seuraus on, että asunnottomuuden lisäksi meillä lisääntyvät pian asunnottomuudesta johtuvaan psyykkiseen hyvinvointiin liittyvät ongelmat, ellei näihin asioihin paneuduta.

4. Yhteenveto ja pohdinta

Tarkastelen tässä luvussa positoiden tuottamia eroja ja yhtäläisyyksiä tekstien retoriikoissa ja vedän yhteen lamatekstien rakentamien todellisuuksien piirteitä. Kokoan yhteen myös arvoihin, moraalisiin ja vastuuseen liittyvää tematiikkaa ja pohdin, miten Mielenterveys -lehden foorumi näkyy tai on näkymättä tuotetussa lamapuheessa. Lopuksi palaan johdannossa esitettyyn Uurtimolta lainaamaan mottoon "millainen yhteiskunta, sellainen mielenterveys" ja pohdin, miten tämä perusoletus rakentuu omassa aineistossani. Ensin kuitenkin tuon esille toisenlaisen esimerkin todellisuuden rakentamisesta mediakielen avulla.

Viime syksynä media uutisoi näyttävästi ja toistoa hyväkseen käyttäen Ruotsin ulkoministerin, Anna Lindhin 10.9.2003 tapahtunutta murhaa. Murhan käsittely mediassa on hyvä esimerkki median kielestä ja sen tuottamien representaatioiden voimasta. Suomen TV 1 lähetti 22.9.2003

Ykkösdokumentin, jossa käytiin uudelleen läpi murha ja sen tutkintaa sekä haastateltiin murhahetkellä mukana ollutta ystävätärtä ja joitakin Lindhin työtovereita. Lindhistä rakennettiin äärettömän myönteinen kuva, ja eräässä vaiheessa ohjelmassa kertojan ääni sanoi, että koko maanosa (Eurooppa) suree Lindhiä. Tällainen väite on aika vahva, kun ottaa huomioon, että Euroopan mittakaavassa löytyy varmasti miljoonia ihmisiä, jotka eivät edes tienneet Anna Lindhistä mitään ennen hänen traagista murhaamistaan tukholmalaisessa tavaratalossa, ja ennen kaikkea – ennen tämän tapauksen mittavaa uutisointia. Kuitenkin tämäntyyppinen representointi vahvisti Anna Lindhiin liitettyjä yksilöllisiä hyveitä ja arvoja, kuten ystävällisyyttä, tehokkuutta, humoristisuutta, vakavastiotettavuutta, ja myös Lindhin edustamien yhteisöllisten arvojen merkitystä, kuten demokraattisuutta, ihmisoikeuksien puolustamista, vähempiosaisten tukemista – ja laajassa mittakaavassa avointa yhteiskuntaa, jota vastaan Lindhin murhan sanottiin olevan hyökkäys. Anna Lindhistä tehtiin siten ikoni kuvaamaan kaikkea länsimaisen demokratian ja ihmisen hyvää, toisin sanoen kaikkea sitä hyvää, mitä niissä on. Tällaiseen representaatioon ei sovi soraääniä kertomaan inhimillisistä heikkouksista tai demokratian puutteista, ja niinpä Lindhin representointi muokkasi hänestä (ja länsimaisesta yhteiskunnasta siinä sivussa) lähes täydellisen, enkelimäisen hyvyyden perikuvan. Murhaajaan ei sitä vastoin yleisessä uutisoinnissa liitetty minkäänlaisia sympaattisia ominaisuuksia, päinvastoin tämän representointiin sisältyivät ”hyvän” ja ”hyvyyden” vastakohtat sekä persoonan luonnehdinnat, joilla tehtiin (tosin aluksi väärään henkilöön liittyen) murhaajan tekoa suurelle yleisölle ymmärrettävämmäksi positioimalla hänet ”laitapuolen kulkijaksi” ja ”narkomaaniksi”. Kun oikea syyllinen oli löytynyt, uudet käyttäytymistä selittävät positiot (tai kategoriat) löytyivät maahanmuuttajataustasta ja syytetyn mielenterveyshäiriöistä. Katteoria ”mielenterveysongelmainen” on siis mediassa (ja yhteiskunnassa) hyvin selitysvoimainen representaatio esimerkiksi väkivaltaista ja/tai järjetöntä käyttäytymistä selitettäessä. Tämäntyyppisessä todellisuuden rakentamisessa yhteiskunnassa ilmenevää ”pahaa” ei tuoteta rakenteellisista syistä johtuvana, vaan päinvastoin se sijoitetaan yksilöllisiin toimijoihin, jotka asettuvat ”hyvää yhteiskuntaa” ja sen ”hyviä jäseniä” vastaan karkeilla teoillaan.

Palaan nyt omaan analyysiini ja sen yhteenvedon. Esitystavallinen valintani oli jakaa haastattelut haastateltavien taustayhteisön perusteella neljään ryhmään, joista tosin kolmeen ryhmään sisältyi vain kaksi haastattelua. Suurimman positioyhtymän muodostivat kolme taloustutkijaa. Päädyin tähän ratkaisuun havaittuani taustayhteisön vaikuttavan siihen, millaista todellisuutta haastateltava rakensi; taloustutkijan positioista syntyi erilaisia painotuksia kuin vaikkapa sosiaalityön lehtorin positioista. Lisäksi sijoitin haastatteluiden sisällöt kolmeen eri retoriikkalajiin: selviytymisretoriikkaan, syy- ja seurausretoriikkaan sekä pitäisi-retoriikkaan. Nämä kategoriat nousivat haastatteluiden lähiluvun seurauksena esiin ja edustivat kaikille haastateluille yhteistä materiaalia, joskin analyysistä käy ilmi, että niiden osuus painottui eri tavoin eri haastateluissa.

Esitystapaan liittyvä kolmas valinta oli tuoda positioryhmän yhteydessä esiin myös kulumassa ollut lamavuosi. Tämä tapa sattumalta seuraa myös laman kronologista etenemistä siitä syystä, että sisäpiiriläisiä lukuun ottamatta kunkin positioryhmän haastattelut julkaistiin samana vuonna, osin jopa lehden samassa numerossa (taloustutkijat). Tämä saattaa selittyä sillä, että Mielenterveyslehti aikaansa seuraavana asiantuntijalehtenä on halunnut osallistua yhteiskunnassa käytävään keskusteluun, joka oletettavasti laman puhjettua keskittyi taloudellisiin näkökulmiin ja myöhemmin tilaa saivat myös selviytymiseen ja hyvinvointiyhteiskunnan arvoihin liittyvät puheenvuorot.

Lukijan on hyvä muistaa, että tutkijan tekemät suuremmat ja pienemmät valinnat (metodologian valitsemisesta esitystavallisiin ratkaisuihin) merkitsevät käytännössä sitä, että muut mahdolliset tutkimusaineiston käsittelyn ja tulkitsemisen tavat suljetaan pois. Tutkija toisin sanoen tekee valintoja siitä, mitä hän analysoi esiin. (Hautamäki 2002, 227; Jokinen & Juhila 1999, 66.) Toisenlainen tapa olisi nostanut analyysin kohteeksi eri tavoin painottuneita seikkoja, vaikka tekstimassa sinänsä pysyikin fyysisesti samana.

Käsittelen seuraavaksi positioryhmiä ja retoriikkoja yhdistäviä ja erottavia tekijöitä sekä ryhmien sisällä että välillä. Ainoan sisäisesti melko yhtenäisen ryhmän muodostavat taloustutkijat, jotka keskittyvät selkeästi muita enemmän talouslaman syiden erittelyyn. Syiksi tuotetaan Suomen talouselämän muutokset, kuten rahamarkkinoiden avaaminen, idänkaupan tyrehtyminen ja markan kytkeminen ecuun. Sen sijaan heiltä puuttuu selviytymisretoriikka, tai se rakentuu taloudellisen selviytymisen tarkasteluna (yhdellä taloustutkijalla). Taloustutkijat eivät myöskään ota selkeästi kantaa hyvinvointiyhteiskunnan puolesta tai vastaan. Hyvinvointiin liittyviä kannanottoja löytyy yliopistolaisten sekä hyvin ja huonosti toimeentulevien positioryhmistä, joista on löydettävissä sekä hyvinvointiyhteiskunnan ”karsijoihin” että ”säilyttäjiin” jakautuvia haastateltavia. Jakautuminen ei kuitenkaan tapahdu positioryhmien mukaisesti, vaan toinen yliopistoväen edustaja sekä huonosti toimeentulevien edustaja jakavat keskenään aika pitkälle ”säilyttäjien” näkemykset kun taas toinen yliopistolainen sekä hyvin toimeentulevien edustaja ovat luokiteltavissa ”karsijoiden” kategoriaan. ”Säilyttäjät” haluavat

hyvinvointiyhteiskunnan jatkavan olemassaoloaan taloudellisista rajoituksista huolimatta ja rakentavat yhteiskunnalle suoranaisen velvollisuuden huolehtia huono-osaisista jäsenistään. ”Karsijat” puolestaan näkevät entisenkaltaisen hyvinvointivaltion kriisiytyneenä holhoojana, josta vapautuminen merkitsee itsenäistyneen aikuisen vastuun ottamista Sisäpiiriläisten retoriikkoja yhdistää kritiikki vallitsevia käytäntöjä (poliittisia tai yleisemmin yhteiskunnallisia) kohtaan, vaikka niiden sisältö muuten toisistaan eroaakin.

Selviytyminen, laman syyt ja seuraukset sekä niihin liittyvät uhat ja utopiat rakennetaan haastatteluissa osaksi yhtenevästi ja osin varsin vastakkaisesti. Myös pitäisi-retoriikan sisällöt vaihtelevat positioryhmien sisällä ja välillä. Selviytyminen voidaan rakentaa esimerkiksi yksilön vapautena ja kunnia-asiana (hyvin toimeentulevien edustaja) tai yksilön pakkona (yliopistolainen), mikäli yhteiskunnan ylläpitämä hyvinvointijärjestelmä lakkaa olemasta. Hyvinvointivaltion perustehtävä voidaan rakentaa ”moraalisena velvollisuutena” (huonosti toimeentulevien edustaja) tai ”vaaralliseen moraalin heikkouteen” johtavana (hyvin toimeentulevien edustaja). Myös ne toimijat, joihin haastateltavat viittaavat, tuottavat omaa todellisuuttaan. Tällöin esimerkiksi sosiaalinen verkosto voidaan merkityksellistää naisten yhteiskunnallista asemaa heikentävänä toiminnan kenttänä (”moni epäilee” yliopistolaisen haastattelussa) tai juhlapuheissa arvostettuna hoivavastuun kantajana (”juhlapuheissa esiintyvällä arvostuksella” sisäpiiriläisen haastattelussa).

Jokaisessa haastattelussa on yhteisten teemojen (retoriikkojen) lisäksi omat erityispiirteensä ja -aiheensa, joita ei muista löydy. Esimerkiksi sosiaalityön lehtori pohtii omassa haastattelussaan hyvän yhteisön tunnusmerkkejä. Kansanedustaja taas kritisoi yleisesti päätöksentekojärjestelmämme epäkohtia ja Suomen Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja puhuu mm. mielenterveyden osa-alueista. Siten kustakin haastattelusta löytyy myös muita retoriikkoja tai diskursseja kuin analyysissä erittelemiäni kolmea retoriikkaa. Olen kuitenkin katsonut ne lamatodellisuuden rakentamisen kannalta sivujuonteiksi, enkä siksi luonut tämäntyyppisille yksittäisille puhetavoille omia kategorioitaan.

Laman kronologinen eteneminen näkyy retoriikoissa siten, että vuoden 1992 jälkeen syyretoriikka jää taustalle, ja selviytymis- sekä seurausretoriikka painottuvat. Seurausretoriikkaan sisällyttämäni tulevaisuuden uhka- ja utopiapuheen osuus vähenee myös lamavuosien myötä. Tämän voi tulkita niin, että kun laman seuraukset alkavat konkretisoitua, myös niihin liittyvät uhat jollakin tapaa ”neutralisoituvat”. Tämä tarkoittaa sitä, että kun ”näin voi käydä” -puhe korvautuu ”kun näin on käymässä/käynyt” -puheella, se todellisuus, johon viitataan on aktuaalistunut. Esimerkiksi työttömyyden jääminen korkealle tasolle ja velkaantumisen lisääntyminen muuttivat yhteiskunnallista toimintatodellisuutta pitkäaikaisesti. Siitä huolimatta ”todelliseen eurokuntoisuuteen” viittaaminen taloustutkijoiden tarkoittamassa merkityksessä jää tässä aineistossa ohimeneväksi retoriikaksi laman aikana eli uhkapuhe näiltä osin toteutumisestaan huolimatta (ja juuri siksi) menetti kärkensä.

Pitäisi-retoriikkaa esiintyy läpi laman; sen kohteet löytyvät kahden muun retoriikan teemoista, toisin sanoen selviytymiseen ja laman seurauksiin liittyvistä sisällöistä, mutta pitäisi-retoriikan nimen mukaisesti sitä leimaa tietynlaiseen toimintaan velvoittaminen, kehottaminen tai tietyn toiminnan kieltäminen. Pitäisi -retoriikka koostuu vaatimuksista, toimenpide-ehdotuksista tai tavoitteista, joiden kohteeksi rakentuvat esimerkiksi talouden elvyttämisen ja palvelujärjestelmien purkamisen tavat, ihmisten selviytymisen turvaaminen ja tulevan yhteiskunnan asettamat vaatimukset. Näistä laman alkuvaiheeseen sijoittuvat erityisesti elvytykseen liittyvät vaatimukset ja ehdotukset, laman syvimpään kauteen palvelujärjestelmien purkamista ja ihmisten selviytymistä koskevat velvoitteet ja laman loppupuolella saavat tilaa myös lamanjälkeisen elämisen ehtoihin liittyvät seikat, kuten psyykkisen hyvinvoinnin edellytysten tarjoaminen yhteiskunnallisesti esimerkiksi kiinnittämällä huomiota ympäristö- ja asuntopolitiikkaan.

Moraalin ja arvojen rakentaminen haastatteluissa (kuten muissakin teksteissä) tapahtuu sanaston ja siihen liittyvien kategorioiden valintojen avulla. Esimerkiksi aineistossa käytettiin moralisoivaa sana-/kategoriavalintaa ”syrjäytetyt” tavanomaisemman ilmaisun ”syrjäytyneet” sijasta, jolloin moralisointi kohdistuu niihin toimijoihin, jotka ovat syrjäyttäneet jonkin ihmisryhmän. ”Syrjäytyneet” -termistä vastaavaa toimijuutta ei löydy, vaan termi viittaa tilaan jonkin tekijättömän

tapahtumisen tuloksena. Arvojen esittämisestä on kysymys myös silloin, kun valitaan, käytetäänkö yhteiskunnan yhteydessä etuliitettä ”hyvinvointi-” vai ”holhaus-”, joilla tuotetaan aivan erityyppisiä merkityksiä. Tämän kaltaisten arvoja ja moraalialia selkeästi välittävien sanastovalintojen ohessa käytettiin joissakin haastatteluissa voimakkaitakin laatuja kuvaavia ilmauksia, joilla haluttiin ohjata tulkintaa ja samalla ilmaista tiettyjä moraalisia ongelmia. Esimerkiksi hyvinvointivaltion kytkeminen ”traagisiin piirteisiin” ja ”vaarallisiin ongelmiin” tuotti hyvinvointiyhteiskuntaa ”alasajavia” arvoja hyvin toimeentulevien edustajan haastattelussa. Arvoja tuotiin esille myös ”pitäisi” -retoriikan avulla, jolla haluttiin viestiä humaaneja ja solidaarisia sekä osin myös asiantuntijuutta korostavia arvoja. Tällöin asetettiin ”tavallisen pulliaisen” puolelle ja vaadittiin parannuksia heidän tukalaksi käyneeseen tilanteeseensa sekä ehdotettiin käytännön toimenpiteitä, kuten elvytyksen suuntaamista tietyille aloille. Merkille pantavaa on, että perinteisiä hyvinvointivaltioon liitettyjä perusarvoja, kuten solidaarisuutta, demokraattisuutta ja ihmisarvoisuutta käyttämällä rakennettiin sekä hyvinvointivaltiota oikeuttavaa että sitä kritisoivaa argumentointia.

Kompleksisempaa arvojen välittymistä tapahtuu kuitenkin tekstien esirakentuneiden alkuoletusten kautta, joihin esimerkiksi haastattelut yleisesti perustuvat. Nämä ovat sitä itsestään selvää ja ”tervejärkistä” kielenkäyttöä, jota ei kyseenalaisteta eikä myöskään perustella. Siten luonnollistettuun kielenkäyttöön sisältyy ideologista ainesta, joka paitsi rakentaa tietynlaisen todellisuuden myös legitimoii ja uusintaa sen sekä välittää sen mukana ajallemme tyypillisiä arvoja, kuten individualismia, yrittäjäjyötä ja konsumerismia. Näiden arvojen alkuperä jää, kuten tekstin ideologisuuskin, hämärän peittoon.¹ Omassa aineistossani tulevat esille mainitut aikamme arvot, vaikkakin peiteltyinä. Kilpailuyhteiskunnan yksilöihin liittyviä perusarvoja ovat juuri individualismi, yrittäjäjyys ja konsumerismi, jotka kuuluvat itsestään selvästi ”kauppaan”, jos halutaan pärjätä elinkeinoelämävetoisessa yhteiskunnassa. Samaan kauppaan sisältyvät myös arvot ”kilpailukyky”, ”kehitys”

¹ Nämä näkemykseni perustuvat Faircloughin ajatuksiin, vaikka hän ei esitäkään niitä aivan tällä tavoin yhdisteltynä. Fairclough ei korosta alkuoletuksiin/luonnollistettuun kielenkäyttöön liittyvää arvojen välittymisfunktiota, vaan katsoo, että ideologiaa ja arvoja välittävät mahdollisesti representaatioisältöjä merkityksellisemmin tiedotusvälineissä vakiintuneet identiteettien ja niiden välisten suhteiden konstruoinnin tavat (Fairclough 2002, 64, 166–167).

ja ”kasvu”, joihin haastatteluissakin viitattiin ja joilla perustellaan monenlaiset yhteiskunnalliset ratkaisut.

Vastuun kysymykset ovat varsin keskeinen osa yhteiskunnallisen todellisuuden, esimerkiksi laman rakentamista, vaikka ne jäävätkin suureksi osaksi aineistossa erilaisten representaatioon liittyvien valintojen peittämiksi. Tällöin vastuullista toimijaa ei eksplikoida, vaan se jää esimerkiksi passiivirakenteen tai nominalisoinnin kätkemäksi. Monissa kohdissa vastuullinen toiminta on kuitenkin jäljitettävissä tekstistä, vaikkakaan ei täsmällisesti (esimerkiksi vastuulliseksi toimijaksi on mahdollista rakentaa ”asuntopolitiikasta vastaavat päättäjät”).

Fairclough (2002, 64) muistuttaa mediatekstien analysoijaa tämäntyyppisiin representaation valintoihin liittyvistä ideologisista aineksista, jotka muodostavat toimittajille, haastateltaville ja lukijoille/yleisölle yhteisen maaston. Niiden ansiosta ja avulla on esimerkiksi mahdollista ylläpitää vallitsevia valtasuhteita, koska yhteiskunnalliseen toimintaan ei liity (liitetä) vastuuta, eikä tapahtumiin vaikuttamista kuvata mahdolliseksi (sama, 162). Omassa aineistossani tekijyyden hämärtämiselle näyttää olevan muita syitä kuin olemassa olevien valtasuhteiden ylläpito; suurin osa haastateltavista suhtautuu kriittisesti valtion päättäjiin, joten heidän motiivinaan jättää toimijuus eksplikoimatta tuntuu olevan jokin muu kuin ”kansan vaientaminen”.

Kysymykseen ”miksi aineistossa päävoittoisesti esitetään toiminta passiivissa” on kuitenkin ongelmallista vastata, koska en voi tukeutua tutkimusaineistooni samalla tavoin kuin vastatessani kysymyksiin ”mitä” ja ”miten” asioita siinä merkityksellistetään. Vastausta toimijuuden peitellylle esiintuomiselle on mahdollista etsiä asiantuntijapuheen tyypillisistä piirteistä ja/tai haastattelugenrelle ominaisista seikoista. Spekuloin myös haastateltavien intressillä ”turvata selustansa” jättämällä nimet ja selvät toimijaryhmät nimeämättä. Tyhjentävästi tähän kysymykseen vastaaminen edellyttäisi vertailemista eri foorumeiden haastattelupuheen sekä muuntyyppisten tekstien (ei haastattelu- eikä asiantuntija-) välillä. Tähän en työssäni kuitenkaan ryhtynyt, koska tein sen valinnan, että pyrin tekemään todellisuuden rakentamisen tapoja näkyväksi hakematta varsinaisesti selityksiä sille, miksi näin on tehty.

Mielenterveys -lehden foorumi on yksi osatekijä haastattelujen rakentumisessa. Lehti on sekä ammattilehti että kaikkien psyykkisestä hyvinvoinnista kiinnostuneiden asialehti, ja se pyrkii yleisistä tiedotusvälineistä poiketen tuomaan yhteiskunnassa esille tavallisen ihmisen näkökulmaa. Tämä erityinen näkökulma oletettavasti ohjaa sekä toimittajan kysymyksien asettelua että haastateltavan vastauksia niihin. Miten lehden näkökulma sitten on rakentunut haastatteluihin? Täsmällistä vastausta on vaikea antaa, mutta näkemykseni on, että erityisesti ”pitäisi” -retoriikka antaa viitteitä haastatteluforumista. Siinähan välitetään inhimillisiä arvoja tuottamalla tavallisen ihmisen puolelle asettumispuhetta ja velvoitetaan yhteiskuntaa/päittäjiä toimimaan jollakin toisella tavalla yksilöiden hyvinvointiongelmien ratkaisemiseksi. Toisaalta on epätodennäköistä, että vain yhteen esiin nostamaani retoriikkaan olisi sisäänrakentuneena Mielenterveys -lehden foorumi muiden jäädessä siitä osattomaksi tai että foorumi ylipäänsä asettuisi näkyville vain näissä retoriikoissa. Uskon siksi, että lehden näkökulma on tietynlainen ”alkuoletus”, joka otetaan niin haastatteluissa kuin asiantuntijoiden kirjoittamissa artikkeleissa itsestään selvänä arvoihin ja kiinnostuksen kohteisiin kytkeytyvänä elementtinä huomioon. Tämä tarkoittaa ihmisarvon korostamista esimerkiksi taloudellisten arvojen sijaan, kuten lehden toimittaja Kristina Salonen on todennut (Helminen 1998, 149). Tämä näkyi myös omassa aineistossani, jossa taloudellisia arvoja ei nostettu ensisijaisiksi edes taloustutkijoiden teksteissä, vaan huolen kohteena olivat tavalliset vaikeuksissa olevat ihmiset ja heidän selviytymisensä edellytykset.

Siirryn seuraavaksi pohtimaan tutkimukseni perusoletusta yhteiskunnan ja mielenterveyden suhteesta ja sen rakentumista omassa aineistossani. Esitin johdannossa löytäneeni tutkimukselleni johtolangan Yrjö Uurtimon (2000) käyttämästä ilmaisusta ”Millainen yhteiskunta, sellainen mielenterveys”. Halusin tarkastella aineistoani pitäen mielessä tämän ytimekkään väitteen mielenterveyden ja yhteiskunnan suhteesta. Varsinainen analyysini ei kuitenkaan kohdistunut puhtaasti tähän problematiikkaan, mistä syystä palaan Uurtimon väitteeseen vasta tässä yhteydessä.

Kuten johdannossa esitin, makrotason tutkimuksia yhteiskunnan vaikutuksesta mielenterveyteen ei ole juuri tehty, vaan tyypillisesti lähestymistapoja luonnehtivat mikrotason selvitykset mielenterveyden häiriöiden esiintymisestä, hoidosta, diagnostiikasta jne. yhteiskunnassa. Mielenterveysongelmia ei siis rakenneta yhteiskunnan huonona vaikutuksena yksilöiden psyykkiseen hyvinvointiin, vaan tyypillisesti ”syyt” mielenterveysongelmiin löydetään esimerkiksi yksilön kyvyttömyydestä kestää kilpailu-/tieto-/kulutusyhteiskunnan asettamia vaatimuksia ja paineita, joiden kanssa ”terveet” kansalaiset pärjäävät. Tällöin ”hoitokin” rakentuu heikkojen yksilöiden selviytymiskykyjen parantamisena (ks. esim. Arola 2003; Raitasalo 2003), ei suinkaan yhteiskunnan rakenteiden uudelleenorganisointina, jotta ne kuormittaisivat vähemmän ihmisten henkistä sietokykyä. Ja milloin yksilöä ei enää voida ”palauttaa” tehokkaaksi (tuottavaksi) yhteiskunnan jäseneksi, hänellä ei oikeastaan ole yhteiskunnalle enää arvoa, mikä näkyy esimerkiksi psykiatrisen sairaala- ja avohoidon huonoina toiminnan resursseina (ks. esim. Juntunen 1995; Karila 1995). Voidaan siis mielestäni perustellusti väittää ”millainen yhteiskunta, sellainen mielenterveys”.

Suomalaisten masennus on saanut ”kansantaudin” mittasuhteet yhteiskunnassa, jossa on selvitty lamasta (vaikkakaan ei pitkäaikaistyöttömyydestä), koettu monta nopean kasvun vuotta ja ennustettu uusia lasku- ja noususuhdanteita. Leimallista yhteiskunnassamme – ja yleensä länsimaisissa kapitalistisissa yhteiskunnissa - on sellaisten arvojen vaaliminen kuin kilpailukyky, joustavuus, sopeutumiskyky, tehokkuus, jatkuva uuden oppiminen ja toisaalta individualismi ja omien etujen ajaminen toisista välittämättä (ks. esim. Sennett 2002; Vuorinen 2002). Mitä tästä voidaan päätellä? Yhteiskuntamme arvot eivät näytä rakentavan hyvää mielenterveyttä. Vaikka analyysini ei käytännön tasolla puutu merkittävästi kysymyksiin yksilön versus yhteiskunnan ”hyvästä” ja ”oikeudesta” tai niiden yhteensovittamisen vaikeudesta, pidän näitä asioita tärkeinä ja pohtimisen arvoisina. Voivatko yksilön ja yhteiskunnan (yhteiskunta vallankäyttöjärjestelmänä) ”hyvä” toteutua samanaikaisesti vai sulkevatko ne lähtökohtaisesti toisensa pois? Millainen olisi mielenterveyttä tukeva yhteiskunta? Miksi yhteiskunnan (tai globalisoituvan talouselämän¹) etu käytännössä rakennetaan ensisijaisena, minkä

¹ Tässä lähestytään globalisaation problematiikkaa, jota on tarkastellut esimerkiksi Petri Ruuska (2002).

seurauksena kansalaisille jää sopeutujan rooli useimmissa yhteiskunnallisissa ratkaisuisissa?

Entä mikä on se yhteiskunnan perimmäinen ”paha”, joka johtaa yksilöiden psyykkiseen pahoinvointiin? Isoveli-valtio? Hyvinvointijärjestelmä? Talouselämä? Tähän kysymykseen aineistossani otetaan kantaa, mutta kannanotot on rakennettu tietynlaista todellisuuden tuottamista silmällä pitäen. Esimerkiksi analyyseissäni ilmenneiden kevennetyn valtion hyvinvointimallin oikeuttamisen tarkoituksessa esitettyjen puheenvuorojen voidaan ajatella vastaavan yhteiskunnan tarjoamien palveluiden näkökulmasta kysymykseen ”millainen yhteiskunta sellainen mielenterveys”. Kuten sanottua, vastaukset näyttävät vaihtelevan puhujan tarkoituserien mukaisesti. Esimerkiksi taloustutkija näkee hyvän yhteiskunnan kriteereinä kuluttajien taloudellisten arviointikykyjen kehittämisen ja toisaalta velkaantuneiden oikea-aikaisen neuvonnan, jotka implisiittisesti ymmärtäen mahdollistavat hyvän mielenterveyden, kun taloudelliset huolet eivät paina ihmisiä. Valtion huolenpitoroolin keventämistä ajava ja yrityksen johdon intressejä palveleva konsultti näkee puolestaan hyvän yhteiskunnan sellaisena, joka tarjoaa ihmisille minimaalisella väliintulolla edellytykset omaan vastuunottoon hyvinvoinnista, sekä edellytykset vapaaehtoiseen yhteistyöhön ja solidaarisuuteen, joiden ansiosta yksilöt voivat psyykkisesti paremmin.

Hyvän mielenterveyden tavoittelun keinot niin kuin ne aineistossani tulevat esiin vaihtelevat yhteiskunnallisen puuttumisen tavan ja määrän suhteen. Yhtäältä yhteiskunnan mittava sosiaalipoliittinen väliintulo yksilöiden elämässä voidaan rakentaa holhoamisena, joka johtaa lopulta psyykkiseen pahoinvointiin oman vastuunoton poistuessa yksilöiltä. Toisaalta on mahdollista tuottaa yhteiskunnan riittävät neuvonta- ja tukipalvelut välttämättöminä ja moraalisenä velvollisuutena ainakin yhteiskunnan heikoimpien jäsenten kohdalla, jotta psyykinen pahoinvointi ei muodostuisi ylipääsemättömäksi ongelmaksi. On toisaalta huomattava, että on eri asia pyrkiä pitämään väestön mielenterveysongelmat hallittavalla tasolla kuin tavoitella sellaista yhteiskunnallisen organisoitumisen tapaa, jossa mielenterveyden ongelmat olisivat minimissä. Joka tapauksessa oleellista omassa aineistossani on se, että avaintekijäksi rakennetaan yhteiskunnan auttajan roolin minimoiminen tai sen korostaminen; tämän kysymyksen ympärille kiertyy jonkintasoisesti useimpien

haastattelujen tapa käsitellä hyvinvoinnin problematiikkaa. Vastuu hyvinvoinnista asemoidaan erilaisissa näkemyksissä vaihtoehtoisesti yhteiskuntatason päättäjiin tai sitten yksilöihin, joille osoitetaan vastuu itsestään ja kanssaihmisistä.

Tämän tutkimuksen aineistona olleissa haastatteluteksteissä mielenterveyden ja laman yhteyttä ei tuoda eksplisiittisesti esiin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Pohdintojeni kannalta olisi merkittävää voida ”todistaa” analyysini perusteella puuttuvan yhteyden syyksi se, että asiantuntijat eivät pidä tarpeellisena yhteiskunnallisen (rakenteellisen) selityksen tuottamista yksilöiden (tai massojen) psyykkiseen pahoinvointiin. Tämä selitys ei kuitenkaan saa aineistolta tukea, joskaan aineisto ei sitä kumoakaan. Oikeastaan on vaikeaa ”selittää” mielenterveyden merkityksellistä poissaoloa asiantuntijoiden lamapuheissa analyysini pohjalta.

Tekstien pohjalta voi spekuloida mahdollisuuksilla, että mielenterveys on otettu itsestään selvänä alkuoletuksena huomioon, tai sitten sitä ei ole haluttu erikseen mainita käsitteen rasituksista johtuen – on siis koettu epävarmuutta käsitteen käytön suhteen. On nimittäin mahdollista, että koska haastateltavissa ei ole ainuttakaan lääkäriä (sisäpiiriläisistä toinen tosin on psykologi, mutta hän oli nimenomaan yksi kolmesta, joka mainitsi mielenterveyden), omaa mielenterveyden alan asiantuntemusta ei ole nähty (psykologia ja päihdehuollon asiantuntijaa lukuun ottamatta) riittävänä, jotta olisi haluttu käsitellä mielenterveyteen liittyviä ongelmia. Toimittajien osuudet (otsikot, ingressit sekä muu toimittajan tuottama tekstiaines) kuitenkin lisäsivät sellaisia luonnehdintoja, jotka viittasivat mielenterveyteen tai henkiseen kestävytykseen (esimerkiksi ”viime vuosina monen suomalaisen henkistä kanttia on koeteltu kovin” ja ”kansalaisten yksilöllinen kyvykkyys ja jaksaminen horjuvat arkielämän kohtuuttomien ongelmien edessä”). Nämä luonnehdinnat silloittivat asiantuntijapuheen lehden genreen sopivaksi. Toimittajien osuudet jäivät kuitenkin analyysin ulkopuolelle siksi, että rajasin analyysin kohteeksi pelkästään haastateltavien puheen, kuten edellä olen empiriaosuudessa kertonut. Olisikin kiinnostavaa tutkia seuraavaksi sitä, miten toimittajien ja haastateltavien suhteet rakentuvat kielen interpersoonalliseen funktioon liittyvien piirteiden avulla.

Kuten edellä on toistuvasti käynyt ilmi, laman ja mielenterveyden yhteyden tuottaminen eksplisiittisesti varsinaisessa haastattelupuheessa puuttui paria haastattelua lukuun ottamatta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei Mielenterveys-lehdessä laman aikana käsitelty laman vaikutusta ihmisten mielenterveyteen – päinvastoin lehden pikku-uutisissa, palstakirjoituksissa ja joissakin artikkeleissa tämä vaikutus oli toistuvasti esillä.

Lama näkyi lehden mukaan lisääntyneenä psykiatrisen hoidon tarpeena käytännön hoitotyössä jo vuoden 1991 loppupuolella, vaikka taloudellisten paineiden aiheuttamat kriisireaktiot kehittyvät hitaasti. Yleisimpiä oireita olivat ahdistuneisuus ja erilaiset masennusoireet. (Mt 4/1991, 5.) Suomessa alkoi olla taloudellisista syistä nälkää näkeviä ihmisiä (Mt 3/1992, 5). Taloudellinen kriisi nähtiin myös henkisenä ja moraalisenä kriisinä, jonka seuraukset tulevat ulottumaan tuleviin sukupolviin suurten väestöryhmien katkeroituessa (Mt 6/1992, 3). Säästötoimien kohdistumista heikoimpiin/eniten tukea tarvitseviin (työttömät, ylivelkaantuneet, vähätuloiset, päihteiden liikakäyttäjät, psyykkisistä ongelmista kärsivät) kritisoitiin (Mt 2/1994, 5). Todettiin sellaisten työkyvyttömyyseläkkeiden lisääntyneen, joiden perusteena olivat psyykkiset syyt (Mt 4/1995, 5). Lisäksi Mielenterveys -lehden numeroissa käsiteltiin mm. henkistä ja taloudellista syrjäytymistä ja sen leimaavuutta (Mt 3/1994, 41), avohoidon riittämättömiä resursseja (Mt 2/1995, 46), työttömyyden aiheuttamaa henkistä stressiä, joka pahimmillaan johtaa mielenterveyden häiriöihin, itsemurha-ajatuksiin ja -yrityksiin (Mt 1/1996, 49–50). Arveltiin, että lamaa käytettiin myös hyväksi lopettamalla arveluttavia yrityksiä ja irtisanomalla tai lomauttamalla ihmisiä ilman että päätöksiä kyseenalaistetaan. Yhteiskuntaan nähtiin pystytettävän psyykkisiä barrikadeja, kun työttömät jätettiin henkisesti ilman yhteiskunnan tukea, ja huono-osaisuus muodostui uudella tavalla, kun köyhyys oli totaalista (ei työtä, rahaa eikä edes asuntoa). Toisaalta työttömyyskin muutti muotoaan, kun osaavaa henkilöstöä irtisanottiin. (Mt 3/1991, 23.)

Lama ja sen vaikutukset ihmisten elämässä olivat siten eksplisiittisesti läsnä Mielenterveys -lehden foorumilla. Sen sijaan voi todeta, että lamaan keskittyneet asiantuntijahaastattelut muodostavat lehden erityyppisistä teksteistä sellaisen osan, jossa poikkeuksellisesti tuotetaan mielenterveys implisiittisesti tai jätetään se

kokonaan rakentamatta lamasta puhuttaessa. Asiantuntijoiden lamapuheen kovaan ytimeen, jota leimaavat taloudelliset näkökohdat, eivät siten näytä kuuluvan mielenterveyden kysymykset edes Mielenterveys -lehden foorumilla, mikä kertoo talouden ja mielenterveyden välille rakennetusta kuilusta yhteiskunnassa¹.

Samalla tavoin talous ja moraalit kulkevat jyrkästi eri polkuja, mikä on myös Juha Panulan tutkimuksen (1999) teemana. Niin kauan kuin talous ja moraalit nähdään eriytyneinä toiminnan alueina, joilla vallitsevat erityyppiset arvot, ”moraalista” taloutta on turha odottaa. Toisaalta jonkinlaista sekoittumista on tapahtunut; moraalista on joidenkin arvioiden mukaan kehkeytymässä uusi kilpailutekijä yrityksille (sama, 41) ja talouden arvot ovat ulottaneet vaikutuksensa myös moraalisiin (ihmisyyden arvojen) alueelle (ks. esim. Uurtimo 2000, 20–21). Jälkimmäinen kehityssuunta on kuitenkin moraalisten kannalta kyseenalainen, kun esimerkiksi ihmisten auttamista ja elämää tarkastellaan kustannus-hyöty -mittarein.

Mielenterveyden kannalta ”hyviä” yhteiskunnan arvoja ja päätöksiä ovat sellaiset, jotka ottavat ihmisen elämän arvon lähtökohdaksi ilman taloudellista hyötyajattelua. Tällaisia arvoja ja ihmisyyden merkittäviä ulottuvuuksia ovat myötätunto, välittäminen, huoli toisesta ihmisestä ja kunnioitus toista ihmistä kohtaan. (Uurtimo 2000, 21.) Yhteiskunnan arvojen valitseminen on tärkeää siksikin, että arvot ohjaavat resursseja ja markkinavoimia – sitä, ratkaistaanko yhteiskunnallisia kysymyksiä vai ei, kun tehdään tulopoliittisia budjettiratkaisuja (Juntunen 1995, 5). Talouspolitiikan ja arvojen (moraalisten) olisi siis löydettävä jonkinlainen tasapaino. Muutoin markkinarakenteet toimivat ihmisyyttä vastaan eivätkä, kuten Heikkilä (1995, 17) on muotoillut, anna tilaa, aikaa tai lupaa ihmisten keskinäiselle kohtaamiselle, tukemiselle ja auttamiselle.

¹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki inhimillisuus olisi ollut asiantuntijoiden lamapuheissa sulkeistettuna; päinvastoin pitäisi -retoriikka peräänkuuluttanut ihmisarvoista kohtelua ja solidaarisuutta poliittisilta päättäjiltä. Näyttääkin siltä, että akselilla mielenterveys – inhimillinen elämä – talouselämä kahden ääripään yhdistäminen on poikkeuksellista, mutta kahden vierekkäisen käsitteen yhteen liittäminen ei ole.

Lähteet

Achté, Kalle (1995) Jossakin on raja, missä aine muuttuu hengeksi, henki aineeksi. Julkaisussa: Mielenterveys 2/1995 s. 14–18.

Aittola, Tapio & Raiskila, Vesa (1994) Jälkisanat. Teoksessa: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus s. 213–231.

Alasuutari, Pertti (1994) Luurangon mysteeri. Teoksessa: Klaus Weckroth ja Mirja Tolkki-Nikkonen (toim.) jos A niin... Tampere: Vastapaino s. 75–91.

Alasuutari, Pertti (1996a) Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Helsinki: Hanki ja Jää.

Alasuutari, Pertti (1996b) Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino.

Arola, Hilkka (2003) Mielenterveysongelma vie entistä useammin työkyvyn. Julkaisussa: Kelan Sanomat 4/2003 s. 3-4.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus.

Bergmann, Jörg (1997) Moraalin paikallisesta luonteesta nyky-yhteiskunnassa. Julkaisussa: Sosiologia 3/1997 s. 231–241.

Bergmann, Jörg (1998) Introduction: Morality in discourse. Julkaisussa: Research on Language and Social Interaction vol. 31, numbers 3&4 s. 279-294.

Burr, Vivien (1995) An Introduction to Social Constructionism. London: Routledge.

Cederblad, Marianne (1992) Lasten ja nuorten psykiatria. Helsinki: Otava.

Engeström, Ritva (2002) Toiminta merkityksen tutkimuksessa: laadullisen analyysin metodologista tarkastelua. Julkaisussa: Sosiologia 1/2002 s.33–45.

Eskola, Antti (1984) Vuorovaikutus, muutos, merkitys. Sosiaalipsykologian perusteiden kriittinen tarkastelu. Helsinki: Tammi.

Fairclough, Norman (2002) Miten media puhuu. Tampere: Vastapaino.

Hautamäki, Tiina (2002) Tuberkuloosin ja aidsin kulttuuriset merkitykset. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Heikkilä, Mikko (1995) Kulttuuri mielenterveyden muokkaajana. Julkaisussa: Mielenterveys 3/1995 s. 17.

Heikkinen, Martti E. (1999) Mielenterveyden edistäminen on koko yhteiskunnan asia. Julkaisussa: Mielenterveys 1/1999 s. 14–15.

Heiskala, Risto (1994) Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa: Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus s. 146–172.

Helminen, Marjut & Kauttu, Kyllikki (1998) Ajankuvia mielenterveydestä. Mielenterveys-lehti aikansa tulkkina 1928-1995. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.

Ilmonen, Kaj (1998) Moraalikysymysten ajankohtaisuus. Teoksessa: Moderniteetti ja moraalit. Toim. Kaj Ilmonen. Helsinki: Gaudeamus s. 5-16.

Jokinen, Arja (1999) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino s. 37–53.

Jokinen, Arja (1999) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino s. 126–159.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1993) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino s. 75–108.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino s. 54–97.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (1993) Miten tarinasta tulee tosi? Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa. Teoksessa: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino s. 151–188.

Juhila, Kirsi (1999) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Tilanteisesta kulttuuriseen kontekstiin. Teoksessa: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino s. 160–198.

Julkunen, Raija (1999) Hyvinvointivaltion suhdanteet. Julkaisussa: Talous & yhteiskunta 4/1999 Vol. 27 s. 16–18.

Juntunen, Kirsi (1995) Onko yhteiskunta vain terveitä varten? Julkaisussa: Mielenterveys 4/1995 s. 5

Juvonen, Tuula (2002) Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia. Tampere: Vastapaino.

Karila, Antti (1994) Mielenterveyspotilaiden psykososiaalinen selviytyminen ja mielenterveyspalvelujen käyttö: seurauututkimus Peijaksen sairaanhoitoalueella. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A 432.

Karila, Antti (1995) Amputoiko niukkuus mielenterveystyön uudistamisen. Julkaisussa: Mielenterveys 2/1995 s. 46–47.

Kiander, Jaakko (1999) Talouspolitiikka 1990 -luvun lamassa ja nousussa. Julkaisussa: Talous & yhteiskunta 4/1999, Vol. 27 s. 8-11.

Kiikkala, Irma (1994) Monimuotoinen masennus. Julkaisussa: Dialogi 7/1994 s. 40–42.

Kostamo-Pääkkö, Kaisa (2001) ”Puheet avohuoltopainotteisia, toimenpiteet laitoskeskeisiä”: analyysi paikallisesta palvelujärjestelmästä mielenterveyssektorilla. Akateeminen väitöskirja. Lapin yliopisto. Acta Universitatis Lapponiensis 39.

Krohn, Leena (1998) Puhe tulevaisuusvaliokunnan Studia Parlamentaria - tilaisuudessa 12.11.1998 <http://www.eduskunta.fi/fakta/vk/tuv/stuparla/krohn.htm>

Laurinkari, Juhani (1990) Sosiaali- ja terveystalouden arvoista. Teoksessa: (Antti Karisto et al. toim.) Sosiaaliset riskit, tutkimus ja päätöksenteko. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus s. 144–160.

Leiwo, Matti & Pietikäinen, Sari (1996) Kieli vuorovaikutuksen ja vallankäytön välineenä. Teoksessa: Kari Palonen ja Hilka Summa (toim.) Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat. Tampere: Vastapaino s.85–108.

Luomahaara, Jaakko (2000) Puhkisäästetyt mielenterveyspalvelut. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Aiheita 7/2000.

Luostarinen, Heikki & Väliaverronen, Esa (1991) Tekstinsyöjät. Yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta. Tampere: Vastapaino.

Mäkelä, Klaus (1997) Moraaliset ilmiöt sosiologian tutkimuskohteena. Julkaisussa: Sosiologia 3/1997 s. 250–253.

Nikander, Pirjo (1997) Diskursiivinen käänne (sosiaali)psykologiassa. Julkaisussa: Psykologia 6/1997 s. 404–414.

Panula, Juha (1999) Moraalin ja talouden risteyksessä. Empiirinen tutkimus moraalia ja taloutta koskevien käsitysten eriytyneisyydestä. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A-10:1999.

Perelman, Chaïm (1996) Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino.

Poijula, Soili (2003) Miten selviytyä työpaikan menetyksestä. Helsinki: Kirjapaja.

Potter, Jonathan (1996) Representing reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1996) Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour. London: Sage.

Poutanen, Outi (1996) Depressio terveyskeskuspotilaalla. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Punkanen, Tiina (2001) Mielenterveystyö ammattina. Helsinki: Tammi.

Puusaari, Hille (1995) Pilleri voi vaikuttaa persoonallisuuteen. Julkaisussa: Mielenterveys 1/1995 s. 48–49.

Pylkkänen, Kari (1998) Mielenterveyden pörssinoteeraus heikentynyt. Julkaisussa: Mielenterveys 6/1998 s. 44–46.

- Raitasalo, Raimo (2003) ”Ei terveyttä ilman mielenterveyttä”. Julkaisussa: Kelan Sanomat 4/2003 (Tutkittu juttu -palsta).
- Riihinen, Olavi (1993) Kestävätkö hyvinvointivaltion perusarvot? Julkaisussa: Talous & yhteiskunta 3/1993 s. 3-13.
- Ruuska, Petri (2002) Kuviteltu Suomi: globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980–90 -luvulla. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Saarenheimo, Marja (2003) Vanhuus ja mielenterveys: arkielämän näkökulma. Helsinki: WSOY.
- Savolainen, Heidi ja Sillanpää Helena (1999) Masentuneiden ihmisten kuvaus masennuksesta ja kuntoutumisesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Aiheita; 27/1999.
- Sennett, Richard (2002) Työn uusi järjestys. Miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta. Tampere: Vastapaino.
- Sihvonen, Arja (1996) Miten ehkäisen työuupumuksen. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (1997) Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa: Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näköaloja. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus s. 72–95.
- Suoninen, Eero (1999) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino s. 17-36.
- Särkelä, Jussi (1995) Mielisairautta pelätään yhä. Julkaisussa: Mielenterveys 1/1995 s. 5.
- Trent, Dennis S. (1995) Mielenterveys mitä se on? Julkaisussa: Mielenterveys 6/1995 s. 6-10 (käännös Ylva Kosonen).
- Uurtimo, Yrjö (2000) Millainen yhteiskunta sellainen mielenterveys. Julkaisussa: Dialogi 3/2000 s. 18–21.
- Valkonen, Jarno (2003) Lapin luontopolitiikka. Analyysi vuosien 1946–2000 julkisesta keskustelusta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Vuori, Jaana (2001) Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnellut asiantuntijoiden kirjoituksissa. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Vuorinen, Jarmo (2002) Syrjäytyneellä ei ole tuntomerkkejä. Julkaisussa: Mielenterveys 3/2002 s. 6-9.

Liite

Analyysin kohteena olleet Mielenterveys -lehden asiantuntijahaastattelut:

Mielenterveys 5/1991 s. 7-11: Niukkuutta päivän peilissä. **Valtion taloudellisen tutkimuslaitoksen erikoistutkija** Osmo Kuusen haastattelu (toimittaja Tarja Heiskanen)

Mielenterveys 5/1991 s. 17-20: Kalliit on laulujen lunnaat. **Kuluttajaliiton pääsihteeri** Leena Simosen haastattelu (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys 5/1991 s. 20-22: Lamalla Suomi eurokuntoon. **Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen** tutkija Tuovi Allénin haastattelu (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys 6/1991 s. 14-17: Poliitiikan pelisääntöihin tarvitaan muutos. **Kansanedustaja** Marjatta Stenius-Kaukosen haastattelu (toimittaja Tarja Heiskanen)

Mielenterveys 3/1992 s. 7-10: Uusi yhteisyys – pakko vai mahdollisuus. **Turun yliopiston sosiaalityön lehtori** Heikki Suhosen haastattelu (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys 5/1992 s. 6-9: Kannattaako olla kiltti, kun siitä ei ole enää hyötyä. **Helsingin yliopiston filosofian professori** Timo Airaksisen haastattelu (toimittaja Tarja Heiskanen)

Mielenterveys 3/1993 s. 6-9: Sivistysvaltio ei hylkää huono-osaisiaan. **A-klinikkasäätiön toimitusjohtaja** Lasse Murron haastattelu (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys 5/1993 s. 9-11: Yhteiskunnan rinnoilta itsenäiseen elämään. FT, **EV-kehitysyhtiöiden johdon konsultti** Antti Hautamäen haastattelu (toimittaja Tarja Heiskanen)

Mielenterveys 1/1995 s. 6-8: Mikä merkitys on minun elämälläni? **Suomen Mielenterveysseuran toiminnanjohtaja** Pirkko Lahden haastattelu (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys -lehden muu materiaali, jota käytin yhteenveto- ja pohdintaosassa kuvatessani laman ja mielenterveyden yhteyden tarkastelua lehdessä laman aikana:

Mielenterveys 3/1991 s. 21-23: Työelämä keikkuu muotiaalloilla (toimittaja Kristina Salonen)

Mielenterveys 4/1991, s. 5: Lama näkyy ahdistuksena (Ajankohtaista -palsta)

Mielenterveys 3/1992 s. 5: Suomessakin nähdään nälkää (Ajankohtaista -palsta)

Mielenterveys 6/1992 s. 3: Ajankuva (Mielialat -palsta)

Mielenterveys 2/1994 s. 5: Heikoimmilta viedään (Huutomerkki -palsta)

Mielenterveys 3/1994 s. 41: Syrjäytyminen tapahtuu myös henkisesti (Näkökulma -
palsta)

Mielenterveys 2/1995 s. 47–47: Amputoiko niukkuus mielenterveystyön uudistamisen
(Antti Karila)

Mielenterveys 4/1995 s. 5: Onko yhteiskunta vain terveitä varten? (Huutomerkki -
palsta/Kirsi Juntunen)

Mielenterveys 1/1996 s. 49–50: Työttömyys koettelee mielenterveyttä (Palapeli -palsta)